ISSN: 3105-0042
e-ISSN: 3105-0050

/

Тарихшылардың ұлттық конгресі

JOURNAL OF THE NATIONAL CONGRESS OF HISTORIANS

National Congress of Historians | **Национальный Конгресс историков**

2026 Т.7. №3.

2025 жылдан бастап шығады
Founded in 2025
Издается с 2025 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2026
Astana, 2026

Journal of the National Congress of Historians 2026. T.7. No.3. **ISSN: 3105-0042**
e-ISSN: 3105-0050

Бас редактор:
Ерлан Сыдықов, тарих ғылымдарының докторы, проф., Л.Н. Гумилева атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан,

Жауапты редактор
Альбина Жанбосынова, тарих ғылымдарының докторы, проф., Л.Н.Гумилева атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Халықаралық консультативтік кеңес:
Дэйв Бхавна, PhD., Шығыс және Африкатану мектебінің профессоры, Лондон университеті, Лондон, Ұлыбритания
Изабель Охайон, PhD., профессор, Ресей, Кавказ, Шығыс Еуропа және Орталық Азияны зерттеу орталығы (CERCEC), Париж, Франция
Марлен Ларуэль, PhD., Джордж Вашингтон университетінің профессоры, Вашингтон, АҚШ
Никколо Пиансиола, PhD, тарих кафедрасының доценті, Падуа университеті, Италия
Цзинчэн Ли, PhD, доцент. профессор, Шэньчжэнь университеті, Шэньчжэнь

Редакциялық алқа
Наталья Аблажей, тарих ғылымдарының докторы, Ресей ғылым академиясының Сібір бөлімшесінің тарих институтының профессоры, Жаңасібір, Ресей
Сәулеш Есенова, PhD докторы, Калгари университетінің доценті, Калгари, Канада
Сергей Иванов, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент. атындағы Қырғыз ұлттық университетінің профессоры. Баласағұн, Бішкек, Қырғызстан
Йовита Раду, PhD., Нью-Йорк университетінің профессоры, Нью-Йорк, АҚШ
Роберт Киндлер, PhD., Шығыс Еуропа институтының профессоры, Freie университеті, Берлин, Германия
Светлана Кожирова, саясат ғылымдарының докторы, тарих ғылымдарының кандидаты. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас ғылыми қызметкері. Алматы, Қазақстан
Крейг Кэмпбелл, PhD., Техас университетінің антропология кафедрасының асс. профессоры, Остин, АҚШ
Юлия Лысенко, тарих ғылымдарының докторы, Алтай мемлекеттік университетінің профессоры, Барнаул, Ресей
Жанна Мажитова, тарих ғылымдарының докторы, Астана медицина университетінің профессоры, Астана, Қазақстан
Вячеслав Менковский, тарих ғылымдарының докторы, Беларусь мемлекеттік университетінің профессоры, Минск, Беларусь
Анатолий Наглер, PhD докторы, Неміс археологиялық институтының профессоры, Берлин, Германия
Жақсылық Сабитов, PhD докторы, Жошы Ұлысын зерттеу институты, Астана, Қазақстан
Жакен Таймагамбетов, тарих ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің профессоры, Астана, Қазақстан
Николай Вуков, PhD, доцент. Болгария ғылым академиясының Этнология және фольклортану институтының профессоры, София, Болгария
Томохико Уяма, тарих ғылымдарының докторы, Хоккайдо университетінің профессоры, Саппоро, Жапония

Техникалық хатшы: Ж. Калиев

Құрылтайшы және баспагер: "Тарихшылардың Ұлттық Конгресі" қоғамдық бірлестігі
Мерзімділігі: жылына 4 рет. 2025 жылы құрылған.

Журналдың арнайы сайты: https://kazhistorians.kz
Редакцияның мекен жайы: 010008, Астана қ., Қ. Мұнайтпасова көшесі, 5. E-mail: kazhistorians@gmail.com

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Ақпарат комитетінің республикалық мемлекеттік мекемесі KZ21VPY00107515 нөмірлі мерзімді баспасөз басылымын, ақпарат агенттігін және интернет-басылымды есепке қою туралы куәлік 10.12.2024 ж.

© Тарихшылардың Ұлттық Конгресі
© Journal of the National Congress of Historians

Journal of the National Congress of Historians 2026. T.7. No.3. **ISSN: 3105-0042**
e-ISSN: 3105-0050

Chief Editor:
Erlan Sydykov, Doctor of Historical Sciences, Prof., ENU named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

Production editor
Albina Zhanbossinova, Doctor of Historical Sciences, Prof., ENU named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

International Advisory Board:
Dave Bhavna, PhD., Professor, School of Oriental and African Studies, University of London, London, UK
Isabelle Ohayon, PhD., Professor, Center for Russian, Caucasian, Eastern European and Central Asian Studies (CERCEC), Paris, France
Marlene Laruelle, PhD., Professor, George Washington University, Washington, USA
Niccolò Pianciola, PhD, Associate Professor of History, University of Padua, Italy
Jingcheng Li, PhD, Ass. Professor, Shenzhen University, Shenzhen

Editorial board
Natalya Ablazhey, Doctor of Historical Sciences, Professor, Institute of History of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Novosibirsk, Russia
Saulesh Yesenova, PhD., Associate Professor, University of Calgary, Calgary, Canada,
Sergey Ivanov, candidate of historical sciences, ass. Professor, Kyrgyz National University named after. Balasagyn, Bishkek, Kyrgyzstan
Jovita Radu, PhD., Professor, New York University, New York, USA
Robert Kindler, PhD., Professor, Institute of East European Studies, Freie University, Berlin, Germany
Svetlana Kozhirova, Doctor of Political Sciences, Candidate of Historical Sciences. Chief Researcher at the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov. Almaty, Kazakhstan
Craig Campbell, PhD., Ass. Professor, Department of Anthropology, University of Texas, Austin, USA
Yulia Lysenko, Doctor of History, Professor, Altai State University, Barnaul, Russia
Zhanna Mazhitova, Doctor of History, Professor, Astana Medical University, Astana, Kazakhstan
Vyacheslav Menkovsky, Doctor of History, Professor, Belarusian State University, Minsk, Belarus
Anatoly Nagler, PhD., Professor, German Archaeological Institute, Berlin, Germany
Zhaksylyk Sabitov, PhD., Institute for the Study of the Jochi Ulus, Astana, Kazakhstan
Zhaken Taimagambetov, Doctor of Historical Sciences, Professor, National Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
Nikolai Vukov, PhD., Ass. Professor, Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria
Tomohiko Uyama, Doctor of History, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan

Technical secretary: Zh. Kaliev

Founder and publisher: National Congress of Historians Public Association
Frequency: 4 times a year. Year established: 2025.

Official website of the journal: https://kazhistorians.kz
Editorial address: 010008, Kazakhstan, Astana, Munaitpasova str. 5. E-mail: kazhistorians@gmail.com

Certificate of registration of a periodical print edition and (or) information agency No. KZ21VPY00107515 dated December 10,2024, issued by the Committee of Information and Archives of the Ministry of Communications and Information of the Republic of Kazakhstan.

© National Congress of Historians
© Journal of the National Congress of Historians

Journal of the National Congress of Historians 2026. T.7. No.3. **ISSN: 3105-0042**
e-ISSN: 3105-0050

Главный редактор:
Ерлан Сыдыков, д.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Выпускающий редактор
Альбина Жанбосинова, д.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Международный консультативный совет:
Дэйв Бхавна, PhD., профессор, Школа восточных и африканских исследований Лондонского университета, Лондон, Великобритания
Изабель Охайон, PhD., профессор, Центр исследований России, Кавказа, Восточной Европы и Центральной Азии (CERCEC), Париж, Франция
Марлен Ларюэль, PhD., профессор, Университет Джорджа Вашингтона, Вашингтон, США
Niccolò Pianciola, PhD, Associate Professor of History, University of Padua, Italy
Цзинчэн Ли, PhD, асс. профессор, Шэньчжэньский университет, Шэньчжэнь

Редакционная коллегия
Наталья Аблажей, д.и.н., профессор, Институт истории Сибирского отделения РАН, Новосибирск, Россия
Саулеш Есенова, PhD., асс. профессор, Университет Калгари, Калгари, Канада
Сергей Иванов, к.и.н., асс. профессор, Кыргызский национальный университет им. Баласагына, Бишкек Кыргызстан
Йовита Раду, PhD., профессор, Нью-Йоркский университет, Нью-Йорк, США
Роберт Киндлер, PhD., профессор, Институт Восточной Европы Свободного университета, Берлин, Германия
Светлана Кожирова, доктор политических наук, кандидат исторических наук. главный научный сотрудник института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова. Алматы, Казахстан
Крейг Кэмпбелл, PhD., асс. профессор факультета антропологии Университет Техас, Остин, США
Юлия Лысенко, д.ист.н., проф., Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия
Жанна Мажитова, д.и.н., профессор, НАО Медицинский университет Астана, Астана, Казахстан
Вячеслав Меньковский, д.и.н., профессор, Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
Анатолий Наглер, PhD., профессор, Германский археологический институт, Берлин, Германия
Жаксылык Сабитов, PhD., Институт изучения улуса Джучи, Астана, Казахстан
Жакен Таймагамбетов, д.и.н., профессор, Национальный музей РК, Астана, Казахстан
Nikolai Vukov, PhD., асс. профессор, Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria
Томохико Уяма, д.и.н., профессор, Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония

Технический секретарь: Ж. Калиев.

Учредитель и издатель: Общественное объединение "Национальный Конгресс историков".
Периодичность: 4 раза в год. Год основания: 2025 г.

Официальный сайт журнала: https://kazhistorians.kz
Адрес редакции: 010008, Казахстан, Астана, ул. Мунайтпасова, 5. E-mail: kazhistorians@gmail.com

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания и (или) информационного агентства KZ21VPY00107515 от 10 декабря 2024 г. выдано Комитетом информации и архивов Министерства связи и информации РК.

© Национальный конгресс историков
© Journal of the National Congress of Historians

CONTENT

WORLD HISTORY

R. Abdumanapov *(Tomsk, Russia)*
The Kyrgyz in written sources from the reign of Emir Timur *(In English)*..... 7

NATIONAL HISTORY

K. Akanov *(Astana, Kazakhstan)*
The participation of Kazakhs in the Siberian regional congresses in 1917 *(in Kazakh)*..... 20

A. Zhumabayeva *(Astana, Kazakhstan)*
The Legend of Oghuz Khan and the Oghuz in Tavārīkh-i Guzīda-yi Nuṣrat-nāma: Questions of Origin and Historical Memory *(in Russian)*..... 36

K. Nurbay *(Astana, Kazakhstan)*
Statesman and public figure Kazangap bi Satybaldyuly and his family *(in Russian)*..... 50

Zh. Smakhanova, T. Marmontova *(Astana, Kazakhstan)*
The Role of Historical Memory of the Great Patriotic War in Shaping Political Identity in Contemporary Kazakhstan *(in Kazakh)*..... 69

REVIEW

N. Lapin *(Astana, Kazakhstan)*
Historical consciousness of the population of Kazakhstan (based on an expert survey of 2021) *(in Russian)*..... 90

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ – ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ

R. Abdumanapov *(Tomsk, Russia)*
The Kyrgyz in written sources from the reign of Emir Timur..... 7

ОТАН ТАРИХЫ – ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Қ. Ақанов *(Астана, Қазақстан)*
1917 жылғы Сібір облыстық съездеріне қазақтардың қатысуы..... 20

А. Жумабаева *(Астана, Қазахстан)*
Предание об Огуз-хане и огузах в «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме»: вопросы происхождения и исторической памяти..... 36

К. Нурбай *(Астана, Қазахстан)*
Политические репрессии в Казахстане в период 1905-1930 годов: проблема казахской оппозиции..... 50

Ж. Смаханова, Т. Мармонтова *(Астана, Қазахстан)*
Роль исторической памяти о Великой Отечественной войне в формировании политической идентичности в современном Казахстане..... 69

СЫН-ПІКІР – РЕЦЕНЗИЯ

Н. Лапин (Астана, Қазахстан)
Внешняя политика и дипломатия Казахского ханства (рецензия на монографию М. Абусеитовой. Казахское ханство. Монография. Изд. 2-е, перераб. и дополн. Алматы: «Шығыс пен Батыс», 2020)..... 90

JOURNAL OF THE NATIONAL CONGRESS OF HISTORIANS
ISSN: 3105-0042. eISSN: 3105-0050

WORLD HISTORY – ДУНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ – ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ

Научная статья / Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.20.00

https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.7.19

The Kyrgyz in written sources from the reign of Emir Timur

R. Abdumanapov✉
National Research Tomsk State University, Tomsk, Russia
✉*manap@mail.ru*

Abstract. This study analyses information about the Kyrgyz in sources dating from the reign of Emir Timur, that is, from the last third of the fourteenth to the early fifteenth century. The study is particularly relevant because a source-critical analysis of two medieval works – Maṭlaʿ al-saʿdayn wa majmaʿ al-baḥrayn (The Rise of the Two Auspicious Constellations and the Confluence of the Two Seas) by ʿAbd al-Razzāq Samarqandī and ʿAjāʾib al-maqdūr fī tārīkh-i Taymūr (The Wonders of Predestination in the History of Timur) by Aḥmad ibn ʿArabshāh – makes it possible to determine the chronological and geographical framework within which the main body of Kyrgyz tribes appeared in the mountains of the Western Tian Shan. These works were examined using the traditional chronological method of historical source criticism. Additional sources were also consulted to assess the reliability of the information about the Kyrgyz found in the work of ʿAbd al-Razzāq Samarqandī. The Kyrgyz are mentioned in Maṭlaʿ al-saʿdayn wa majmaʿ al-baḥrayn in connection with the campaign into Moghulistan undertaken by the Timurid prince Iskandar. This evidence makes it possible to localise the Kyrgyz tribes in the late fourteenth and early fifteenth centuries in the northern regions of Moghulistan, in the southern part of the Altai Mountains near the city of Beshbaliq. It is suggested that at that time the Kyrgyz tribes occupied the mountain valleys of the southern spurs of the Mongolian Altai, while partly extending into the Eastern Tian Shan, including the areas of the Bogdo-ula and Barköl Tagh mountain systems. In addition, the Russian translation of Aḥmad ibn ʿArabshāh's ʿAjāʾib al-maqdūr fī tārīkh-i Temür was examined. In its description of the military contingent stationed in the fortress of Ashpara, on the eastern borders of Emir Timur's empire, a tümen of "Chagatai Kyrgyz" is mentioned. This translation was made by Kh. Bababekov from the Uzbek translation by U. Uvatov. Its analysis, together with recourse to the Arabic text and the English translation of ʿAjāʾib al-maqdūr fī tārīkh-i Taymūr, showed that the term qirghī had been erroneously rendered as "Kyrgyz." The analysis therefore indicates that the sources examined contain no reliable reference to the Kyrgyz in the Western Tian Shan during the reign of Emir Timur. Consequently, the absence of evidence for the Kyrgyz in the Western Tian Shan during Emir Timur's reign suggests that the Kyrgyz, as a consolidated ethnic group, did not establish themselves in these lands until after the fourteenth century.

Keywords: Kyrgyz; Samarqandī; Ibn ʿArabshāh; Chagatais; Emir Timur; Iskandar; Ashpara; Moghulistan

For citation: Abdumanapov R. The Kyrgyz in written sources from the reign of Emir Timur. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.7-19. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.7.19

© R. Abdumanapov, 2026

Алтын Орда тарихындағы қырғыз халқы

Р. Абдуманапов
Ұлттық зерттеу Томск мемлекеттік университеті, Томск, Ресей

Аңдатпа. Бұл зерттеудің мақсаты – XIV ғасырдың соңғы үштен бір бөлігі – XV ғасырдың басындағы Әмір Темірдің билік еткен уақытына қатысты дереккөздердегі қырғыздар туралы мәліметтерді талдау. Жұмыст өзектілігі ортағасырлық шығармалардың деректанулық талдауы негізінде "Матла ас-садайн ва маджма әл-Бахрейн (екі тақуалық шоқжұлдыздың көтерілуі және екі мұхиттың бірігуі)" Абд ар-Раззак Самарқанди және "Аджайиб әл-макдур фи тарихи Таймур (Темур тарихындағы тағдырдың кереметі) Ахмед ибн Арабшах, Батыс Тянь-Шань тауларында қырғыз тайпаларының негізгі массивінің пайда болуының уақыт пен географиялық шеңберін анықтауға мүмкіндік туды. Бұл қолжазбалар тарихи дереккөздерді зерттеудің дәстүрлі хронологиялық әдісін қолдана отырып талданды. Сондай-ақ, Әбд әл-Раззақ Самарқандидің еңбегіндегі қырғыздар туралы мәліметтердің дұрыстығын растайтын қосымша дереккөздер тартылды. Олар "Матла ас-садайн ва маджма әл-Бахрейн" шығармасында Тимурид Ханшайымы Искандердің Моғолстанға жасаған жорығы аясында айтылған. Бұл мәліметтер Қырғыз тайпаларын XIV ғасырдың аяғы мен XV ғасырдың басында Моғолстанның солтүстік аймақтарында Алтай тауларының оңтүстік бөлігінде Бешбалық қаласының маңында оқшаулауға мүмкіндік береді. Бұл кезде қырғыз тайпалары моңғол Алтайының Оңтүстік сілемдерінің таулы аңғарларын алып, ішінара Шығыс Тянь-Шаньға – Богдо-ула және Баркелтаг таулы жүйелерінің аймағына қоныс аударды деп болжануда. Сонымен қатар Ахмед ибн Арабшахтың "Аджайб әл-макдур фи тарих-и Темур (Темір тарихындағы тағдырдың ғажайыптары)" шығармасының орыс тіліндегі аудармасы зерттелді, онда Әміре Темір империясының шығыс шекараларындағы Ашпара бекінісінде орналасқан әскери контингенттің сипаттамасында "шағатай қырғыздары" деп аталады. Бұл аударманы Өзбек аудармасынан Х. Бабабеков орындады. "Қырғый" термині қате түрде "Қырғыз" деген атпен берілгенін көрсетті. Осылайша, Әмір Тимурдың билігі кезінде Батыс Тянь-Шань аумағында қырғыздар туралы айтылмағандығы тіркелді. Демек, Әмір Тимурдың тұсында батыс Тянь-Шаньда қырғыздар туралы ақпараттың болмауы қырғыздардың біртұтас этникалық ұжым ретінде бұл жерлерді XIV ғасырдан ерте игермегені туралы айтуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Қырғыздар; Самарқанди; ибн Арабшах; шағатайлар; Әмір Тимур; Ескендір; Ашбара; Моғолстан

Сілтеме жасау үшін: Абдуманапов Р. Алтын Орда тарихындағы қырғыз халқыа. J*ournal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.7-19. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.7.19

Кыргызы в письменных источниках периода правления эмира Тимура

Р. Абдуманапов
Национальный исследовательский Томский государственный университет, Томск, Россия

Аннотация. Целью настоящего исследования является анализ сведений о кыргызах в источ-

никах, относящихся ко времени правления эмира Тимура в последней трети XIV – начале XV века. Актуальность работы заключается в том, что на основе источниковедческого анализа средневековых сочинений «Матла ас-садайн ва маджма ал-бахрайн (Восход двух благоприятных созвездий и слияние двух океанов)» Абд ар-Раззака Самарканди и «Аджайиб ал-макдур фи тарихи Таймур (Чудеса предопределения в истории Темура)» Ахмеда ибн Арабшаха стало возможным определение временных и географических рамок появления в горах Западного Тянь-Шаня основного массива кыргызских племен. Данные рукописи были проанализированы с использованием традиционного хронологического метода исследования исторических источников. Также были привлечены дополнительные источники, которые подтвердили достоверность сведений о кыргызах в труде Абд ар-Раззака Самарканди. Они упоминаются в сочинении «Матла ас-садайн ва маджма ал-бахрайн» в контексте похода в Моголистан тимуридского царевича Искандера. Эти сведения позволяют локализовать кыргызские племена в период конца XIV – начала XV века в северных районах Моголистана в южной части Алтайских гор вблизи города Бешбалыка. Предполагается, что в это время кыргызские племена занимали горные долины южных отрогов Монгольского Алтая, частично откочевывая в пределы Восточного Тянь-Шаня – в район горных систем Богдо-ула и Баркёльтага. Кроме того, был изучен русский перевод сочинения Ахмеда ибн Арабшаха «Аджаъиб ал-макдур фи тарих-и Темур (Чудеса предопределения в истории Темура)», где в описании воинского контингента, размещённого в крепости Ашпара на восточных границах империи эмира Тимура, упоминается тумен «чагатайских кыргызов». Данный перевод был выполнен Х. Бабабековым с узбекского перевода У. Уватова, анализ которого, вместе с привлечением арабского текста и английского перевода сочинения «Аджайиб ал-макдур фи тарихи Таймур», показал, что термин «қирғий» был ошибочно передан как «қырғыз». Тем самым фиксируется отсутствие упоминаний кыргызов на территориях Западного Тянь-Шаня в период правления эмира Тимура. Следовательно, отсутст-вие сведений о кыргызах на западном Тянь-Шане в эпоху правления эмира Тимура позволяет говорить о том, что кыргызы как единый этнический коллектив освоили эти земли в период не ранее XIV века.

Ключевые слова: кыргызы, Самарканди; ибн Арабшах; чагатаи; эмир Тимур; Искандер; Ашбара; Моголистан

Introduction

The study of the origins of the modern Kyrgyz people is characterized by considerable scholarly debate, the most significant issue being the routes and chronology of the migration of their core population to the Western Tian Shan. It must be stated at the outset that the view held by scholars who entirely deny a historical connection between the modern Kyrgyz and the ancient Siberian Kyrgyz (Kyzlasov 1959: 104-113; Kyzlasov 1984: 65-67; Kyzlasov 2017) is thoroughly refuted by population genetics data, which confirm a direct genetic link between them. Contemporary scholarly discourse favors the "migration theory," which posits the relocation of the main body of Kyrgyz tribes from the Sayan-Altai region to the Tian Shan; however, scholars differ regarding the chronology of this process. In this context, a critical analysis of sources on Kyrgyz history is important.

Materials and Methods

To achieve the primary objective of the study, two sources dating from the reign of Emir Timur that contain information on the history of the Kyrgyz people were analyzed: Maṭlaʿ al-Saʿdayn wa Majmaʿ al-Baḥrayn (The Rising of the Two Auspicious Constellations and the Confluence of the Two Oceans) by ʿAbd al-Razzāq Samarqandī, and ʿAjāʾib al-Maqdūr fī Tārīkh-i Tīmūr (The Wonders of Predestination in the History of Timur) by Aḥmad ibn ʿArabshāh. To verify information concerning the Kyrgyz during this period, materials from the following sources were also consulted: Yuan Chao Bi Shi (The Secret History of the Mongols); Zafar-nama (Book of Victories) by Sharaf al-Dīn ʿAlī Yazdī; Zubdat al-Tawārīkh-i Bāysangūrī (The Cream of Baysangur's Chronicles) by Ḥāfiẓ-i Abrū; Tārīkh-i Rashīdī (History of Rashid) by Muḥammad Ḥaidar; Majmūʿ al-Tawārīkh (Collection of Histories) by Sayf al-Dīn Akhsīkatī; Xiyu Xingcheng Ji (Account of a Journey to the Western Regions) by Chen Cheng; Ming Xuanzong Shilu (Veritable Records of the Ming Emperor Xuanzong); Ming Shi (History of the Ming Dynasty); and Xu Wenxian Tongkao (Continuation of the Comprehensive Examination of Literature). Source analysis, combined with the comparative-historical method and the critical cross-referencing of diverse written accounts, forms the methodological basis of this study.

Literature Review

The main hypotheses concerning the origins of the Kyrgyz can be broadly divided into two approaches, conventionally referred to as the “autochthonous” and “migration” theories. Proponents of the former argue that the Kyrgyz have inhabited the Tien Shan and East Turkestan since ancient times. The prominent Sinologist N. Ya. Bichurin is generally regarded as an early proponent of this theory (Bichurin 1950: 38). The “autochthonous” theory is closely associated with hypotheses identifying the Kyrgyz with the ancient Wusun (Usun). This hypothesis was first advanced by N. A. Aristov, who argued that the “popular name of the Wusun” was “Kyrgyz,” while “Wusun” was merely a political designation (Aristov 1876: 274-456; Aristov 2001: 219). According to B. Soltonoev, in the 2nd century BC, the Kyrgyz, led by the Wusun, were defeated by the Xiongnu and consequently forced to migrate from their lands in the Sayan-Altai region to the Tien Shan (Soltonoev 1993: 131–133). T. A. Akerov, in turn, has identified the direct ancestors of the Kyrgyz as the Az-Wusun (Akerov 2005: 39-42), the Hyperboreans (Akerov 2012: 5), or simply the Wusun (Akerov 2020).

Within the “migration” theory, two principal approaches can likewise be distinguished, primarily on the basis of the proposed chronology of the Kyrgyz migration to the Tien Shan. Proponents of the first approach argue that the ancient Siberian Kyrgyz migrated to the Tien Shan before the 15th century. According to V. V. Radlov, the ancient Siberian Kyrgyz were forced to migrate from their original territories in three directions – to the Tien Shan, the Upper Yenisei region, and the lands north of the Sayan Mountains – during the Mongol expansion in the 13th century (Radlov 1929: 20). The view that the Kyrgyz migrated to the Tien Shan during the pre-Mongol or Mongol periods was also expressed by Ch. Ch. Valikhanov (Valikhanov 1958: 59). G. E. Grumm-Grzhimailo argued that the Kyrgyz migrated from the Baikal region to the Tien Shan during the Mongol period (Grumm-Grzhimailo 1926: 450). A. N. Bernstam proposed that the

Kyrgyz migration to the Tien Shan took place gradually, beginning in the 1st century BC and continuing through the 8th-10th centuries (Bernstam 1955: 23). O. Karaev dated the formation of the Kyrgyz people to the 11th-15th centuries and regarded the capture of cities in East Turkestan by the Kyrgyz in the 10th century, including Aksu, as the beginning of this process (Karaev 1966: 105). Yu. S. Khudyakov broadly concurred with Karaev's view. He argued that, during the existence of the Kyrgyz Khaganate from 840 onward, military expansion led some Kyrgyz tribes to move into East Turkestan and occupy part of the Tarim Basin. Subsequently, during the Khitan invasion of the Mongolian steppes, the previously unified body of Kyrgyz tribes was divided into two groups: the Sayan and East Turkestan Kyrgyz. According to Khudyakov, the East Turkestan Kyrgyz subsequently played a major role in the formation of the modern Kyrgyz people in the Tien Shan (Khudyakov 1995: 139). According to A. M. Mokeev, the Kyrgyz people took shape in the Tien Shan between the 15th and 18th centuries through a prolonged process of interaction and mutual influence between two principal components: the ancient and medieval tribal communities of the Tien Shan region and the Kyrgyz tribes that migrated there from the Irtysh region and Altai in the 15th century (Mokeev 1990: 131–137; Mokeev 1996: 204-244; Mokeev 2010). A detailed examination of the scholarly debate surrounding these issues has been provided by S. M. Abramzon (Abramzon 1990: 23-31), A. M. Mokeev (Mokeev 2010: 9-24), Yu. S. Khudyakov (Butanaev, Khudyakov 2000: 134-144), Ch. D. Turdalieva (Turdalieva 2015: 14-26), and R. A. Abdumanapov (Abdumanapov 2015: 10-21).

Results

When examining the numerous theories concerning the origins of the Kyrgyz people, a key issue is determining when their primary ethnic core first appeared in the Tian Shan region. In this context, references to the Kyrgyz in sources from the reign of Emir Timur (the second half of the fourteenth century) help establish the approximate timeframe of their settlement in the Tian Shan. The reign of Emir Timur has been extensively studied in historiography, and a wide range of sources documenting the history of his state has survived. These include Roznamai-yi Ghazavat-i Hindustan (Diary of Timur's Campaign in India) by Ghiyas al-Din Ali ibn Jamal al-Islam Yazdi; Matla‘ al-Sa‘dayn wa Majma‘ al-Bahrayn (The Rising of the Two Auspicious Constellations and the Confluence of the Two Oceans) by ‘Abd al-Razzaq Samarqandi; Zafarnama (Book of Victories) by Sharaf al-Din Ali Yazdi; Mu‘izz al-Ansab (Glorifier of Genealogies); Zafarnama (Book of Victories) by Nizam al-Din Shami; ‘Aja'ib al-Maqdur fi Tarikh-i Timur (The Wonders of Predestination in the History of Timur) by Ibn ‘Arabshah; and other works. These detailed accounts of Emir Timur's state, many of them written by contemporaries, cover various aspects of imperial life, including administrative structures, the formation of tribal "ulus" (territorial-administrative units), military affairs, architectural traditions, political events, clan and family relations, and ethnographic information.

However, despite the abundance of sources describing events in the fourteenth century across the vast territory extending from Khorasan in the west to Mongolia in the east, the Kyrgyz are mentioned in only two of these works. This makes it necessary to examine the relevant passages in these sources carefully within the framework of established chronological approaches to the study of historical sources and in conjunction with a broader range of historical evidence.

Matla‘ al-Sa‘dayn wa Majma‘ al-Bahrayn by ‘Abd al-Razzaq Samarqandi

The earliest mention of the Kyrgyz in a source from the Timurid period appears in the manuscript Matla‘ al-Sa‘dayn wa Majma‘ al-Bahrayn (The Rising of the Two Auspicious Constellations and the Confluence of the Two Oceans) by ‘Abd al-Razzaq Samarqandi. The work was completed in 887 AH (1462-1463)[2] and chronicles events from the beginning of the reign of the Ilkhan Abu Sa‘id in 704 AH (1304-1305) to 875 AH (1470-1471) (Samarqandi 1973: 150). ‘Abd al-Razzaq Samarqandi mentions the Kyrgyz in connection with a campaign into Moghulistan undertaken in 802 AH (1399-1400) by the fifteen-year-old prince Iskandar, a grandson of Emir Timur. Following the death of the Moghul Khan Khizr-Khoja Oghlan, a conflict broke out among his sons, against whom Khudaidad, the “ulus-begi” of the Dughlat tribe, rose in opposition. Prince Iskandar sought to take advantage of this internecine conflict. He had been entrusted with guarding the eastern borders of Emir Timur’s empire together with a contingent of Chagatai emirs assigned to him. Without obtaining his grandfather’s permission, he launched a campaign into Moghulistan. His army passed through the Uch-Barman region and besieged and captured the fortress of Aksu. It subsequently captured the city of Bai, after which Iskandar launched raids into the regions of Kusan and Tarim. Although the prince intended to “reach the farthest limits of Moghulistan,” the emirs accompanying him dissuaded him from proceeding further. The army therefore marched south, conquered Khotan, and only then returned to its camp on the Ili River. Samarqandi records: “As an offering to Timur, [Iskandar] sent – escorted by Sheikh-Yasaul – several sets of nine exquisite beauties from Almalyk and Khotan, as well as enchantresses from the Kyrgyz lands and Pishbalyk; he [Sheikh-Yasaul] arrived at the High Orda in the land of Sham” (Samarqandi 1973: 158). The practice of presenting gifts in groups of nine was characteristic of Turkic-Mongol peoples from ancient times. The number nine held particular sacred significance in their traditions. For example, Genghis Khan possessed a “nine-bunchuk standard” (The Secret History 1941: 158), while medieval Mongol tradition provided for the forgiveness of “nine offenses” (The Secret History 1941: 159, 161, 164, 166, 167). The presentation of gifts in sets of nine was also customary in the empire of Emir Timur. A well-known example is provided by the ruler of Shirvan, Sheikh Ibrahim, who presented Emir Timur with “gifts – nine of each kind, as was the custom among Mongol sovereigns.” He presented only eight slaves, however, declaring: “I myself am the ninth.” Timur was reportedly so pleased with him that he called him his son, bestowed upon him a robe of honor, appointed him ruler of Shirvan and Shemakha, and sent him back to his domains (Ashurbeyli 1983: 192).

The sudden campaign of Prince Iskandar into Moghulistan is also described in the Zafarnama by Sharaf al-Din Ali Yazdi. He writes that the Jetin – that is, Moghul – ulus had fallen into disarray following the death of Khizr-Khwaja-Oghlan. “Emirzadeh Iskandar,” having gathered his Andijan troops, set out for Moghulistan. His forces captured and plundered Yarkand and then raided Saryk-Kamish, Kalpin, Ala-Kul, Yar-Kurgan, Chahar-Tak, and Kinuk-Bagh. After a forty-day siege, the Chagatai army captured the fortress of Aksu. Bay and Kusan were subsequently attacked, and a raid was launched against Tarim. Iskandar’s army then conquered Khotan before returning to Kashgar. There, the prince selected “two groups of nine — Moghul women with faces like peris and Khotanese women resembling houris” and, accompanied by Sheikh-Yasaul, sent them as a gift to his grandfather (Yazdi 1973: 146-147). The similarity between these accounts can be explained by the fact that Samarqandi’s work, in its first part and in its second part when describing events

before 830 AH (1426-1427), presents an abridged version of the work of Hafiz-i Abru. Moreover, where Samarqandi's text diverges from Hafiz-i Abru, the inserted passages are derived specifically from the work of Sharaf al-Din Yazdi (Samarqandi 1973: 150). It is therefore possible that Samarqandi based his account of Prince Iskandar's campaign into Moghulistan on Yazdi's report while modifying it to some extent on the basis of other sources available to him.

In his account of Prince Iskandar's campaign, Samarqandi establishes a geographical parallel between the "beauties of Almalyk and Khotan," associated with the southern part of Moghulistan, and the "enchantresses from the Kyrgyz lands and Pishbalyk," associated with its northern part. Yazdi, by contrast, mentions "houri-like women of Khotan" instead of the "beauties of Almalyk and Khotan" and refers to "fairy-like Moghul women" rather than the "enchantresses from the Kyrgyz lands and Pishbalyk." The reference to the capture of the "enchantresses from the Kyrgyz lands and Pishbalyk" suggests that Iskandar's raids may have extended as far as Turfan and Beshbaliq. O. Karaev cites information from Hafiz-i Abru indicating that Iskandar's army reached "Almalyk and Beshbaliq" and associates the capture of women from the Kyrgyz lands and Beshbaliq with the subjugation of these territories. He further notes that, "according to Eastern authors, the Kyrgyz people at that time were nomadic in the area northwest of the city of Beshbaliq" (Karaev 1995: 67).

An analysis of the routes followed by Iskandar's Chagatai army therefore makes it possible to determine the approximate location of the Kyrgyz tribes during this period.

'Ajā'ib al-Maqdūr fī Tārīkh-i Tīmūr by Aḥmad ibn 'Arabshāh

Ahmad ibn 'Arabshah's work, 'Aja'ib al-Maqdur fi Tarikh-i Timur (The Wonders of Predestination in the History of Timur), was written in Arabic in 1436 and subsequently translated into several languages, including Latin, French, English, and Russian (Akhmedov et al. 1999: 10). In 1992, U. Uvatov translated the work into Uzbek, and the translation was published in two parts (Ibn Arabshoh 1992a; Ibn Arabshoh 1992b). Uvatov based his translation on the Cairo edition of the text, published in Egypt in December 1887 (Ibn Arabshoh 1992a: 61). In 2008, Kh. Bababekov translated the work into Russian, basing his translation on the Uzbek version (Ibn Arabshakh 2008). It is in this Russian translation of 'Aja'ib al-Maqdur fi Tarikh-i Timur that a tumen (a military unit of ten thousand) of "Chagatai Kyrgyz" is mentioned in the description of the military contingent stationed at the Ashpara fortress on the eastern frontier of Emir Timur's empire. The relevant passage reads: *"Among them was a group (detachment) from Arab Iraq and Azerbaijan; there were also a number of men known as 'Joni Qurbon.' They joined those fighters – comprising one tumen (ten thousand) of Chagatai Kyrgyz – to Emir Argunshah"* (author's note: the stylistic features of the translation have been retained) (Ibn Arabshah 2008: 193).

The Uzbek translation by U. Uvatov, on which the Russian translation was based, reads: *"Шулар жумласидан Ҳинд ва Мўлтон аскарларидан бир тоифа, Араб Ироқи ва Озарбайжон қўшинидан бир қавм, Форс ва Хуросон суворийларидан бир гуруҳ, Жони Курбон деб аталадиган одамлардан бирмунчаси бор эди. Улар ўша жангчиларни чиғатой қирғийларидан бир тумон билан (бирга) амир Арғуншоҳга қўшдилар"* (Ibn Arabshah 1992a: 282). Our translation from the Uzbek reads: *"Among them were a group of warriors from India and Multan, a contingent from Arab Iraq and Azerbaijan, a cavalry detachment from Fars and Khorasan, and a portion of the men known as Jani Qurban. They joined these warriors, together with a* tuman *of Chagatai 'hawks,' to Emir Arghunshah."* Regarding the term *"қирғийларидан"*

("hawks"), U. Uvatov notes that the original manuscript uses the term "yasok" (Ibn Arabshah 1992b: 152). Thus, the text of Ibn Arabshah contains no reference to a separate tuman of Chagatai Kyrgyz. It is likely that Kh. Bababekov made a single-letter error, reading *"қирғийларидан"* ("hawks") as *"қирғизларидан"* ("from the Kyrgyz").

To clarify this passage, other translations of Ibn Arabshah's work may be compared. In J. Sanders's English translation, the relevant passage reads: "… *which troops with a tumen of the army of the Jagatais they entrusted to the Amir Argun Shah …"* (Tamerlane 1936: 194). In other words, *"they entrusted these troops, along with a 'tumen' (ten thousand – J. S.'s note) from the Chagatai army, to Amir Argun Shah." At our request, S.A. Tuleubaeva, a specialist in Arabic philology and Doctor of Philological Sciences, translated the relevant passage from a photocopy of the Arabic manuscript of Ibn Arabshah* (The Timurnamah 1882: 199). Her translation of the phrase reads: "*… they added these armed, brave horsemen, along with a yashak (yashak – troops – S. T.'s note) of Chagatai, to Amir Argun Shah."* As in U. Uvatov's note, Tuleubaeva's translation uses the term yasok/yashak. According to S. A. Tuleubaeva, the term yashak/yāshak may represent an Arabic rendering of the Turkic term jasak, meaning "detachment" or "unit." In this context, it may therefore be translated as "troops" or "army." Moreover, in accordance with Arabic linguistic norms and word order, the phrase can be understood as "Chagatai's yashak." There are indeed examples of the term jasak being used specifically in the sense of a "detachment" or "unit." According to K. K. Yudakhin's dictionary, "jasak" was formerly used in Kyrgyz to denote the "retinue of a major military leader," as well as in the compound expression "jasak-jabdyk", meaning "military equipment" (Kyrgyz-Russian Dictionary 1985: 238). It should also be noted that the Ashpara fortress was built by the Timurid prince Muhammad-Sultan on the river of the same name. Today, its ruins form the Chaldybar archaeological site on the border between Kazakhstan and Kyrgyzstan (Karaev 1995: 67; Kozhobekov 2017: 20). According to Sharaf al-Din Yazdi, in February 1398 Emir Timur appointed Prince Muhammad-Sultan to govern the frontier with Moghulistan and ordered him to construct a fortress in the Ashpara region. He assigned several emirs to assist him – Berdy-bek, Haji Saif al-Din, Khudaidad-i Husaini, and Shams al-Din Abbas – and allocated a force of 40,000 horsemen (Yazdi 1973: 144–145). Ibn Arabshah reports: "They occupied the valleys there, sowed fields, and built several fortresses, the most remote of which is called Ashpara. They constructed an impregnable fortress there, poised for raids and devastation" (Volin 1960: 91).

Conclusion

An analysis of Matla' al-Sa'dayn wa Majma' al-Bahrayn by 'Abd al-Razzaq Samarqandi shows that the work does indeed mention Kyrgyz female captives presented to Emir Timur by Prince Iskandar following his campaign in Moghulistan. The sequence of events described in connection with Iskandar's campaign indicates that, at that time, the Kyrgyz were nomadic in areas adjacent to Beshbaliq. When this evidence is considered together with other written sources and ethnographic data concerning traditional nomadic practices, the location of Kyrgyz encampments during this period can be specified more precisely: they appear to have been situated in the mountain gorges of the Southern Altai, immediately north of Beshbaliq. This area provided conditions suitable for a mountain-based nomadic lifestyle involving the use of alpine pastures, a practice that has remained characteristic of the Kyrgyz. The region, situated between the spurs of the Southern Altai and the northeastern spurs of the Tian Shan, was known as "Northern Jete"

(– Jete-yi Shamal), or Northern Moghulistan. Later, the region came under the rule of the Oirat khuntaijis, and part of the Kyrgyz population became incorporated into the Oirat Horde. At the same time, sources from this period also mention an independent "Kyrgyz" domain.

An examination of Ibn Arabshah's 'Aja'ib al-Maqdur fi Tarikh-i Timur, specifically the account of the military garrison at the Timurid fortress of Ashpara, reveals no reference to the Kyrgyz. The term "Chagatai Kyrgyz" appears in Kh. Bababekov's Russian translation, which was based on U. Uvatov's Uzbek translation, appears to result from a translation error. The issue is particularly significant because this reading also influenced the author of the present study. In an earlier article, the author interpreted the passage as evidence for the presence of a distinct Kyrgyz tumen within the Chagatai forces (Abdumanapov 2023: 436). The alleged presence of "Chagatai Kyrgyz" at the Ashpara fortress has likewise been cited in the research of the history enthusiast M. B. Baibosunov (Baibosunov 2024).

This case underscores the importance of meticulous examination of translated historical texts in conjunction with a broad range of sources. In this context, the following observation by the Kyrgyz linguist I. A. Batmanov is particularly relevant: "When discussing the arrival of the Kyrgyz in the Tian Shan in the context of the history of the Kyrgyz language, we refer not to the appearance of isolated groups that subsequently dissolved into other, more powerful tribal confederations, but to the arrival of a collective that – through interaction with other tribal and ethnic groups – preserved its linguistic distinctiveness and served as the core for the eventual formation of the modern Kyrgyz nation" (Batmanov 1947: 48). In line with this interpretation, the present study finds that the historical sources from the Timurid period do not document the presence of the Kyrgyz, as a major ethnic community, in the western Tian Shan. The evidence examined here instead indicates that the Kyrgyz were nomadic in the southern foothills of the Altai during this period, while their presence in the territory of the modern western Tian Shan is attested by sources only at a later date.

Notes

1. Genetic material ancestral to more than 40% of the modern Kyrgyz population – specifically the R-S23592 and R-YP1506 subclades – has been identified in burials associated with the Karasuk archaeological culture in the Minusinsk Basin (Sabitov 2016).
2. Here and throughout the text, dates in the Islamic calendar are correlated with the European calendar using the synchronistic tables of I. A. Orbeli (Orbeli 1941).

Acknowledgements

The author thanks S.A. Tuleubaeva for her assistance in translating the fragment from 'Aja'ib al-Maqdur fi Tarikh-i Timur, as well as the journal's editorial team for their scientific and editorial support of the article.

References

Abdumanapov R.A. *Kipchaki v istorii kyrgyzov.* Bishkek: Iz-Basma, 2015. 200 p.

Abdumanapov R.A. "Kyrgyzskie gory" v sefevidskom istochnike XVI veka "'Alam-ara-yi Shakh Isma'il". In: *«Orto kylymdardagy Kyrgyzstandyn zhana aga chektesh өlkөlөrdyn aimagyndagy saiasii, etnoma-*

danii protsesster» edited by R. Zholdoshov. Bishkek. 2023. Pp. 429-439.

Abramzon S.M. *Kirgizy i ikh etnogeneticheskie i istoriko-kul'turnye sviazi*. Frunze: Kyrgyzstan. 1990. 480 p.

Akerov T.A. *Drevnie kyrgyzy i Velikaia Step' (po sledam drevnekyrgyzskikh tsivilizatsii).* Bishkek: Biiiktik. 2005. 252 p. (In Russian)

Akerov T.A. *Karkyrakhan Velikii Kyrgyzskii kaganat (Rol' etnopoliticheskikh faktorov v konsolidatsii kochevykh plemen Pritian'shan'ia i sopredel'nykh regionov (VIII-XIV veka)).* Bishkek: Tipografiia "Universitet" KNU im. Zh. Balasagyna. 2012. 202 p.

Akerov T.A. *Usuni – kyrgyzy. Kyrgyzy na prostorakh Evrazii.* Bishkek: Tipografiia "Universitet" KNU im. Zh. Balasagyna. 2020. 582 p.

Akhmedov B., Mukminova R., Pugachenkova G. *Amir Temur (zhizn' i obshchestvenno-politicheskaia deiatel'nost').* Tashkent: "Universitet". 1999. 263 p.

Aristov, N.A. *Usuni i kyrgyzy ili kara-kyrgyzy: Ocherki istorii i byta naseleniia zapadnogo Tian'-Shania i issledovaniia po ego istoricheskoi geografii.* Bishkek: Ilim. 2001. 582 p.

Aristov N.A. *Zametki ob etnicheskom sostave tiurkskikh plemen i narodnostei i svedeniia ob ikh chislennosti. Zhivaia starina.* 1876. Year VII, Issue 3-4. Pp. 274-456.

Ashurbeili, S.B. *Gosudarstvo Shirvanshakhov (VI-XVI vv.).* Baku: Elm, 1983. 343 p.

Baibosunov M.B. *"Kyrgyzskii sled" v Perednei Azii. Portal: "History of Kyrgyzstan and the Kyrgyz People".* (Date of publication: 25.08. 2024) Available at: https://kghistory.akipress.org/unews/un_ post: 40863 (Date of access: 07.09. 2026)

Bartol'd V.V. *Kirgizy (Istoricheskii ocherk).* Frunze: Kirgizskoe Gosudarstvennoe Izdatel'stvo. 1927. 57 p.

Batmanov I.A. *Kratkoe vvedenie v izuchenie kirgizskogo iazyka.* Frunze: Kirgizgosizdat. 1947. 115 p.

Beishenaliev T.O. Buruty – dikokamennye kirgizy? In: Written Monuments and Problems of the History of Culture of the Peoples of the East. *XXIII Annual Scientific Session of the Leningrad Institute of Oriental Studies of the USSR Academy of Science*s (Reports and Communications). 1988. Part I. Moscow: Nauka, 1990. Pp. 139-143.

Bernshtam A.N. K voprosu o proiskhozhdenii kyrgyzskogo naroda. Soviet Ethnography. 1955. No. 2. Pp. 16-26.

Bichurin N.Ia. *Sobranie svedenii o narodakh, obitavshikh v Srednei Azii v drevnie vremena.* Moscow-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. 1950. Book 1. 380 p.

Bretshneider E.V. *Aziia i Evropa v epokhu srednevekov'ia: sravnitel'nye issledovaniia istochnikov po geografii i istorii Tsentral'noi i Zapadnoi Azii XIII-XVII vekov.* St. Petersburg: Svoe izdatel'stvo. 2018. 280 p.

Butanaev V.Ia., Khudiakov, Iu.S. *Istoriia eniseiskikh kyrgyzov.* Abakan: Izdatel'stvo Khakasskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova. 2000. 272 p.

Fan Carol. *The Timurid Regions and Moghulistan through the Eyes of a Ming Diplomat:* An Annotated Translation of the Xiyu fanguo zhi and Selected Poems by Chen Cheng (1415). *Journal of the Economic and Social History of the Orient.* 2023. № 66, pp.795-884.

Grumm-Grzhimailo G.E. *Zapadnaia Mongoliia i Uriankhaiskii krai.* Leningrad: Izdatel'stvo uchenogo komiteta MNR. 1926. Vol. 2. 896 p.

Ibn Arabshakh. *Istoriia Amir Timura. Achoib al-makdur fi ta"rikhi Taimur.* Translated by Khaidarbek Bobobekov. 3rd ed. Tashkent, 2008. 239 p.

Ibn Arabshoh a. *Azhoib al-Makdur fi tarikhi Taimur (Temur tarikhida taқdir azhoiibotlari).* Translated from Arabic, with comments and a preface by U. Uvatov. Editor-in-Chief: A. Urinbaev. Vol. 1. Tashkent:

Mehnat. 1992. 326 p.

Ibn Arabshoh b. Azhoib al-Makdur fi tarikhi Taimur (Temur tarikhida taқdir azhoiibotlari). Translated from Arabic, with comments and a preface by U. Uvatov. Editor-in-Chief: A. Urinbaev. Vol. 2. Tashkent: Mehnat. 1992. 192 p.

Iezdi, Sharaf ad-Din Ali. *"Zafar-name"*. In: *Materials on the History of the Kyrgyz and Kyrgyzstan.* Moscow: Nauka. 1973. Issue 1. Pp. 128-150.

Karaev O.K. *Chagataiskii ulus. Gosudarstvo Khaidu. Mogulistan. Obrazovanie kyrgyzskogo naroda.* Bishkek: Kyrgyzstan. 1995. 160 p.

Karaev O.K. K voprosu o peredvizhenii kirgizov na Tian'-Shan' i assimiliatsii mestnykh plemen v XIII-XV vekakh. *Soviet Ethnography.* 1966. No. 3. Pp. 100–107.

Khaidar Mirza Mukhammad. *"Tarikhi Rashidi"*. Introduction, translation from Persian by A. Urunbaev, R.P. Dzhalilova, L.M. Epifanova. Introduction and translation from Persian by A. Urunbaev, R.P. Dzhalilova, L.M. Epifanova. Tashkent: Fan. 1996. 728 p.

Khudiakov Iu.S. *Kyrgyzy na prostorakh Azii.* Bishkek: PP Kameks-Detai LTD. 1995. 187 p.

Kirgizsko-russkii slovar'. In Two Books. About 40,000 Words. Compiled by K.K. Yudakhin. Book 1. A-K. Frunze: Glavnaia redaktsiia Kirgizskoi sovetskoi entsiklopedii. 1985. 504 p. (In Russian).

Kozhobekov M.Ch. Nauchnoe nasledie A.N. Bershtama v fondakh AN Kyrgyzskoi Respubliki. *Innovation in Science*. 2017. No. 7(68). Part 1. Pp. 19-23.

Kyzlasov I. L. Khakasy. *Osnovateli khakasovedeniia o vazhneishikh vekhakh istorii. K 100-letiiu vozrozhdeniia narodnogo imeni.* Moscow–Abakan: Knizhnoe izdatel'stvo "Brigantina". 2017. 116 p.

Kyzlasov, L.R. *Istoriia Iuzhnoi Sibiri v srednie veka.* Moscow: Vysshaia shkola, 1984. 166 p.

Kyzlasov L.R. *O sviaziakh kirgizov Eniseia i Tian'-Shania (*K voprosu o proiskhozhdenii kirgizskogo naroda) In: Proceedings of the Kyrgyz Archaeological and Ethnographic Expedition. Frunze: Izd-vo AN Kirgizskoi SSR, 1959. Vol. III. Pp. 104-113.

Mokeev A.M. Etapy etnicheskoi istorii kirgizskogo naroda v XVI – ser. XVIII vv. In: *Problems of Ethnogenesis and Ethnic History of the Peoples of Central Asia and Kazakhstan.* Moscow. 1990. Issue 2. Pp. 131-137.

Mokeev A.M. *Kyrgyzy na Altae i na Tian'-Shane* (Etapy etnicheskoi i politicheskoi istorii kyrgyzskogo naroda vo vtoroi pol. IX – ser. XVIII vv.). Bishkek: Izdatel'stvo KTU. 2010. 280 p.

Mokeev A.M. O lokalizatsii altaiskikh kirgizov v IX-XVI vekakh. In: *Kyrgyz. Ethnogenetic and Ethnocultural Processes in Ancient Times and the Middle Ages in Central Asia*. Bishkek: Kyrgyzstan. 1996. Pp. 204-224.

Mongol'skii obydennyi izbornik. Sokrovennoe skazanie. Mongol'skaia khronika 1240 g. Yuan Chao Bi Shi. Translated by S.A. Kozin. Moscow-Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR. 1941. 619 p.

Opisanie inostrannykh gosudarstv na zapade. In: Countries and Peoples of the East. Issue XXIX. Boris Ivanovich Pankratov. Mongolian Studies. Sinology. Buddhology. St. Petersburg: Peterburgskoe Vostokovedenie. 1998. Pp. 245-274.

Orbeli I.A. *Synchronistic Tables of the Hijra and European Chronology.* Leningrad: Izd-vo Gosudarstvennogo Ermitazha. 1941. 276 p.

Petrov K.I. *K istorii dvizheniia kyrgyzov na Tian'-Shan' i ikh vzaimootnoshenii s oiratami v XIII-XV vv.* Frunze: Izdatel'stvo Akademii nauk Kyrgyzskoi SSR. 1961. 211 p.

Radlov V.V. *Etnograficheskii obzor turetskikh plemen Sibiri i Mongolii.* Translated from German by N.N. Kozmin. Irkutsk. 1929. 56 p.

Sabitov Zh.M. Paleogenetic Studies of Y-Chromosome Polymorphism in Representatives of the Andronovo

Archaeological Culture. In: *Proceedings of the International Scientific and Methodological Conference "VIII Orazbaev Readings" on the Topic "Archaeology, Ethnology and Museology in the System of Modern Higher Education", Dedicated to the 25th Anniversary of the Independence of the Republic of Kazakhstan,* April 1-2, 2016. Almaty: Kazakhskii universitet. 2016. Pp. 451-454.

Samarkandi Abd ar-Razzak. "Matla as-sadain va madzhma al-bakhrain". In: *Materials on the History of the Kyrgyz and Kyrgyzstan*. Issue 1. Moscow: Nauka. 1973. Pp. 150-170.

Solotonoev B. *Kyzyl kyrgyz tarykhy.* Bishkek: Uchkun, 1993. Vol. 1. 208 p.

Stein M.A. *Innermost Asia, Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-Su and Eastern Iran:* Carried Out and Described under the Orders of H.M. Indian Government. Volume II: Text. Oxford: The Clarendon Press at Oxford. 1928. Pp. 549-1139.

Tamerlane or Timur. *The Great Amir. Translated by J.H. Sanders*. From the Arabic Life by Ahmed ibn Arabshah. London: Luzac & Co., 1936. 341 p.

*The Timurnamah or Ajayabul Maqdur Fi Akhbar-i Timur for the Degree of Honor Examination in Arabic for Officers in the Military and Civil Service*s. Edited by Major H.S. Jarrett, Secu., Board of Examiners. Calcutta: Urdu Guide Press. 1882. 324 p.

Turdalieva Ch.D. *Kyrgyzy v trudakh Chokana Valikhanova*. Bishkek. 2015. 175 p.

Valikhanov Ch.Ch. *Izbrannye proizvedeniia.* Alma-Ata: Kazgosizdat. 1958. 643 p.

Volin S. *Svedeniia arabskikh istochnikov IX-XVI vekov o doline reki Talas i smezhnykh raionakh.* In: Proceedings of the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1960. Volume 8. Pp. 72-92.

Zlatkin I.Ia. *Istoriia dzhungarskogo khanstva 1635-1758.* Moscow: Nauka, 1983. 332 p.

Information about the author

Rustam A. Abdumanapov – PhD in History, Associate Professor, Department of Anthropology and Ethnology, National Research Tomsk State University, Tomsk, Russia, https://orcid.org/0000-0003-4628-622X, manap@mail.ru

Автор туралы мәлімет

Рустам Абдубаитович Абдуманапов – тарих ғылымдарының кандидаты, Томск мемлекеттік ұлттық зерттеу университеті, антропология және этнология кафедрасының доценті, Томск, Ресей, https://orcid.org/0000-0003-4628-622X, manap@mail.ru

Сведения об авторе

Рустам Абдубаитович Абдуманапов – кандидат исторических наук, доцент кафедры антропологии и этнологии Национального исследовательского Томского государственного университета, Томск, Россия, https://orcid.org/0000-0003-4628-622X, manap@mail.ru

Disclosure of conflict of interest information. The author claims no conflict of interest. / ***Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.*** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. / ***Раскрытие информации о конфликте интересов.*** Автор заявляет об отсутствии конфликта

интересов.

Information about the article /Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.
Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 10.05.2026
Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами: 10.07.2026
Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 30.09.2026

JOURNAL OF THE NATIONAL CONGRESS OF HISTORIANS
ISSN: 3105-0042. eISSN: 3105-0050

NATIONAL HISTORY – ОТАН ТАРИХЫ – ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Ғылыми мақала / Research Article
МРНТИ / IRSTI 11.15.89

https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.20.35

The participation of Kazakhs in the Siberian regional congresses in 1917

K. Akanov✉
Research Institute for Jochi Ulus Studies, Astana, Kazakhstan
✉*gazizuly85@mail.ru*

Abstract. This article examines an important period in the history of interaction between Siberian regionalists and the leaders of the Alash movement – the participation of Kazakh delegates in the First Siberian Regional Congress (6-17 October 1917) and in the Extraordinary All-Siberian Regional Congress (7-15 December 1917). Particular attention is paid to the development of contacts between representatives of the Kazakh national intelligentsia and the Siberian regionalist movement, which had emerged as early as the pre-revolutionary period on the basis of academic, socio-political and cultural cooperation. The study is based on materials from the State Archive of the Tomsk Region (GATO), published collections of archival documents, periodicals, and the works of Kazakhstani and foreign researchers. The study employs general scientific, historical-comparative, and historical-dynamic methods, as well as methods for the analysis and systematization of archival materials. The study analyses the main areas of interaction between the parties: the need for mutual political recognition, the coordination of the powers of government bodies, issues concerning the territorial and political status of Alash, military cooperation, and the joint struggle against Bolshevik forces. A shared political vision regarding the need for a federal structure in Russia, territorial self-government, and the expansion of autonomous rights laid the groundwork for cooperation. The significant importance lay in the personal contacts between Alash leaders and prominent representatives of the Siberian regionalist movement. By introducing new archival sources into academic discourse, the author clarifies the demographic composition, biographical details, socio-professional profile, and political orientations of the Kazakh representatives. At the October Congress, 10 Kazakh delegates represented a broad spectrum of socio-political organisations. Despite differences in party affiliations (ranging from the Cadets and Socialist Revolutionaries to supporters of the 'Alash' Party), the delegates demonstrated a unified stance on key regional issues. The Kazakh delegates actively participated in the work of the Presidium and in the sections dealing with the drafting of the constitution and the formation of governing bodies (the Siberian Regional Council and Committee). In their speeches, A. Bukeikhanov and R. Marsekov put forward the idea of a federal structure for the Russian Republic, the consolidation of the Kazakh regions into a single economic sub-region, and temporary membership of the Siberian Autonomy, whilst strictly observing the right of small nations to national self-determination. At the December Congress, the number of Kazakhs present was reduced to four delegates due to the parallel holding of the Second All-Kazakh Congress in Orenburg; this, however, did not prevent the maintenance of organisational links and the election of A. Yermekov to the executive bodies of Siberia. At the same time, fundamental contradictions emerged between the parties, primarily regarding the nature of autonomy. The Siberian government refused to recognise Alash as a national-territorial state, restricting its autonomous rights to an ethno-cultural framework. Despite the union remaining unfulfilled, the participation of Kazakh delegates at the congresses in Tomsk was a significant episode in the history of the Kazakh and Siberian autonomy movements.
Keywords: archives; Siberian autonomy; Alash autonomy; Siberian regional congresses; Kazakh–Siberian cooperation; revolution; national self-determination

© K. Akanov, 2026

For citation: Akanov K. The participation of Kazakhs in the Siberian regional congresses in 1917. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.20-35. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.20.35

Участие казахов в сибирских областных съездах в 1917 году

К. Аканов

Научный институт изучения Улуса Джучи, Астана, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается важный период из истории взаимодействия сибирских областников и лидеров движения Алаш – участие казахских делегатов в Первом Сибирском областном съезде (6-17 октября 1917 г.) и в Чрезвычайном Общесибирском областном съезде (7-15 декабря 1917 г.). Особое внимание уделяется формированию контактов между представителями казахской национальной интеллигенции и сибирского областничества, возникших еще в дореволюционный период на основе научного, общественно-политического и культурного сотрудничества. Исследование основано на материалах Государственного архива Томской области (ГАТО), опубликованных в сборниках архивных документов, периодической печати, а также трудах казахстанских и зарубежных исследователей. В работе применяются общенаучный, историко-сравнительный и историко-динамический методы, а также методы анализа и систематизации архивных материалов. Анализируются основные направления взаимодействия сторон: необходимость взаимного политического признания, согласование полномочий органов власти, вопросы территориально-политического статуса Алаш, военное сотрудничество и совместная борьба против большевистских сил. Общность политических представлений о необходимости федеративного устройства России, территориального самоуправления и расширения автономных прав, которые создавали предпосылки для сотрудничества. Существенное значение имели личные контакты деятелей Алаш с видными представителями сибирского областничества. Вводя в научный оборот новые архивные источники, автор уточняет количественный состав, анкетные данные, социально-профессиональный профиль и политические ориентации казахских представителей. На Октябрьском съезде 10 казахских делегатов представляли широкую палитру общественно-политических организаций. Несмотря на различие партийных предпочтений (от кадетов и эсеров до сторонников партии «Алаш»), делегаты проявили консолидированную позицию по ключевым региональным проблемам. Казахские делегаты активно участвовали в работе президиума, в секциях по выработке конституции и формировании органов власти (Сибирского областного совета и комитета). В выступлениях А. Букейханова и Р. Марсекова аргументировалась идея федеративного устройства Российской Республики, консолидации казахских областей в единый хозяйственный подрайон и временного вхождения в Сибирскую автономию при строгом соблюдении права малых народов на национальное самоопределение. На Декабрьском съезде присутствие казахов сократилось до 4 делегатов из-за параллельного проведения II Всеказахского съезда в Оренбурге, что, однако, не помешало поддержать организационные связи и избрание А. Ермекова в исполнительные органы Сибири. Вместе с тем выявлены принципиальные противоречия между сторонами, прежде всего по вопросу характера автономии. Сибирское правительство не соглашалось признавать Алаш национально-территориальной государственностью, ограничивая автономные права этнокультурной формой. Несмотря на незавершенность союза, участие казахских делегатов на съездах в Томске были важным эпизодом истории казахского и сибирского автономистских движений.

Ключевые слова: архивы, сибирская автономия, автономия Алаш, сибирские областные съезды, казахско-сибирское сотрудничество, революция, национальное самоопределение

1917 жылғы Сібір облыстық съездеріне қазақтардың қатысуы

Қ. Ақанов
Жошы Ұлысын зерделеу ғылыми институты, Астана, Қазақстан

Андатпа. Мақалада Сібір облыстық қозғалысының өкілдері мен Алаш қозғалысы жетекшілері арасындағы өзара ықпалдастық тарихының маңызды кезеңі, яғни қазақ делегаттарының Бірінші Сібір облыстық съезіне (1917 жылғы 6-17 қазан) және Төтенше Жалпы Сібір облыстық съезіне (1917 жылғы 7-15 желтоқсан) қатысуы қарастырылады. Революцияға дейінгі кезеңнің өзінде ғылыми, қоғамдық-саяси және мәдени ынтымақтастық негізінде қалыптасқан қазақ ұлт зиялыларының өкілдері мен Сібір облыстық қозғалысы қайраткерлері арасындағы байланыстарға ерекше назар аударылады. Зерттеу Томск облысының мемлекеттік архиві (ТОМА) материалдарына, жарияланған архив құжаттарының жинақтарына, мерзімді баспасөз материалдарына, сондай-ақ қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне негізделген. Жұмыста жалпы ғылыми, тарихи-салыстырмалы және тарихи-динамикалық әдістермен қатар архив материалдарын талдау және жүйелеу тәсілдері қолданылды. Тараптар арасындағы өзара ықпалдастықтың негізгі мына бағыттары талданады: бір-бірін саяси тұрғыдан мойындау қажеттілігі, билік органдарының өкілеттіктерін келісу, Алаштың аумақтық-саяси мәртебесі, әскери ынтымақтастық және большевиктік күштерге қарсы бірлескен күрес мәселелері. Ресейдің федеративтік құрылымын қалыптастыру, аумақтық өзін-өзі басқаруды дамыту және автономиялы құқықтарды кеңейту қажеттігі жөніндегі саяси ұстанымдардың ортақтығы екі тараптың ынтымақтастығына негіз қалады. Алаш қайраткерлерінің Сібір облыстық қозғалысының көрнекті өкілдерімен орнатқан жеке байланыстары да маңызды рөл атқарды. Ғылыми айналымға жаңа архив деректерін енгізу арқылы автор съезге қатысқан қазақ өкілдерінің сандық құрамын, сауалнамалық мәліметтерін, әлеуметтік-кәсіби сипатын және саяси ұстанымдарын нақтылайды. Қазан айындағы съезде әртүрлі қоғамдық-саяси ұйымдардың атынан он қазақ делегаты қатысты. Партиялық ұстанымдарының әркелкілігіне қарамастан, яғни кадеттер мен эсерлерден бастап «Алаш» партиясын қолдаушыларға дейінгі делегаттар өңір үшін маңызды негізгі мәселелер бойынша ортақ ұстаным танытты. Қазақ делегаттары съез төралқасының жұмысына, конституция жобасын әзірлеу секцияларына және билік органдарын (Сібір облыстық кеңесі мен комитетін) қалыптастыру ісіне белсенді қатысты. Ә. Бөкейхан мен Р. Мәрсековтің сөздерінде Ресей Республикасын федеративтік негізде құру, қазақ облыстарын біртұтас шаруашылық шағын ауданға біріктіру және аз халықтардың ұлттық өзін-өзі билеу құқығы қатаң сақталған жағдайда Сібір автономиясының құрамына уақытша ену идеялары негізделді. Желтоқсан съезіне қатысқан қазақ делегаттарының саны Орынборда II Жалпықазақ съезінің қатар өтуіне байланысты төрт адамға дейін азайды. Соған қарамастан, ұйымдық байланыстар жалғасын тауып, Ә. Ермеков Сібірдің атқарушы органдарының құрамына сайланды. Сонымен бірге тараптар арасында, ең алдымен, автономияның сипатына қатысты түбегейлі қайшылықтардың болғаны анықталды. Сібір үкіметі Алашты ұлттық-аумақтық мемлекеттік құрылым ретінде мойындауға келіспей, оның автономиялық құқықтарын

этномәдени автономия шеңберімен шектеуге ұмтылды. Ынтымақтастық толыққанды саяси одақ деңгейіне жетпегеніне қарамастан, қазақ делегаттарының Томскідегі съездерге қатысуы қазақ және Сібір автономиясы жолындағы қозғалыстар тарихындағы маңызды оқиғалардың бірі болды.
Түйін сөздер: архивтер; Сібір автономиясы; Алаш автономиясы; Сібір облыстық съезі; қазақ-сібір ынтымақтастығы; революция, ұлттық өзін-өзі анықтау.

Сілтеме жасау үшін: Аканов К. 1917 жылғы Сібір облыстық съездеріне қазақтардың қатысуы. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.20-35. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.20.35

Кіріспе

1917 жылғы Ақпан және Қазан революциялары Ресейдегі империялық басқару жүйесінің тоқтауына алып келіп, империя құрамындағы халықтардың ұлттық зиялыларына жаңа мемлекеттік құрылымдар, автономиялар құруға және мемлекеттік басқарудың жаңа үлгілерін қалыптастыруға жол ашты. Осындай «мемлекеттік құрылымдардың» қатарына Алаш пен Сібір автономиясын жатқызуға болады. Олардың жетекшілері өзіндік аймақтық құрылымы мен өзін-өзі басқару жүйесі бар ұлттық автономиялар құруға ұмтылды.

Ресей империясы тұсында Сібір мен қазақ жерлері бір мемлекеттің құрамында болғандықтан, екі өңір арасындағы өзара ықпалдастықтың жаңа бағыты қалыптаса бастады. Бұл қазақ және Сібір зиялылары арасындағы байланыстардан көрініс тапты. Олардың қатарында саяси өмірге бірлесіп қатысу, жеке достық қарым-қатынастар орнату және өзге де байланыс түрлері болды. Мұндай байланыстар империяның соңғы кезеңінде, соның ішінде 1917 жылғы революциялық оқиғалар тұсында да үздіксіз жалғасты.

Қазақ ұлттық Алаш қозғалысының жетекшілері Ә. Бөкейхан, Ж. Ақпаев, Ә. Ермеков, Р. Мәрсеков, Ә. Сейітов, Ә. Тұрлыбаев және басқалар Сібір қалаларына жиі барып, жергілікті облыстық өзін-өзі басқару органдарының мәжілістеріне белсенді қатысты. Олардың көпшілігі Ресейдің оқу орындарында, соның ішінде Семей, Омбы, Томск және басқа да қалаларда білім алды. Көп жағдайда олардың еңбек жолы, кәсіби қалыптасуы мен қоғамдық-саяси қызметінің алғашқы кезеңі де осы өңірлермен байланысты болды.

Өз кезегінде Сібір қайраткерлері де қазақтармен тығыз байланыс орнатуға ұмтылды. Бұған қазақ даласына бірнеше рет ғылыми экспедиция жасап, жергілікті зиялылар мен қарапайым халық арасында зор беделге ие болған Г.Н. Потаниннің қызметі айқын мысал бола алады. Оның Ш.Ш. Уәлиханов, Ә.Н. Бөкейхан, Ә.Ә. Ермеков сияқты көрнекті қазақ қайраткерлерімен достық қарым-қатынасы осы байланыстың нақты көрінісі еді. Г.Н. Потанин өз еңбектерінде қазақ зиялыларымен тығыз қарым-қатынаста болғанын жиі атап көрсетіп, көшпелі халықтың дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын, фольклорын, қазақ зиялыларының ғылыми еңбектерін және олардың орыс авторларының зерттеулеріне қатысты пікірлерін жақсы білетінін танытты. Сонымен қатар Потанин ресейлік ғалымдарға көшпелі тұрмысқа қатысты түрлі мәселелерді зерттеген еңбектерінде қазақ әріптестерінің жарияланымдарын кеңінен пайдалануды белсенді түрде ұсынды (Письма Г.Н. Потанина 1987: 48-52; Потанин 1990:107).

Материалдар мен әдістер

Қазақ делегаттарының Сібір облыстық қозғалысының автономияшыл өкілдері өткізген съездерге қатысуы туралы мәліметтер сақталған құжаттар Томск облысының мемлекеттік архивінің (ТОМА) мына қорларында жинақталған: Р-552 «Бірінші Сібір облыстық съезі» (1917 жылғы 8-17 қазан), Р-576 «Төтенше Жалпы Сібір облыстық съезі» (1917 жылғы 7-15 желтоқсан). Зерттеу әдіснамасы бірқатар қағидаттар мен әдістерге негізделді. Солардың бірі – тарихилық қағидаты. Бұл қағидат зерттеліп отырған құжаттардағы мәліметтерді тиісті тарихи кезеңнің нақты жағдайларымен сабақтастыра қарастыруға мүмкіндік берді.

Архив құжаттарымен жұмыс барысында ақпаратты жинау және тіркеу, жүйелеу және ретке келтіру, талдау мен жинақтау, сақтау, іздеу және өңдеу әдістері қолданылды. Сонымен қатар құжаттарға тарихи-динамикалық талдау жүргізілді.

Әдеби шолу

Қазіргі уақытта қазақ делегаттарының Сібір облыстық қозғалысының автономияшыл өкілдері съездеріне қатысу мәселесі бойынша белгілі бір тарихнамалық қор қалыптасты. Қазақстандық зерттеушілердің С. Аққұлы, Р.Ж. Байдалы, З.Е. Қабылдинов, К.Ч. Құдайбергенов, М.П. Малышева, Е.Б. Сыдықов және басқа да ғалымдардың еңбектері мен мақалаларын атап өтуге болады (Аккулы 2016; Аккулы 2017; Байдалы и др. 2017; Кабульдинов, Байдалы 2017; Кудайбергенов 2019; Сыдыков, Малышева 2010).

Қазақстандық зерттеушілердің еңбектерінде негізінен қазақ делегациясының мақсат-мүдделері мен саяси ұстанымдары, сондай-ақ олардың съез жұмысына қатысу нәтижелері қарастырылады. Е.Б. Сыдықов пен М.П. Малышева Томскіде өткен Қазан съезіне қатысқан Ә.Н. Бөкейханның (съез құжаттарында – АН. Букейхан) және Ә.Ә. Ермековтің негізгі мақсаттарының бірі Сібір облыстық қозғалысының рухани жетекшісі Г.Н. Потанинге «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасын таныстыру болғанын атап көрсетеді. Потаниннің бұл жобаны қолдауы кейін екі қазақ қайраткерінің де Бірінші Сібір облыстық съезі төралқасының құрамына сайлануына ықпал етті. Г.Н. Потанин «Алаш» бағдарламасына деген қолдауын газетте жарияланған мақаласында да білдіріп, оның негізгі ұстанымдарына оң көзқарасын атап көрсетті. (Сыдыков, Малышева 2010: 47).

З.Е. Қабылдинов пен Р.Ж. Байдалы Қазан айында өткен Сібір облыстық съезіне қатысқан Е. Итпаев пен Ә. Тұрлыбаев туралы бірқатар маңызды мәліметтер келтіреді (Кабульдинов, Байдалы 2017). Ә.Ә. Айтмұхамбетов, Е.К. Наурызбаева, З.Е. Қабылдинов және Р.Ж. Байдалы бірлесіп жазған мақалада Қазан съезінде ұлттық өзін-өзі басқару, жер мәселесі, Сібірдің жалпымемлекеттік және экономикалық құрылымы жөніндегі мәселелердің талқыланғаны көрсетіледі (Байдалы және т.б. 2017). С. Аққұлының монографиясында Ә.Н. Бөкейханның Томск облыстық съезінде сөйлеген сөздері мен форум қорытындысы бойынша жарияланған мақаласындағы негізгі тұжырымдары талданады. (Аккулы 2016: 372 – 379, 456-458).

2018-2019 жылдары К.Ч. Құдайбергенов Томск облысының мемлекеттік архивінен өзі анықтаған, Алаш қайраткерлерінің Сібірдің саяси және әскери тұлғаларымен байланыстарына қатысты материалдар негізінде құжаттар жинақтарын жариялады. 2019

жылы жарық көрген жинақта Алаш қозғалысы жетекшілерінің 1917 жылғы қазанда өткен Бірінші Сібір облыстық съезіне қатысуы және олардың съезде сөйлеген сөздерінің мазмұны жөнінде құнды мәліметтер берілген (Кудайбергенов 2019a; Кудайбергенов 2019b). Дегенмен, бұл құжаттарға талдау оның кіріспе мақаласында тек ішінара ғана жүргізілді; онда Сібір автономиясы құрамындағы далалық аймақтардың мәртебесін үйлестіру, сондай-ақ ортақ бюджетті қалыптастыру және оған жекелеген аймақтардың қосатын үлестеріне қатысты қазақстандық делегаттардың кейбір сөздеріне қысқаша шолу жасалған болатын.

Осылайша, қазақстандық авторлардың еңбектерінен зерттеушілердің назарын, ең алдымен, қазақ халқының жекелеген өкілдерінің автономиялық Сібірдің билік органдарына сайлануы, олардың отандастары алдында есеп беруі, сондай-ақ қазақ делегаттарының съезге қатысу себептерін анықтау мен сөйлеген сөздерін талдау мәселелері аударғанын байқауға болады. Алайда қазақ делегаттарының нақты саны, олардың саяси көзқарастары, сөйлеген сөздеріне съездің ресейлік және сібірлік қатысушыларының берген бағасы, съез жұмысының нәтижелері және басқа да бірқатар мәселелер әлі де толық анықталмаған.

Осы жағдай бізді Ресей тарихнамасына жүгінуге жетелейді. Оған шолуды И.В. Намның мақаласынан бастауға болады. Зерттеуші Ә.Н. Бөкейханның қазақтардың ұлттық өзін-өзі анықтау мәселесіне айрықша мән бергенін атап көрсетеді. Сонымен қатар қазақ делегаттарының бірі Р. Мәрсековтің ұстанымы да қарастырылған. Оның пікірінше, барлық облыстардың өкілдері қатысатын және кең көлемде өзін-өзі басқару құқығына ие Сібір парламенті құрылуға тиіс еді (Нам 2004: 51). Зерттеушінің монографиясында Сібір қайраткерлері мен «Алаш» қозғалысына қатысушылардың автономия құру және өзін-өзі басқару құқығына қол жеткізу үдерісіндегі өзара қарым-қатынастары қарастырылады. Сонымен қатар Сібір форумдарында ұлттық мәселе, сол кезеңдегі терминологиямен айтқанда, «бұратана халықтар» мәселесі төңірегіндегі пікірлер мен ұстанымдар талданады. Бұл мәселені «Сібір автономиясына қол жеткізумен» қатар шешу көзделген (Нам 2009: 175-184).

В.А. Ламин мен М.В. Шиловский съездің өткен мерзімін (1917 жылғы 6-17 қазан) нақтылап, оған қатысқан 9 делегаттың аты-жөні, жасы, ұлты, партиялық ұстанымы, оларды жіберген ұйым, білім деңгейі мен кәсібі туралы сауалнамалық мәліметтер келтіреді. Зерттеушілер барлық делегаттардың Сібір автономиясын және Ресейдің федеративтік республикалық құрылымын қолдағанын, сондай-ақ оның жекелеген аймақтарына «ұлттық немесе аумақтық» автономия беру қажеттігін жақтағанын атап көрсетеді. Сонымен қатар қазақ делегаттарының кейін өткен Төтенше Сібір облыстық съезіне қатысуы қарастырылып, олардың сауалнамалық деректері де беріледі (Ламин, Шиловский 2012: 178-181).

Қазақ өкілдерінің Қазан айындағы облыстық съездегі ұстанымын Д.А. Аманжолова жан-жақты қарастырады. Зерттеушінің атап көрсетуінше, съез өткен кезде екі саяси күш те: Алаш қозғалысы да, Сібір облыстық қозғалысының өкілдері де өз автономияларын жариялауға әлі дайын болмаған. Сондықтан болашақта Ресей федеративтік негізде қайта құрылған жағдайда қазақ аумақтарының автономиялық Сібір құрамына ену мүмкіндігі де қарастырылған. Зерттеуші Ә. Ермеков пен Ә. Бөкейханның сөздерін талдай отырып, Сібірді дербес аймақ ретінде автономияландыру және оны федеративтік Ресей

құрамында дамыту идеясын қолдаған ұстанымдарды айқындайды. Ә. Ермеков Сібір өз аумағында өмір сүретін барлық халықтардың мұң-мұқтажын олардың өз тілінде жеткізе білуге тиіс екенін мәлімдеген. Ал Ә. Бөкейхан Сібірдегі әртүрлі этностардың өзара ықпалдастығы қажет деген пікірді ұстана отырып, олармен бірге ұлттық өзін-өзі анықтау құқығына қол жеткізуді көздеген. Сонымен қатар ол қазақ аудандарын олардың «шаруашылық ерекшеліктеріне» қарай Сібір автономиясы құрамында аумақтық тұрғыдан біріктіру қажеттігін атап көрсеткен (Аманжолова 2016: 32-33).

Осылайша, бірқатар аралық қорытынды жасауға болады. Ресейлік тарихнамада съезге қатысушылардың Сібір автономиясын құру идеясын қолдаудағы ортақ ұстанымын айқындауға басымдық беріледі. Алайда ресейлік зерттеушілердің еңбектерінде Сібірдегі қазақ халқы атынан съезге қатысқан делегаттардың саны мен олардың партиялық тиесілігіне қатысты мәліметтер бір-біріне сәйкес келе бермейді. Қазақстандық зерттеушілердің назары негізінен қазақ делегаттарының Томск форумына қатысу себептерін анықтауға және олардың басты мақсаты – қазақтардың ұлттық өзін-өзі анықтау құқығына қол жеткізу жолдарын айқындауға бағытталған. Сонымен бірге екі елдің зерттеушілері еңбектерінде әлі де толық анықталмаған бірқатар маңызды мәселелер бар. Олардың қатарына қазақ делегаттарының Томскіде өткен съездердегі рөлін айқындау, олардың нақты санын анықтау, қазақтардың Сібір облыстық қозғалысы өкілдерінің форумдарына қатысуына қатысты материалдар сақталған архив істерін анықтау, сондай-ақ бұған дейін зерттеушілер еңбектерінде қарастырылмаған сөздер мен баяндамаларды талдау жатады.

Нәтижелер

Бірінші Сібір мұсылмандары съезіне Томск, Алтай, Енисей және Иркутск губернияларының, сондай-ақ Амур, Семей, Ақмола және Забайкалье облыстарының мұсылман қауымдарының өкілдері қатысты. Зерттеушілердің көрсетуінше, мұсылмандар съезінің өткізілу мерзімі 8 қазанда осы жерде жұмысын бастаған Бірінші Сібір облыстық съезімен әдейі сәйкестендірілген. Мұндағы мақсат – мұсылман делегаттарының екі форумның да жұмысына қатысуына мүмкіндік беру және олардың облыстық съезге өз жиындарында алдын ала қабылданған ортақ шешіммен баруын қамтамасыз ету еді. Съезде мәдени-ұлттық автономия, діни өмір, ұлттық ұйымдарды біріктіру және Сібір автономиясына қатысты ұстаным мәселелерін қарастыру жоспарланды. Съез төралқасының құрметті төрағасы болып Г.Н. Потанин сайланды (Нам 2009: 130-131).

Сібір қайраткерлері мен қазақ өкілдерінің ынтымақтастығы Бірінші Сібір облыстық съезінде одан әрі ауқымды сипат алып, өкілдік құрамы жағынан да кеңейді. Зерттеушілердің көрсетуінше, бұл съездің оған қатысқан Алаш қозғалысы қайраткерлері үшін маңызы «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасы көпшілікке кеңінен жарияланбай тұрып-ақ Сібір облыстық қозғалысының жетекшілеріне таныстырылғанынан да байқалады. Атап айтқанда, Г.Н. Потанин бағдарлама жобасын қолдаған. Кейін ол Ә.Н. Бөкейхан мен Ә.Ә. Ермековтің съез төралқасының құрамына сайлануына ықпал етіп, «қырғыз [яғни қазақ] бағдарламасының негізгі мазмұны ұлттық өзін-өзі анықтау мәселесіне келіп тірелді» деп атап көрсеткен (Сыдыков, Малышева 2010: 47).

Архив деректеріне сәйкес, съез жұмысына барлығы 182 адам қатысқан. Олардың ішінде 10 адам қазақ ұлтының өкілдері болған: А.А. Айтленев, Ә.Н. Бөкейхан, Х.А. Ғаббасов, С.Ш. Жылқылдеков, С.Д. Дощанов, Ә.Ә. Ермеков, Е.И. Итбаев, Р.М. Мәрсеков, А.Д. Сейітов, И.-Г. Т. Тұрмұхамедов. Олардың көпшілігі, яғни төрт делегат: А. Айтленев, Х. Ғаббасов, Ә. Ермеков және Р. Мәрсековтер партиялық тиесілігі жөнінде өздерін партияда жоқ деп көрсеткен немесе бұл мәліметті мүлде көрсетпеген. А. Айтленев саяси ұстанымы ретінде «бірлік» бағытын атаған. Үш қатысушы: С. Жылқылдеков, С. Дощанов және И. Тұрмұхамедов өздерін эсерлерге (С.Р.) жатқызған. Тағы екі қатысушы: А. Сейітов пен Е. Итбаев өздерін «Алаш» партиясының мүшелері ретінде көрсеткен. Ал Ә. Бөкейхан партиялық тиесілігін кадет деп белгілеген[1].

Съездің алғашқы күні, яғни 8 қазанда-ақ өңірлерді ұйымдастыру және өзара ынтымақтастық орнату мәселелері көтерілді. Осы тұрғыдан Томск делегаты Е.В. Захаровтың сөзін атап өтуге болады. Оның пікірінше, шақырылған съезді губерниялар мен облыстар атынан Сібір мүддесін білдіретін өкілдік орган деп атауға болатын еді. Ол қазақтар туралы да оң пікір білдірген: «...қырғыз халқы ұйымшыл, өз бетінше әрекет етуге әрі жасампаздыққа қабілетті халық... Барнаул қырғыздары (құжат мәтінінде осылай берілген) мен Семей облысының, сондай-ақ Ақмола облысы қырғыздарының өкілдері бізге өздерінің айқын жолды, яғни мәселелерді өзара талқылау жолын көріп отырғанын білдірді... Семей қырғыздарының бізге көрсеткен зор қолдауы (олар 1000 рубль жіберді)... Жалпы Сібір съезіне шақырып, ұлттық мәселені барынша шиеленіссіз шешуге мүмкіндік беретін мәселелерді бірлескен күш-жігермен талқылау жөніндегі бастаманың айрықша табысты болғанын көрсетеді... Олардың өкілдерінің құттықтау сөзі біздің дұрыс жолға түскенімізді және бұл жол Сібірді мекендейтін халықтардың бейбіт әрі тату өмір сүруіне жеткізетінін аңғартады»[2].

1917 жылғы 9 қазанда съезде оқылған жеделхаттардың қатарында Қырғыз облыстық комитетінен келген хаттар да болды. Сол күні съез төралқасының құрамы сайланды. Қазақ өкілдерінен Семей облысы атынан Ә. Ермеков, ал ұлт өкілдері атынан Ә. Бөкейхан сайланды. Ә. Бөкейхан бастапқыда төралқа мүшелігіне кандидат ретінде ұсынылған болатын. Кейін ол төрағаның орынбасары болып сайланып, Ә. Ермеков төралқа мүшесі болды[3].

Съезде Сібір облыстық комитетінің құрамына да сайлау өткізілді. Қазақ өкілдерінен Ақмола облысы атынан Ә. Тұрлыбаев комитет мүшесі болып сайланды. Ал кандидаттар ретінде Томск губерниясынан Х. Ғаббасов, Торғай облысынан С. Дощанов пен А. Айтеленев ұсынылды. Сібір облыстық кеңесінің құрамына Ә. Бөкейхан мен М. Тынышпаев сайланды[4].

Съезд барысында Ә. Бөкейхан қаржы мәселелерін талқылауға және басшылық органдардың құрамына кандидаттар ұсынуға қатысты. Оның қатысуымен Сібір облыстық комитетінің құрамына Ә.Т. Тұрлыбаевтан бөлек, қазақ халқы атынан А.К. Қозбағаров, Х.А. Ғаббасов, С.Д. Дощанов және А.А. Айтленев кірді[5].

1917 жылғы 11 қазанда съезде Р. Мәрсеков сөз сөйлеп, Сібірдің автономиялық негізде құрылуы қажеттігін атап көрсетті. Ол болашақ Сібір Думасы Сібірді мекендейтін ұлттар мен тайпаларға кең көлемде өзін-өзі басқару құқығын беруі тиіс деген пікір білдірді. Р. Мәрсековтің айтуынша, егер Сібір, Түркістан және Ресейдің басқа да бөліктері «дербес құрылымға ие болса, онда осы құрамдас бөліктердің барлығын біріктіретін біртұтас

жалпы мемлекеттік билік қалыптасады және ол Ресей Республикасының жоғарғы билігі болады»[6].

1917 жылғы 12 қазанда сөз сөйлеген Ә. Бөкейхан 27 ақпанда төңкеріс болған кезде «...барлық ұсақ халықтарды құлдықта ұстап келген шынжырдың» ақыры үзілгеніне қуанғандарын және ұлттық өзін-өзі анықтау құқығына қол жеткіздік деп сенгендерін атап өтті. Ол бұл құқықты осы жиында да талап етіп отырғандарын және оған Сібірмен бірге қол жеткізуді қалайтындарын білдірді. Ә. Бөкейхан Сібір Федерациясының конституциясын әзірлеу жөніндегі секция жұмысына қатысып, Ресей Республикасын тек штаттар федерациясы түрінде елестететінін және мұндай құрылым ел халқының игілігіне қызмет етеді деп санағанын мәлімдеді. Өз халқының атынан ол азшылықтардың құқықтарын қамтамасыз ету, Сібірмен тең құқықтылық орнату және қазақ ұлттық федеративтік штаттарын құру жөніндегі ұсыныстар енгізді. Өз сөзінде Ә. Бөкейхан азаттықты дереу талап етпейтінін, оған орыс халқымен бірге қол жеткізуді және соғыс жағдайында ортақ іске атсалысуды көздейтінін аңғартты. Оның бұл ұстанымы съез қатысушылары тарапынан қол шапалақтаумен қарсы алынды[7].

1917 жылғы 13 қазанда съез төралқасы Сібірдің автономиялық құрылымы мәселесі бойынша Сібір қоғамдық ұйымдары конференциясының қаулыларын негізге алу жөніндегі мәселені дауысқа салды. Дауыс беруге 113 адам қатысты. Нәтижесінде 104 адам қолдап, 5 адам қарсы дауыс берді, 4 адам қалыс қалды[8].

Съездің маңызды қадамдарының бірі «Сібірдің облыстық құрылымы» атты қаулының қабылдануы болды. Қабылданған құжатта Ресей Республикасының біртұтастығы мойындалғанымен, сонымен қатар оның құрамындағы жекелеген аумақтарға ұлттық немесе аумақтық автономия беру талап етілді. Қаулыда Сібірдің автономия алуға толық құқығы бар екені атап көрсетіліп, оның шегарасы Оралдың шығысындағы аумақтарды, соның ішінде бүкіл қазақ өлкесін қамтуға тиіс деп белгіленді (Ламин, Шиловский 2012: 180-181).

Қазақ делегаттары қатысқан Сібір облыстық қозғалысы автономияшылдарының келесі форумы 1917 жылғы 7-15 желтоқсанда өткен Төтенше Жалпысібір облыстық съезі болды. Бұл жолы қазақ өкілдерінің саны небәрі төрт адаммен шектелді. Мұның басты себебі сол кезеңде Орынборда II Жалпықазақ съезінің қатар өтуі еді (1917 жылғы 5-13 желтоқсан). Архив құжаттарына сәйкес, съезге төрт қазақ делегаты қатысты: А.М. Байгурин, К.-Г. Сейдаллин, Ә.Т. Тұрлыбаев және И.-Г. Т. Тұрмұхамедов. Олардың үшеуі: К.М. Сейдалин, Ә.Т. Тұрлыбаев және И.Т. Тұрмұхамедовтер «Алаш» партиясына мүше болған. Ал А.М. Баймурат өзінің партиялық тиесілігін көрсетпеген.9 Өкінішке қарай, қор құжаттарындағы қазақтарға қатысты мәліметтер шектеулі.

Архив құжатының 2-ші ісінде съез төралқасының Орынборда өткен қазақ съезіне жолдаған құттықтау жеделхаттары сақталған[10]. 3-ші істе Ә.Ә. Ермеков пен Ә.Н. Бөкейханның II Жалпықазақ съезінің (1917 жылғы 5-13 желтоқсан) өтуіне байланысты өздерінің келе алмайтынын хабарлаған хаттары және олардың орнына жіберілген делегаттар туралы мәліметтер берілген[11].

Съезде «Сібірді уақытша басқару органдары туралы ереже» де қабылданды. Оған сәйкес, Уақытша Сібір облыстық думасы мен Сібір облыстық кеңесі Сібірдегі негізгі басқару органдары болып белгіленді. Соңғысының құрамына 16 адам сайлау жоспарланып, олардың қатарына Ә. Бөкейхан мен М. Тынышпаев та ұсынылды. Алайда бұл

тізім дауыс беру барысында қолдау таппады. Кеңес тек съездің соңғы мәжілісінде Г.Н. Потаниннің төрағалығымен сайланып, оның құрамына ұлттар атынан қазақ өкілі Ә. Ермеков енді (Ламин, Шиловский 2012: 181).

Талқылау

Алаш қозғалысына қатысушылар мен Сібір облыстық қозғалысы өкілдерінің ынтымақтастығы, соның ішінде қазақ делегаттарының Жалпы Сібір съездеріне қатысуы мәселесі бүгінгі күнге дейін өзекті тақырыптардың бірі болып отыр.

Бұл бағытта, ең алдымен, Д.А. Аманжолованың еңбектерін атап өткен жөн. Зерттеушінің көрсетуінше, Сібір үкіметі өз құрамындағы халықтарға ұлттық- мәдени автономия беруге келіскенімен, олардың аумақтық мемлекеттілігін мойындамаған. Осы мәселе, сондай-ақ дербес басқару өкілеттіктерінің шегіне қатысты қайшылықтар кейін екі үкімет арасындағы қатынастарда туындаған келіспеушіліктердің негізгі себептерінің біріне айналды. (Аманжолова 1994: 49-84). Д.А. Аманжолова кейінгі зерттеулерінде болашақ Алаш көшбасшысы Әлихан Бөкейханның 1895-1897 жылдары «Омский край» газетінде қызмет еткен кезеңнің өзінде Сібір халқымен байланыс орнатқанын және Ресей географиялық қоғамының Батыс Сібір бөлімінің мүшесі болғанын атап көрсетеді. Бұдан әрі автор Бірінші Жалпықазақ съезінің негізгі шешімдеріне қысқаша тоқталып, онда Ақпан революциясының нәтижелерін қолдау және «Ресей демократиялық федерациясы шеңберінде облыстық аумақтық-ұлттық автономия» құру туралы талаптар қойылғанын көрсетеді. Алайда жоғарыда аталған Бірінші Сібір облыстық съезінде Ә. Бөкейхан өз ұстанымын біршама жұмсартып, қазақтардың өзін-өзі анықтау құқығына Сібірмен бірге қол жеткізуге ұмтылатынын мәлімдеген. Бұл пікір съезд қатысушыларының және Сібір облыстық қозғалысының рухани жетекшісі Г.Н. Потаниннің қолдауына ие болды. Сонымен қатар зерттеуші «революцияға дейінгі кезеңнен бастап 1917-1918 жылдар бойы» қазақ ұлттық қозғалысының жетекшілері мен Сібір облыстық қозғалысы өкілдері арасында тығыз байланыс сақталғанын атап көрсетеді (Аманжолова 2009: 180-182).

Д.А. Аманжолова қазақ және Сібір автономияшыл қозғалыстары арасындағы өзара байланыс тарихын үш кезеңге бөліп қарастырады: 1) XX ғасырдың басынан 1917 жылға дейінгі кезең; 2) 1917 жылғы революция кезеңі; 3) Азамат соғысы кезеңі (1918 жыл). Бірінші кезеңде интеллектуалдық және ғылыми ынтымақтастық басым болды. Бұл уақытта екі қозғалыс саяси ұйымдар ретінде іс жүзінде өзара тікелей байланысқа түспегенімен, олардың болашақ белсенділері мен жетекшілері, негізінен, ғылым мен журналистика салаларында қарым-қатынас орнатты. Осы кезеңде олардың ұстанымдарында бірқатар ортақ белгілер болды. Атап айтқанда, олар земстволық басқаруды енгізуді жақтады. Кейін Уақытша үкімет земство жүйесін Сібірде, сондай-ақ Ақмола, Семей, Жетісу, Торғай және Орал облыстарында енгізді. Сонымен қатар екі жақ та орталық биліктің саясатына сын көзбен қарап, өз мақсаттарына демократиялық жолмен жетуге ұмтылды. Екінші кезеңде екі қозғалыс та Ресей Республикасын федеративтік негізде қайта құруды, Сібірге автономия беруді және қазақ жерлерін оның құрамына енгізуді қолдады. Сонымен бірге жергілікті жерлерде билік жүргізуге ұмтылған ортақ басқару орталықтарын құру және аумақтық өзін-өзі басқаруды қалыптастыру мәселелері көтерілді. Алайда кейін тараптар арасында қайшылықтар байқала бастады. Сібір үкіметі Алаш-Орда

комитеттерін «ұлттық-аумақтық мемлекеттілік» органдары ретінде мойындаудан бас тартып, қазақтарға тек «ұлттық-мәдени автономия» берумен шектелді. Бұл ұстаным «Сібір ұлттарының мәдени автономиясының шегаралары туралы негізгі ережелер» атты құжатта көрініс тапты. Үшінші кезеңде өзара ықпалдастықтың үш негізгі бағыты айқындалды: 1) бір-бірін саяси тұрғыдан мойындау; 2) билік органдарының өкілеттіктерін айқындау; 3) әскер мен оның бөлімдерін ұйымдастыру мәселелері. Мақалада екі тараптың Уфа мәжілісіне қатысуы, мемлекеттік басқару және әскери құрылымдар қалыптастыру әрекеттері, сондай-ақ ақырында Директорияның құрылуына алып келген қайшылықтар жан-жақты қарастырылады (Аманжолова 2015: 5-18).

Зерттеу барысында талқылауға тартылған келесі еңбектердің қатарында И.В. Намның мақалалары бар. Зерттеуші өз еңбектерінде Сібір облыстық қозғалысы өкілдері мен Алаш қозғалысына қатысушылардың әртүрлі үлгідегі автономия құру және өзін-өзі басқару құқығына қол жеткізу мәселелері төңірегіндегі өзара қатынастарын жан-жақты қарастырады. Зерттеушінің көрсетуінше, 1917 жылға дейін Сібірдің өзінде «автономистер» және «централистер» деп аталған екі бағыт болған. Г.Н. Потанин бастаған автономистер Сібірге автономия беру және бүкіл аймаққа ортақ заң шығарушы орган: Сібір облыстық думасын құру қажеттігін жақтады. Олардың ұстанымы бойынша, жергілікті ұлт өкілдерінің барлық мекемелері осы Думаға бағынуға тиіс еді. Ал централистер ұлттық азшылықтардың «автономиялық заң шығарушы мекемелерге» ие болу құқығын мойындағанымен, «Жалпы Сібірлік заң шығарушы орган» құру идеясын қолдамады. Сібір облыстық қозғалысы өкілдерінен айырмашылығы, «Алаш» партиясы қазақ халқы үшін «ұлттық-аумақтық автономия», ал ұлттық азшылықтар үшін «мәдени-ұлттық автономия» беруді көздеді. Мақалада 1917-1918 жылдары Сібірде өткен съездерге де елеулі назар аударылады. Бұл жиындар Сібір облыстық қозғалысының жетекшілері мен жергілікті ұлттық азшылық өкілдеріне, соның ішінде қазақтарға да, автономия мәселесіне қатысты өз көзқарастарын және өзін-өзі басқару органдары жүйесін қалыптастырудың ықтимал үлгілерін талқылауға мүмкіндік берді (Нам 2004: 47-57).

И.В. Намның 2009 жылы жарық көрген «Сібір мен Қиыр Шығыстың ұлттық азшылықтары тарихи бетбұрыс кезеңінде (1917-1922)» атты монографиясы атауында көрсетілген кезеңдегі Сібір мен Қиыр Шығыс ұлттық азшылықтарының қызметін талдауға арналған. Еңбекте Сібірдегі ұлттық азшылықтардың ұлттық өзін-өзі басқару мен өзін-өзі ұйымдастыру нысандарын қалыптастыру жолдары, олардың өңірдің қоғамдық-саяси өміріне қатысу белсенділігі, мәдени-ұлттық (ұлттық-персоналдық) автономия құру әрекеттері, сондай-ақ бұл бастамаларға Сібір мен Ресейдің орталық билік органдарының көзқарасы қарастырылады. Автор Ресейдегі саяси партиялардың ұлттық-персоналдық автономия мәселесіне қатысты ұстанымдарын да зерттейді. Бұл мәселені өз бағдарламасына алғашқылардың бірі болып енгізген эсерлер еді және зерттеушінің пікірінше, олар бұл бағытта басқа партияларға қарағанда анағұрлым дайын болды. Автономия мәселесіне көзқарасына қарай автор партияларды екі бағытқа бөледі: кадеттер ұлттық-персоналдық автономияны аумақтық автономияға балама ретінде қарастырса, басқа партиялар оны ұлттық азшылықтардың мәселелерін шешудің барынша қолайлы жолы деп санаған. Сібір облыстық қозғалысы өкілдерінің бұл мәселеге көзқарасына келсек, олар ұлттық азшылықтардың автономиялық құқықтарын Сібірдің өзінің автономия алуымен сабақтастыра қарастырған. (Нам, 2009: 118-188).

Қазақ-сібір байланыстарының қалыптасу бастауларын зерттеу тұрғысынан С.В. Селиверстовтың еңбектері құнды деректер береді. Оның 2007 жылы жарық көрген мақаласында Г.Н. Потаниннің Сібірді Еуропа мен Азия халықтары өзара әлеуметтік-мәдени ықпалдастыққа түскен Еуразиялық кеңістік ретінде қарастырған идеялары талданады. Осы тұрғыдан алғанда, Г.Н. Потаниннің тұлғасы бірдей дәрежеде Сібірге де, бүкіл Дала өлкесіне де, Ресейге де, қазақ халқына да ортақ деп бағаланады. Зерттеуде Потаниннің кейін Алаш қозғалысының жетекшілеріне айналған қазақ зиялыларымен байланысы оның Қазақ өлкесіне жасаған экспедициялары кезінде басталғаны атап көрсетіледі. Сол сапарларының бірінде ол Ә. Ермековпен танысып, қазақ жерінде университет ашуды армандаған (Селиверстов 2007: 107-115). С.В. Селиверстов басқа бір мақаласында 1917 жылғы революциядан кейін қалыптасқан ұлттық автономиялардың өзара жақындасуы мен ықпалдасуының ықтимал жолдарын олардың жетекшілері: Сібірдегі Г.Н. Потаниннің, Алаштағы Ә.Н. Бөкейханның және Түркістан автономиясындағы М. Шоқайдың қызметі арқылы қарастырады. Олардың саяси ұстанымдарын салыстыра талдай отырып, зерттеуші Г.Н. Потанин мен Ә.Н. Бөкейхан «еуразиялық, сібір-қазақ аймақшылдығы» бағытын ұстанды деген тұжырымға келеді. Ал М. Шоқай оған балама ретінде «жалпытүркістандық (пантүркістандық)» бағыт идеясын жақтап, Алаш жетекшілерін осы бағытқа қосылуға шақырған (Селиверстов 2008; 162-171).

Сібір облыстық қозғалысының тарихын зерттеудегі беделді ғалымдардың бірі М.В. Шиловскийдің ұстанымына да тоқталған жөн. Ол В. Ламинмен бірлескен еңбегінде Сібір облыстық қозғалысы өкілдерінің қазақ зиялыларының көрнекті өкілдерімен байланыстарының тарихын жан-жақты қарастырады. Бұл байланыстар Г.Н. Потаниннің Ш.Ш. Уәлихановпен қарым-қатынасынан басталып, кейін оның Алаш қайраткерлері Ә.Ә. Ермеков, Ә. Бөкейхан және басқа да тұлғалармен арадағы байланыстарына ұласады. Зерттеушілердің пікірінше, Сібір облыстық қозғалысы жетекшісінің жоғары беделі мен қазақ зиялыларымен қалыптасқан жеке қарым-қатынастары қазақ интеллектуалдарының саяси бағдарында Сібір бағытының маңызды орын алуына елеулі ықпал етті (Ламин, Шиловский, 2012: 176-183).

Қазақ зиялылары мен Сібір қайраткерлері арасындағы өзара байланыстардың маңызды қырлары В.И. Козодойдың Алаштың көрнекті қайраткері Ә. Бөкейханның өмірбаянына арналған кітабында қарастырылады. Автор қазақ қайраткерінің Сібірдегі қызметін талдау арқылы оның Императорлық Орыс географиялық қоғамының Батыс Сібір бөліміндегі жұмысына, Г.Н. Потанин, П. Вологодский және басқа да ғылыми әрі қоғамдық-саяси қайраткерлермен байланыс орнатуына назар аударады. Еңбекте Сібір автономиясы идеясының болашақ қазақ автономиясының құрылымы туралы көзқарастардың қалыптасуына ықпалы, қоныс аудару мәселесін шешу, мәдени өзін-өзі анықтау құқығы, ағарту ісін ұйымдастыру, қазақтардың Сібір съездеріне қатысуы, еуразиялық бағыттағы ұстанымдардың ортақтығы және басқа да мәселелер қарастырылған (Козодой 2021: 160-225).

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мынадай тұжырым жасауға болады. Сібір облыстық қозғалысы өкілдерінің съездеріне қатысу қазақ зиялыларының саяси

қызметіндегі маңызды бағыттардың бірі болды. Съез құжаттары, әсіресе Қазан айында өткен Бірінші Сібір облыстық съезінің материалдары, қазақ делегаттарының әртүрлі саяси күштердің өкілдері болғанын көрсетеді. Сібірде өткен мәжілістерге қатысу барысында көптеген қазақ делегаттары ұлттық өзін-өзі анықтау құқығына қол жеткізу және болашақ мемлекеттік құрылыс жөніндегі өз идеяларын талқылап, саяси тұрғыдан сынақтан өткізуге мүмкіндік алды. Өз кезегінде Сібір съездерін ұйымдастырушылар қазақ зиялылары мен қазақ халқының қолдауын жоғары бағалап, қазақ делегаттарының Сібір автономиясының билік органдарына сайлануына оң көзқарас танытты. Осы жағдай кейін Сібір облыстық қозғалысы өкілдері мен қазақ зиялылары арасындағы өзара қатынастардың одан әрі дамуына негіз қалады.

Acknowledgements

The author expresses their gratitude for the scholarly and editorial support provided during the preparation of this article.

Алғыс білдіру

Автор мақалаға ғылыми-редакторлық қолдау көрсеткені үшін алғыс білдіреді.

Благодарности

Автор благодарят за научно-редакторское сопровождение статьи.

Ескертпелер

1. Томск облысының мемлекеттік архиві (ТОМА). Бірінші Сібір облыстық съезі делегаттарының тізімі. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 1, П. 1-14.
2. ТОМА. Бірінші Сібір облыстық съезінің 1917 жылғы 8 қазандағы кешкі мәжілісінің стенограммасы. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 3, П. 12-23.
3. ТОМА. Жалпы Сібір облыстық съезінің 1917 жылғы 9 қазандағы мәжіліс хаттамасы. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 2, П. 100-102.
4. ТОМА. Губерниялар мен облыстардан Сібір облыстық комитетінің құрамына сайланған мүшелердің тізімі. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 2, П. 30-39.
5. ТОМА. Бірінші Сібір облыстық съезі. 1917 жылғы 17 қазандағы мәжіліс. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 2, П. 5-6.
6. ТОМА. Бірінші Сібір облыстық съезінің 1917 жылғы 11 қазандағы кешкі мәжілісінің стенограммасы. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 6, П. 69.
7. ТОМА. Бірінші Сібір облыстық съезінің 1917 жылғы 12 қазандағы кешкі мәжілісінің стенограммасы. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 7, П. 71-74.
8. ТОМА. Бірінші Сібір облыстық съезінің Сібірдің облыстық құрылымы мәселесі жөніндегі мәжіліс хаттамасы. Қ. Р-552, Т. 1, Іс. 2, П. 110 айн.
9. ТОМА. Төтенше Жалпы Сібір облыстық съезінің толық құқықты мүшелерінің тізімі. Қ. Р-578, Т. 1, Іс. 1, П. 7-139.
10. ТОМА. Жеделхат. Орынбор. Қырғыз (Қазақ) съезі. Қ. Р-578, Т. 1, Іс. 2, П. 36.
11. ТОМА. Орынбордан Томскіге жолданған жеделхат. Қ. Р-578, Т. 1, Іс. 3, П. 11-18.

Әдебиеттер тізімі

Аккулы С. *Алихан Букейхан. Завещание.* Том 2. Шымкент: «Азиат». 2016. 628 с.

Аккулы С. *Алихан Букейхан. Собиратель казахских земель*. Том 1. Астана: Общественный фонд «Алашорда». 2017. 636 с.

Аманжолова Д.А. *Казахский автономизм и Россия. История движения Алаш.* Москва: ИЦ: «Россия молодая». 1994. 216 с.

Аманжолова Д.А. Из истории взаимодействия Временного Сибирского правительства и Алаш-Орды. Русская старина. *Russkaya starina.* 2015, Vol. (13), Is.1, pp.5-18

Аманжолова Д.А. Из истории соперничества партийно-политических проектов и идей в Степном крае (начало XX в.)*. Российские регионы: взгляд в будущее.* 2016. № 1 (6). С. 15-42

Байдалы Р.Ж., Кабульдинов З.Е., Айтмухамбетов А.А., Наурызбаева К.Е. Гражданско-правовая и общественная деятельность юриста А.Турлыбаева в Сибири в начале XX века*. Bylye gody.* 2017. Vol. 44, Is.2, pp. 597-607. DOI: 10.13187/bg.2017.2.597597-607.

Кудайбергенов К.Ч. (a) *Эпистолярные источники по истории движения «Алаш» (документы из фондов Государственного архива Томской области Российской Федерации о военной переписке и корреспонденции Автономии «Алаш»):* сб. док. Изд. 1-е. Алматы: Университет «Туран». 2018. 130 с.

Кудайбергенов К.Ч. (b) *Эпистолярные источники по истории движения «Алаш» (документы из фондов Государственного архива Томской области Российской Федерации):* сб. док. Изд. 2-е. Нур-Султан: УО «Колледж Туран». 2019. 168 с.

Кабульдинов З.Е., Байдалы Р. *«Казахский Плевако» Айдархан Турлыбаев.* портал Qazaqstan Tarihy. (Дата публикации: 03.06. 2017). URL: https://e-history.kz/ru/publications/view/3199 (Дата обращения: 01.07. 2019).

Ламин В., Шиловский М. Сибирские автономисты (областники) и деятели Алаш-Орды. В: *Алаштаным. Ғылыми мақалар жинағы.* 1 том. Семей. 2012. С. 176-183

Нам И.В. Национальный вопрос в программных установках сибирских областников, законотворческой и политической практике сибирской областной думы (1917-январь 1918 г.). *Вестник Томского государственного университета.* 2004. № 281. С. 47-57.

Нам И.В. *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе* (1917-1922 гг.). Томск. 2009. 500 с.

Сыдыков Е.Б., Малышева М.П. *Сибирь и Казахстан (Национально-территориальное размежевание Сибири и Казахстана. 1919-1922).* Семей. 2010. 390 с.

Письма Г.Н. Потанина. Том 1. Сост. А. Г. Грумм- Гржимайло, С.Ф. Коваль, Я.Р. Кошелев, Н.Н. Яновский. 2-е изд., перераб., доп. Иркутск: издательство Иркутского университета. 1987. 280 с.

Потанин Г.Н. *Письма Г.Н. Потанина.* Том 4. Иркутск: издательство Иркутского университета. 1990. 429 с.

Селиверстов С.В. Г.Н. Потанин: сибирское областничество между западничеством и евразийством (вторая половина XIX – начале XX в.). *Вестник Томского государственного университета.* 2007. № 300 (I) июль, 2007. С.107-115.

Селиверстов С.В. Пути интеграции в Евразийском регионе в 1917 г.: Г.Н. Потанин, А. Букейханов, М. Чокай. *В: Азиатская Россия во второй половине XIX – начале XX в.: проблемы региональной истории: сборник науч. статей / под ред. Ю.А. Сорокина.* Омск. 2008. С. 162-171.

References

Akkuly S. *Alikhan Bukeikhan. Zaveshchanie.* Vol. 2. Shymkent: "Aziat". 2016. 628 p. (In Russian)

Akkuly S*. Alikhan Bukeikhan. Sobiratel kazakhskikh zemel.* Vol. 1. Astana: "Alashorda" Public Foundation. 2017. 636 p. (In Russian)

Amanzholova D.A. *Kazakhskii avtonomizm i Rossiia. Istoriia dvizheniia Alash.* Moscow: "Rossiya Molodaya" Information Center. 1994. 216 p. (In Russian)

Amanzholova D.A. Iz istorii vzaimodeistviia Vremennogo Sibirskogo pravitelstva i Alash-Ordy. From the History of Interaction between the Provisional Siberian Government and Alash-Orda. *Russkaya Starina.* 2015. Vol. 13, Issue 1, pp. 5-18. (In Russian)

Amanzholova D.A. Iz istorii sopernichestva partiino-politicheskikh proektov i idei v Stepnom krae (nachalo XX v.). *Russian Regions: A Look into the Future.* No. 1 (6). 2016. Pp. 15-42. (In Russian)

Baidaly R.Zh., Kabuldinov Z.E., Aitmukhambetov A.A., Nauryzbayeva K.E. Civil-Legal and Public Activities of the Lawyer A. Turlybayev in Siberia in the Early 20th Centur*y. Bylye Gody*. 2017. Vol. 44, Issue 2, pp. 597-607. DOI: 10.13187/bg.2017.2.597. (In Russian)

Kudaibergenov K.Ch. (a) *Epistoliarnye istochniki po istorii dvizheniia «Alash» (dokumenty iz fondov Gosudarstvennogo arkhiva Tomskoi oblasti Rossiiskoi Federatsii o voennoi perepiske i korrespondentsii Avtonomii «Alash»): Collection of Documents.* 1st ed. Almaty: Turan University. 2018. 130 p. (In Russian)

Kudaibergenov K.Ch. *(b) E*pistoliarnye istochniki po istorii dvizheniia «Alash» (dokumenty iz fondov Gosudarstvennogo arkhiva Tomskoi oblasti Rossiiskoi Federatsii o voennoi perepiske i korrespondentsii Avtonomii «Alash»): *Collection of Documents.* 2nd ed. Nur-Sultan: Turan College. 2019. 168 p. (In Russian)

Kabuldinov Z.E., Baidaly R. "Kazakhskii Plevako" Aidarkhan Turlybaev. *Qazaqstan Tarihy Portal*. (Publication date: June 3, 2017). URL: https://e-history.kz/ru/publications/view/3199 (Accessed: July 1, 2019). (In Russian)

Lamin V., Shilovsky M. Siberian Autonomists (Regionalists) and Figures of the Alash-Orda. In: "*Alash-tanym": Collection of Scientific Articles*. Vol. 1. Semey. 2012. Pp. 176-183. (In Russian)

Nam I.V. Natsionalnyi vopros v programmnykh ustanovkakh sibirskikh oblastnikov, zakonotvorcheskoi i politicheskoi praktike sibirskoi oblastnoi dumy (1917-ianvar 1918 g.). T*omsk State University Journal*. 2004. No. 281. Pp. 47-57. (In Russian)

Nam I.V. *Natsionalnye menshinstva Sibiri i Dalnego Vostoka na istoricheskom perelome (19171922 gg.)*. Tomsk. 2009. 500 p. (In Russian)

Sydykov E.B., Malysheva M.P. *Sibir i Kazakhstan (Natsionalno-territorialnoe razmezhevanie Sibiri i Kazakhstana. 1919-1922).* Semey. 2010. 390 p. (In Russian)

Pisma G.N. Potanina. Vol. 1. Compiled by A.G. Grumm-Grzhimailo, S.F. Koval, Ya.R. Koshelev, N.N. Yanovsky. 2nd ed., revised and expanded. Irkutsk: Irkutsk University Press. 1987. 280 p. (In Russian)

Potanin G.N. *Pisma G.N. Potanina.* Vol. 4. Irkutsk: Irkutsk University Press. 1990. 429 p. (In Russian)

Seliverstov S.V. *G.N.* Potanin: Siberian Regionalism Between Westernism and Eurasianism (Second Half of the 19th – Early 20th Centurie*s). Tomsk State University Journal.* 2007. No. 300 (I), July 2007. Pp. 107115. (In Russian)

Seliverstov S.V. *Paths of Integration in the Eurasian Region in 1917: G.N. Potanin, A. Bukeikhanov, M. Chokay. In: Aziatskaia Rossiia vo vtoroi polovine XIX – nachale XX v.: problemy regionalnoi istorii: Collection of Scientific Articles, edited by Yu.A. Sorokin*. Omsk. 2008. Pp. 162-171.

Information about the author

Kuanysh G. Akanov – PhD, academic secretary at the Republican State Enterprise on the Right of Economic Management "Research Institute for Jochi Ulus Studies" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, 15B Aleksandr Pushkin Street, 010000, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0002-5169-1388, gazizuly85@mail.ru

Автор туралы мәлімет

Қуаныш Ғазизұлы Ақанов – PhD, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы РМК ғылыми хатшысы, А. Пушкин көшесі, 15Б, 010000, Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0002-5169-1388, gazizuly85@mail.ru

Сведения об авторах

Куаныш Газизович Аканов – ученый секретарь РГП на ПХВ «Научный институт изучения Улуса Джучи» КН МНВО РК, Александра Пушкина, 15Б, 010000, Астана, Казахстан, Научный институт изучения Улуса Джучи, ул. Туркестан, 2, Астана, Казахстан, https://orcid.org/0000-0002-5169-1388, gazizuly85@mail.ru

Disclosure of conflict of interest information. The author claims no conflict of interest / ***Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.*** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. ***/ Раскрытие информации о конфликте интересов.*** Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.
Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 11.05.2026
Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами: 11.08.2026.
Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 30.09.2026

JOURNAL OF THE NATIONAL CONGRESS OF HISTORIANS
ISSN: 3105-0042. eISSN: 3105-0050

NATIONAL HISTORY – ОТАН ТАРИХЫ – ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Научная статья / Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.20.00

https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.36.49

The Legend of Oghuz Khan and the Oghuz in Tavārīkh-i Guzīda-yi Nuṣrat-nāma: Questions of Origin and Historical Memory

A. Zhumabayeva✉
Research Institute for Jochi Ulus Studies, Astana, Kazakhstan
✉*zhaygerm@gmail.com*

Abstract. This article analyzes the section on the legend of Oghuz Khan and the Oghuz in the "Tavarikh-i guzida-yi nusrat-name," a monument containing a systematized account of the genealogy and tribal composition of the Turkic and Mongol peoples. The author's focus is on questions of origin and the mechanisms by which historical memory was formed, as recorded in the structure of this genealogical narrative. The article examines the genealogical scheme of Oghuz society: the six sons of Oghuz Khan (Kün Khan, Ay Khan, Yulduz Khan, Kök Khan, Tag Khan, and Dingiz Khan), their twenty-four grandsons who served as tribal ancestors, and the corresponding tribes, later divided into two wings, Bozok (the right wing, the "broken bow") and Uchok (the left wing, the "arrows"). The relationship between the Oghuz and "Mongol" genealogical lines is analyzed separately: the lists given in the text of tribes belonging to the "Mongol Dürlükin" and "Nirun" groups, as well as the legend of the origin of part of the Mongol clans from Dobun-Bayan and his wife Alan-Qo'a, whose descendants later became the ancestors of Genghis Khan. Considerable attention is given to the Turkic genealogy tracing back to the Prophet Noah through Abulja Khan, his son Dib Yavqu, and his grandsons Kara Khan, Or Khan, Kür Khan, and Küz Khan. The article examines in detail the story of the miraculous birth of Oghuz Khan, his refusal to take his mother's milk until she converted to the true faith, and his conflict with his father over his acceptance of Islam, which led to war and the death of Kara Khan. This narrative is interpreted as an ideological justification for the Islamization of the Turkic clans and the legitimization of the power of Oghuz and his descendants. Special attention is paid to the etiological legends explaining the origins of the names of the tribes Uyghur, Qangly, Qipchaq, Qarluq, Khalaj, and Agacheri, which are traced to specific episodes of Oghuz Khan's campaigns and demonstrate the folk-etymology mechanism characteristic of epic tradition. The author emphasizes the particular significance of the "Tavarikh-i guzida-yi nusrat-name" as a source for reconstructing the genealogy of the Golden Horde and the Kazakh Khanate: the list of the Bozok and Uchok tribes recorded in the text, together with the genealogical lines traced back to Oghuz Khan and Abulja Khan, largely coincide with the tribal composition and shezhire (genealogies) of the Kazakh clans and zhuzes, making the monument a key source for studying the ethnopolitical history of the post-Golden Horde space. The information contained in the source makes it possible to trace the continuity of tribal structure from the Oghuz era, through the Ulus of Jochi, to the formation of Kazakh statehood, which lends this work particular value for the history of Kazakhstan and the study of the origins of the Kazakh people.

Keywords: Oghuz Khan; the Oghuz; Tavarikh-i guzida-yi nusrat-name; Bozok; Uchok; ethnogenesis; Mongols; Abulja Khan; Golden Horde

© A. Zhumabayeva, 2026

For citation: Zhumabayeva A. The Legend of Oghuz Khan and the Oghuz in Tavārīkh-i Guzīda-yi Nuṣrat-nāma: Questions of Origin and Historical Memory. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.36-49. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.36.49

«Тауарих-и гузида-йи нусрат-наме» шығармасындағы Оғыз хан және оғыздар туралы аңыз: шығу тегі мен тарихи жады мәселелері

А. Жумабаева

Жошы Ұлысын зерделеу ғылыми институты, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақала «Тауарих-и гузида-йи нусрат-наме» шығармасындағы Оғыз хан және оғыздар туралы аңызға арналған бөлімді талдауға арналған. Аталған еңбек түркі және моңғол халықтарының шежіресі мен тайпалық құрамын жүйелі түрде баяндаған тарихи ескерткіш болып табылады. Зерттеу авторының негізгі назарында шежірелік аңыз құрылымында көрініс тапқан шығу тегі мәселелері мен тарихи жадтың қалыптасу тетіктері қарастырылады. Мақалада оғыз қоғамының генеалогиялық жүйесі: Оғыз ханның алты ұлы Күн хан, Ай хан, Жұлдыз хан, Көк хан, Тағ хан және Деңіз хан, олардың жиырма төрт ұлы тайпалардың түп аталары және соларға сәйкес келетін тайпалар қарастырылады. Кейіннен бұл тайпалар екі қанатқа Бозоқ (оң қанат, «сынған садақ») және Үшоқ (сол қанат, «оқтар») болып бөлінген. Сонымен қатар оғыз және «моңғол» генеалогиялық желілерінің арақатынасы талданады: мәтінде келтірілген «Моңғол Дүрлікін» және «Нирун» топтарына кіретін тайпалардың тізімдері, сондай-ақ моңғол руларының бір бөлігінің Добун-Баян мен оның әйелі Алан-Қоадан тарағаны туралы аңыз қарастырылады. Аталған әулеттің ұрпақтары кейіннен Шыңғыс ханның ата-бабаларына айналған. Зерттеуде Нұх пайғамбардан бастау алатын түркілердің Абулджа хан арқылы тарайтын шежіресіне де айрықша орын беріледі. Оның ұлы Дип-Якуядан және немерелері Қара хан, Ор хан, Күр хан және Күз ханнан тарайтын генеалогиялық желі қарастырылады. Оғыз ханның ғажайып дүниеге келуі, анасы дінге кіргенге дейін оның ана сүтін қабылдаудан бас тартуы, сондай-ақ ислам дінін қабылдауына байланысты әкесімен болған қақтығысы нәтижесінде Қара ханның қаза табуы туралы сюжет жан-жақты талданады. Бұл сюжет түркі тайпаларының исламдануын және Оғыз бен оның ұрпақтарының билігін заңдастырудың идеологиялық негізі ретінде қарастырылады. Тайпалар атауларының шығу тегіне қатысты этиологиялық аңыздарға ерекше назар аударылады. Атап айтқанда, ұйғыр, қаңлы, қыпшақ, қарлұқ, қалач және ағачері тайпаларының атаулары Оғыз ханның жорықтары кезіндегі нақты оқиғалармен байланыстырылады. Бұл аңыздар эпикалық дәстүрге тән халықтық этимология механизмін айқын көрсетеді. Автор «Тауарих-и гузида-йи нусрат-наме» шығармасының Алтын Орда мен Қазақ хандығының генеалогиясын қайта қалпына келтіру үшін маңызды дереккөз екендігін атап көрсетеді. Мәтінде берілген Бозоқ және Үшоқ тайпаларының тізімі, сондай-ақ Оғыз хан мен Абулджа ханға барып тірелетін шежірелік желілер қазақ рулары мен жүздерінің тайпалық құрамымен және шежіресімен едәуір дәрежеде сәйкес келеді. Бұл жағдай аталған ескерткішті Алтын Ордадан кейінгі кеңістіктің этносаяси тарихын зерттеудегі маңызды дереккөздердің біріне айналдырады. Дереккөз мәліметтері оғыз дәуірінен бастап Жошы ұлысы арқылы қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуына дейінгі ру-тайпалық құрылымның сабақтастығын қадағалауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, шығарма Қазақстан тарихын және қазақ халқының шығу тегін зерттеу үшін айрықша ғылыми құндылыққа ие.

Түйін сөздер: Оғыз хан; оғыздар; «Тауарих-и гузида-йи нусрат-наме»; Бозоқ; Үшоқ; этногенез; моңғолдар; Абулджа хан; Алтын Орда

Предание об Огуз-хане и огузах в «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме»: вопросы происхождения и исторической памяти

А. Жумабаева
Научный институт изучения Улуса Джучи, Астана, Казахстан

Аннотация. Статья посвящена анализу раздела о предании об Огуз-хане и огузах в сочинении «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме», памятнике, содержащем систематизированное изложение генеалогии и племенного состава тюркских и монгольских народов. В центре внимания автора вопросы происхождения и механизмы формирования исторической памяти, зафиксированные в структуре родословного предания. Рассматривается генеалогическая схема огузского общества: шесть сыновей Огуз-хана (Кюн-хан, Ай-хан, Юлдуз-хан, Кёк-хан, Таг-хан и Дингиз-хан), их двадцать четыре сына-родоначальника и соответствующие им племена, впоследствии разделённые на два крыла Бозок (правое, «переломленный лук») и Учок (левое, «стрелы»). Отдельно анализируется соотношение огузской и «монгольской» генеалогических линий: приводимые в тексте перечни племён, входящих в группы «Монгол Дюрлюкин» и «Нирун», а также легенда о происхождении части монгольских родов от Добун-Баяна и его жены Алан-Коа, чьё потомство впоследствии стало предками Чингиз-хана. Значительное место уделяется восходящей к пророку Нуху родословной тюрков через Абулджа-хана, его сына Дип-Якуя и внуков Кара-хана, Ор-хана, Кюр-хана и Кюз-хана. Подробно разбирается сюжет о чудесном рождении Огуз-хана, его отказе принимать материнское молоко до обращения матери в веру, а также о его конфликте с отцом на почве принятия ислама, приведшем к войне и гибели Кара-хана. Этот сюжет рассматривается как идеологическое обоснование исламизации тюркских родов и легитимации власти Огуза и его потомков. Особое внимание уделено этиологическим легендам о происхождении названий племён уйгур, канглы, кипчак, карлук, калач и агачери, восходящим к конкретным эпизодам похода Огуз-хана и демонстрирующим характерный для эпической традиции механизм народной этимологии. Автор подчёркивает особую значимость «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме» как источника для реконструкции генеалогии Золотой Орды и Казахского ханства: зафиксированный в тексте перечень племён Бозок и Учок, а также родословные линии, восходящие к Огуз-хану и Абулджа-хану, во многом совпадают с племенным составом и шежире казахских родов и жузов, что делает памятник ключевым для изучения этнополитической истории постзолотоордынского пространства. Сведения источника позволяют проследить преемственность родоплеменной структуры от огузской эпохи через улус Джучи к формированию казахской государственности, что придаёт данному сочинению особую ценность для истории Казахстана и изучения происхождения казахского народа.
Ключевые слова: Огуз-хан; огузы; «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме»; Бозок; Учок; этногенез; монголы; Абулджа-хан; Золотая Орда

Для цитирования: Жумабаева А. Предание об Огуз-хане и огузах в «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме»: вопросы происхождения и исторической памяти. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.36-49. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.36.49

Введение

Генеалогические предания являются важным источником изучения исторических представлений тюркских и монгольских народов. Они отражают не только представления о происхождении родов и племён, но и механизмы формирования исторической памяти, в которой реальные исторические сведения сочетаются с эпическими и легендарными сюжетами. Особое место в этой традиции занимает предание об Огуз-хане, широко представленное в тюркской исторической и генеалогической литературе.

Одним из значимых письменных памятников, сохранивших данную традицию, является «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме». В произведении происхождение тюрков и монголов представлено в рамках единой генеалогической модели, восходящей к Абулджа-хану, а история Огуз-хана связана с формированием двадцати четырёх огузских племён и их разделением на Бозок и Учок. Наряду с генеалогическими схемами текст содержит предания об исламизации Огуз-хана, его борьбе с Кара-ханом и происхождении этнонимов и племенных названий.

Актуальность исследования определяется необходимостью рассмотрения этих сведений не только как генеалогического материала, но и как отражения исторической памяти и представлений о происхождении и родстве тюркских и монгольских народов. Особый интерес представляет соотношение огузской и монгольской генеалогических традиций, поскольку в памятнике они включены в единую систему происхождения и исторической преемственности.

Материалы и методы

Материалом исследования является раздел о происхождении тюрков, Огуз-хане и двадцати четырёх огузских племенах в «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме». Анализируются генеалогические сведения об Огуз-хане и его потомках, деление племён на Бозок и Учок, предания о происхождении отдельных племён, а также сведения о родословных тюрков и монголов.

В работе использованы источниковедческий, историко-генеалогический и историко-антропологический методы. Источниковедческий анализ применяется для определения структуры и характера генеалогических и легендарных сведений памятника, а также для разграничения исторических сообщений и эпических преданий. Историко-генеалогический метод позволяет рассмотреть систему происхождения Огуз-хана, его сыновей и двадцати четырёх племён, их распределение между Бозок и Учок, а также роль тамг как маркеров родоплеменной принадлежности. Историко-антропологический подход используется для анализа представлений о происхождении, родстве, исламизации и политической преемственности, отражённых в генеалогическом предании.

Отдельно применяется этимологический анализ при рассмотрении легенд о происхождении названий племён Уйгур, Канглы, Кипчак, Карлук, Калач и Агачери. Эти сюжеты рассматриваются как элементы народной этимологии и как механизм включения отдельных племён в единую историко-генеалогическую модель.

Литературный обзор

Предание об Огуз-хане и двадцати четырёх огузских племенах занимает важное место в тюркской историко-генеалогической традиции и представлено в таких памятниках, как «Джами‘ ат-таварих» Рашид ад-Дина и «Шаджара-йи тюрк» Абулгази. Особое значение для настоящего исследования имеет «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме», в котором сведения об Огуз-хане, происхождении тюрков, двадцати четырёх племенах, их делении на Бозок и Учок, а также предания об отдельных этнонимах объединены в единую генеалогическую модель.

Исследование основано на авторском переводе соответствующих фрагментов «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме», выполненном в рамках предшествующей работы над памятником. Результаты этого изучения были представлены в монографии «Лингво-исторический анализ “Таварих-и гузида-йи нусрат-наме”» (2025). Вместе с тем огузская традиция, представленная в памятнике, ранее не рассматривалась специально как целостный комплекс представлений о происхождении, родстве и исторической памяти. Настоящая статья продолжает это исследование, сосредоточивая внимание на предании об Огуз-хане и его роли в формировании историко-генеалогической модели тюркских обществ.

Результаты

Ниже приводится содержание и анализ соответствующего фрагмента лондонской копии «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме», ранее переведённого и опубликованного А. С. Маргулан и А. А. Жумабаевой (Маргулан, Жумабаева 2024: 267–269; Жумабаева, Сабитов 2023 (а): 52–59) .

Сказание об Огуз-хане. В данном разделе Таварих-и гузида-йи нусрат-наме указывается, что далее будет рассказано об именах сыновей и внуков Огуз-хана, а также о том, как некоторые народы и племена объединились, признав общее происхождение, и о том, как они почитали ислам.

Шесть сыновей Огуз-хана и их потомки. У Огуз-хана было шестеро сыновей, перечисленных по порядку, и у каждого по четыре собственных сына:

1. Кюн-хан (старший), его четверо сыновей: Кайы, Баят, Алкаравлы, Караевли.

2. Ай-хан (второй), его сыновья: Языр, Дёгер, Додурга, Япарлы.

3. Юлдуз-хан (третий), его сыновья: Авшар, Карлук, Бигдили, Каркын.

4. Кёк-хан (четвёртый), его сыновья: Баяндыр, Печенег, Чавулдур, Чепни.

5. Таг-хан (пятый), его сыновья: Салур, Эйлюр (Эймюр), Алаюнтлы, Урегир.

6. Дингиз-хан (шестой), его сыновья: Бюгдюз, Йигдир, Йыва, Кынык.

Названия племён, подчинённых Огуз-хану. Далее перечисляются племена: Уйгур, Канглы, Кипчак, Карлук, Калач, Агачери. Отмечается, что кроме них есть и другие племена, которых называют «монгол», но их происхождение точно неизвестно, при этом каждое из них внутри монгольской общности имеет собственное отдельное имя.

Приводится список таких «монгольских» племён: Джалаир, Сунит, Татар, Тёэлес, Тюмет, Булгачин, Кермючин, Урасут, Тамгалык, Бургут, Ойрат, Кори, Тангкут, Кестими, Уянку, Курган и Сакайыт.

Затем упоминаются ещё племена, появившиеся позже среди монгол: Найман, Онгют, Тангкут, Бекрин и Курган (курган здесь повторяется).

Отдельно называются племена, вышедшие из местности Эргене-Кон и считающиеся коренными монгольскими: Нюкюс, Онгколат, Конграт, Кыят, Энгирес, Олкунут, Тёрюлес и Игчигин.

Далее в Таварих-и гузида-йи нусрат-наме идет перечисление географических обозначений: пустынь, гор, областей Кипчакской степи (Русь, Черкесы, Башкирия, Талас, Сайрам, Ибир, Сибирь, Булар, Рудане, граница Туркестана, Уйгуристан, Ирдиш, Каракорум, Алтай), вероятно, продолжается на следующей странице.

Перечисляются местности и народы: Тагляр, Кыргыз, Кемкемчуют, упоминается, что их летние и зимние кочевья хорошо известны. В этих местах обитают племена кереитов, а также: Онан, Келюрен, Талан, Балджиюс, Буркан-Калдун, Кёке-Наур, Каркат, Кюйин, Эргене, Калайыр, Сенге, Баркучин-Тёкюм, Карачин, Элет, Отькюх, вплоть до земель, граничащих с Хытаем (Китаем). Отмечается, что тюрки очень многочисленны в этих краях.

Далее упоминаются Чин (Китай), Хинд (Индия), Кашмир, Иран-Земин, Мысыр (Египет), Шам (Сирия) и Рум (Рим/Анатолия), отдельные народы, которые, собравшись вместе, разделились на племена и роды, каждый со своим прозвищем. Часть из них до сих пор называют «туркменами». Подчёркивается, что все они происходят от Огуза (Жумабаева, Кыдырбаев 2025).

О «монгольском» происхождении части племён. Говорится, что некоторые из этих племён: Джалаир, Татар, Ойрат, Меркит и другие считаются монгольскими по происхождению. У племён Кереит, Найман, Конграт, Корулас, Энгирес, Ичигин, Урянгкыт и Келенгют были свои отдельные правители (падишахи). Их называют «Монгол Дюрлюкин». Есть также отдельная группа монгольских племён, называемая «Нирун» - о них будет рассказано отдельно.

Отмечается, что внешне эти народы похожи друг на друга, но по природе и характеру у каждого свои особенности. Из-за того, что прошло очень много времени, никто не смог точно систематизировать все эти племена, сведения о них дошли лишь отрывочно, через устные предания и некоторые книги.

Родословная тюрков через Абулджа-хана. Говорится, что имена тюрков всё же были записаны. Тюрки происходят от рода Абулджа-хана. Абулджа-хан – сын пророка Нуха. Пророк Нух отправил его на север. У него родилось четверо сыновей: Кара-хан, Ор-хан, Кюр-хан и Кюз-хан. Из них сын Кара-хана - Огуз принял ислам. Некоторые же родственники впали в неверие, об этом будет рассказано отдельно.

Раздел «Ветвь Огуз-хана». У Огуз-хана было шесть сыновей. По установленному порядку он распределил между ними войска.

Левое крыло:

- Так-хан → Салур, Эймюр / Алаюдэнли, Урегир
- Кёк-хан → Баяндыр, Печенег / Чавулдур, Чепни
- Тенгиз-хан → Кынык, Йыва / Бюгдюз, Йигдир

Правое крыло:

- Ай-хан → Языр, Дёгер / Додурга, Япарлы
- Кюн-хан → Кайы, Баят / Алкар Эвли, Кара Эвли

• Йулдуз-хан → Каркын, Бигдили / Кызык, Авшар

Продолжение о племенах, подчинённых Огуз-хану. Далее в Таварих-и гузида-йи нусрат-наме перечисляются племена, признающие власть Огуз-хана: Уйгур, Канглы, Кипчак, Карлук, Калач и Агачери. Указывается, что их (Огуз-хана) братья не были с ним в союзе.

Далее говорится, что группа народов, называемых «монгол», делится на две части:

1. Первая часть – очень древняя, поэтому о ней мало что известно.

2. Вторая часть – те, кого стали называть «монгол» позже, хотя изначально это не было их настоящим именем; это имя было присвоено им отдельно.

Перечисляются племена этой второй группы: Джалаир, Сюйка, Татар, Меркит, Кёркют, Тамгалык, Таргут, Ойрат, Бургут, Кори, Тёэлес, Тюмет, Булгачин, Кермючин, Урасут, Тенгельгют, Кестими, Урянгкыт, Курган и Сасыт.

Далее описывается вторая ветвь этих племён и их имена (лист 7a): Кереит, Найман, Онгют, Тангкут, Бекрин и Каркын. Указывается, что эти племена происходят от Кюр-хана и Кюз-хана. Они пришли в местность Эргене-Кон. После этого их роды сильно размножились, и слово «монгол» стало именем их рода/поколения. По этой же причине других тоже стали называть монголами. Отмечается, что монголы изначально были одной из ветвей тюрков, но им было предопределено особое величие, за четыреста лет из их числа вышло множество правителей, они размножились больше всех, и даже тюркские племена стали называть «монголами».

Уточняется, что раньше сильным и многочисленным было племя татар, и всех вообще называли татарами; в Хытае и Хинде (Китае и Индии) до сих пор так называют. Происхождение монголов делится на две части: первая часть жила в Эргене, откуда они вышли, разделившись на роды со своими именами и прозвищами: Нюкюс, Урянгкыт, Конграт, Энгирес, Олкунут, Корулас, Ильчигин, Конглыют, Орьят, Конгкытан, Арулат, Тунчин, Ушюн, Сюльдюс, Ильдюргин, Баяут, Кенгес.

Вторая часть монголов

Вторая часть происходит от Добун-Баяна и его жены Алан-Коа. После смерти мужа Алан-Коа родила ещё троих сыновей, и их потомство распространилось по свету. Добун-Баян считается коренным предком монгольского рода. Алан-Коа же происходила из рода Дёрмен. «Нирун» состоит из шестнадцати родов.

Раздел «Нирун»

Их также называют «Кыят», которые делятся на две части: Катагын, Салджиют, Тайичут и Херигэн.

«Кыят-и мутлак» (собственно Кыят) включает: Кыят, Бормычын (голубоглазый), Ценес, Ноякин, Дёрбен, Барин, Тёэлес, Юргин, Чангшаук, Хедергин, Курьят, Будат, Доклат, Есют, Сюген и Кынгкыят. Отмечается, что одна из ветвей этого рода предки Чингиз-хана (лист 7b). Указывается, что имена и прозвища этих племён теперь установлены, и на этом порядок наведён. Аллах знает лучше.

Начало «Первого раздела»

Первый раздел. Исторические сказания и племена Огуз-хана.

Говорится, что их (Огуз-хана и его окружение) было двадцать четыре шехзаде (царевича/принца). У них были братья и двоюродные братья. Перечисляются союзные роды: Уйгур, Кипчак, Карлук и Калач, они были в союзе с Аргун-ханом. Далее говорится,

что порядок описания их правителей и вождей будет следующим, в исламских исторических источниках рассказывается, что пророк Нух отправил своего сына по имени Яфес на восток. По монгольским и тюркским преданиям, тюрки называют Яфеса Абулджа-ханом, хотя точно не известно, был ли Абулджа-хан сыном пророка Нуха или его младшим братом. Однако все сходятся на том, что он из рода пророка Нуха. Все монголы и тюрки, живущие в степи, его потомки.

Далее рассказывается, что Абулджа-хан жил в степи. Его летними пастбищами были Ор-Так и Кюр-Так, большие и величественные горы. Там был город. Рядом находились местности под названиями Инанч, Порсук, Какыян, Кар-Курум и Кара-Курум, а также Талас и Кары-Сайрам. Сайрам, большой город. Расстояние между ними – день пути. У него было сорок ворот, и он принадлежал Кайду. Народ Кошчи жил поблизости.

У Абулджа-хана был сын по имени Дип-Якуй (что означает «место трона» / «престол»). У него было четверо сыновей: Кара-хан, Ор-хан, Кюр-хан и Кюз-хан, все они были неверными. Кара-хан занял место отца.

История рождения и чудесного младенца (Огуз хана). У Кара-хана родился сын. После рождения (лист 8a) он три дня и три ночи не брал материнскую грудь, отчего мать плакала и стенала. Каждую ночь ей снилось, что сын говорит: «Если ты уверуешь в Бога и примешь его, я буду пить твоё молоко». Так как её народ был неверным, она боялась, что если расскажет об этом, ребёнка убьют, поэтому втайне уверовала. Искренне уверовав в Бога, она смогла накормить ребёнка, и тот стал сосать грудь, после чего у него появился очень красивый облик. Увидев это, отец сказал: «В нашем народе не рождалось никого прекраснее этого ребёнка, он станет более великим, чем кто-либо». Когда ему исполнился год, решили дать ему имя. Ребёнок вдруг заговорил и сказал: «Моё имя Огуз-хан». Присутствующие были поражены этим и, сказав, что так было велено свыше, дали ему имя Огуз.

Женитьбы Огуза. Когда Огуз вырос, отец женил его на очень красивой дочери своего родного брата Кюз-хана. Огуз тайно сказал девушке: «Если ты уверуешь в Бога, я буду любить тебя и буду близок с тобой». Девушка отказалась, сказав: «Я расскажу отцу, и он тебя убьёт». Поэтому Огуз не проявил к ней склонности.

Отец Огуза, поняв, что сын не любит эту жену, взял для него в жёны дочь другого своего брата. Огуз сказал ей то же самое. Эта девушка тоже не приняла предложение Огуза.

Отец, поняв, что Огуз не любит и эту жену, снова взял ему в жёны дочь ещё одного брата. Тем временем Огуз отправился на охоту. Возвращаясь, он увидел у берега воды эту девушку, она стирала одежду со служанками. Огуз подошёл к ней (Or. 3222, лист 8b) и сказал: «Тебя выдали за меня замуж. До тебя я брал двух жён. Я говорил им: уверуйте в Бога, станьте мусульманками, они не согласились. Они не уверовали, и я отдалился от них. Теперь, если ты уверуешь в единого Бога и станешь мусульманкой, я возьму тебя». Девушка ответила: «Я не знаю твоего Бога, но не ослушаюсь твоего слова, что ты скажешь, то я и сделаю». Огуз ответил: «Тогда уверуй». И девушка уверовала. Огуз взял эту девушку и с тех пор всегда был вместе с ней и любил её. Он стал человеком, познавшим и признавшим Бога. Постоянно поминал имя Бога на арабском языке «Аллах». Никто не понимал смысла того, что он говорит. Люди говорили, что Огуз пребывает в великом покое и радости, и потому пребывает в блаженстве.

Ревность других невесток. Однажды Кара-хан устроил пир для своих невесток и, собрав их, задумался: «Эта из моих снох не красивее других, но почему я люблю её больше?» Воспользовавшись этим случаем, недовольные Огузом невестки сказали: «Огуз верует в другую религию. Мы же не приняли [эту веру], поэтому Огуз стал плохо к нам относиться». В это время Огуз был на охоте.

Узнав об этом, Кара-хан собрал детей своих братьев и родственников и сказал: «Мой сын с малых лет был с нами и был заодно, а теперь свернул с пути и принял другую религию, оставлять его в живых нельзя». Все, разгневавшись на поступок Огуза, договорились убить его.

Предупреждение и война. Жена Огуза, узнав об этом, через одного из своих людей (лист 9a) передала Огузу всё, что происходит, и отправила его к нему. Получив весть, Огуз принял меры и собрал всех своих воинов и сторонников. Они встретились лицом к лицу на месте, куда выехали на охоту. Кара-хан был ранен и умер. После этого сражения Огуз в течение семидесяти двух лет воевал с враждебными ему племенами и в конце концов одержал победу. Он захватил земли вплоть до Таласа, Сайрама и Бухары. Все признали власть Огуза.

Некоторые братья и народы не подчинились Огузу и ушли на восток. Стало ясно, что весь монгольский народ происходит от рода Огуза, но все они были неверными. Под его властью многие приняли ислам, и Огуз стал падишахом. Он воздвиг золотой шатёр (Алтын-Отаг) и устроил пиры для своих воинов.

Названия племён Уйгур и Канглы. Народу, который подчинился ему и был с ним в союзе, он дал прозвище «Уйгур», что означает «идущие друг за другом по следу». Все уйгуры из этого рода. Другому народу он дал имя «Канглы». Кипчак, Калач и Агачери также относятся к этой группе. Об Огузе, которому подчинились, и об их разделении будет рассказано.

Раздел «Племя Уйгур». После того, как Огуз уверовал в Бога, он вступил в раздор со своим отцом и воевал. Одному из подчинившихся Огузу народов он дал имя «Уйгур». Этот народ всегда был в союзе с Огузом. Когда хан (Огуз) отправлялся в другие страны, он посылал уйгуров охранять границы, в Дербенд. Они до сих пор охраняют это место. Весь народ уйгур из этого рода.

Раздел «Племя Канглы». Когда Огуз воевал со своим отцом и дядьями, эта группа людей захватила добычу из владений Огуза. По своему замыслу, чтобы перевозить добычу, они сделали телегу (арбу) (лист 9b). За это их прозвали «Канглы» (от слова «телега»/«арба»). Весь народ канглы происходит от этого рода. «Аллах знает лучше».

Раздел «Племя Кипчак». После того, как Огуз воевал с народом Ит-Барак, он остановился в местности между двух рек. Некая беременная женщина, у которой умер муж, спряталась внутри дерева и там родила мальчика. Когда об этом рассказали Огузу, он усыновил ребёнка и дал ему имя «Кипчак», что означает «дупло дерева». Весь род кипчаков происходит от него. Через семнадцать лет Огуз-хан снова разграбил страну Ит-Барак и пришёл в Иран-Земин. Захватив под свою власть много земель и вернувшись в свои владения, страна Ит-Барак снова стала враждебна Огузу. Тогда, чтобы занять эту территорию и получать сведения о враге, он отправил туда Кипчак. Сейчас их зимние и летние кочевья граничат с землями карлуков.

Раздел «Племя Карлук». Когда Огуз-хан возвращался из Грузии в свои владения, по пути он подошёл к большой горе, и выпало очень много снега. Многие люди устали и отстали из-за дождя и снега. Услышав об этом, Огуз-хан был недоволен и, спросив, почему они отстали, дал им имя «Карлук» (от слова «снег», «кар»). Весь народ карлуков происходит от этого рода.

Раздел «Калач [племя]». Рассказывают, что когда Огуз-хан, завоевав Исфахан, возвращался обратно, по дороге к нему привели женщину с ребёнком. У женщины не было молока. Когда ребёнок проголодался, его отец, оказавшись в безвыходном положении в пути, поймал фазана и шакала и принёс их матери ребёнка. У женщины прибавилось молока, она вскормила сына, и они, отправившись в путь, догнали войско (лист 10a). Однако им не позволили отстать от войска. Огуз-хан был недоволен этим человеком и сказал: «Кал-ач» («останься голодным»). Отсюда и пошло это название.

Раздел «Агачери». Раньше такого имени не было. Когда племена огузов собрались вместе, эта группа людей поселилась в лесу. По этой причине их назвали «Агачери» (лесной народ). Монголы называют лесистую местность «Хюйин Иркен». Эти тюркские [племена] находятся в союзе с Огузом. Их всех до сих пор называют уйгурами, но у каждого из них есть своё собственное имя, и каждая община выделилась в отдельный род (бой). От потомков Огуза было рассказано о двадцати четырёх подразделениях. Каждое из этих подразделений существует в мире и сегодня. Двадцать четыре огузских рода, это и есть [весь народ]. Указывается, что слова «туркмен» раньше не существовало, всех живущих в степи просто называли тюрками, и у каждого племени было своё отдельное прозвище.

Происхождение слова «туркмен». Когда Огуз-хан, выйдя из своих земель, пришёл в Мавераннахр и Иран-Земин, облик огузских племён из-за климата тех краёв стал похож на таджиков. Но поскольку они не были настоящими таджиками, таджики прозвали их «туркмен» (то есть «похожий на тюрка» / «тюрк-подобный»). По этой причине прозвище «туркмен» закрепилось за огузами, и под этим именем они стали известны.

Деление на правое и левое крыло. Из этих двадцати четырёх родов половина составляет правое крыло, половина – левое. Каждый род точно знает своё происхождение. Далее говорится, что о шести сыновьях Огуза будет рассказано подробнее. Огуз-хан полностью покорил Иран, Туран, Египет и Шам (Сирию). После подчинения этих земель он вернулся в свои родные владения, местности, называемые Ор-Так и Кюр-Так. Устроив пиры и торжества, он зарезал девятьсот кобылиц и девяносто тысяч овец. Собрав всех своих сыновей и воинов, он устроил им угощение (лист 10b).

Легенда о золотом луке и стрелах. Шесть сыновей Огуза, участвуя в завоевании огузских земель, сообща сражались мечами. Однажды, выехав с отцом на охоту, они нашли золотой лук и три золотые стрелы и принесли их Огузу. Когда встал вопрос, как их поделить, Огуз отдал лук трём старшим сыновьям, а три стрелы - трём младшим. С тех пор трёх старших сыновей называют «Бозок» (переломленный/разделённый лук), так как они разделили и распределили лук между собой. [Огуз-хан] отдал правое крыло войска под их командование. Левое же крыло он отдал трём младшим сыновьям. Таким образом, каждый знал, на какой он стороне.

Завещание о престолонаследии. [Огуз-хан] завещал, чтобы после него власть осталась за Бозоком. После кончины Огуз-хана Бозок принял власть и правил семьдесят лет. У [Ай-хана] был очень мудрый визирь по имени Эрянгы. Он сказал хану: «Твой отец

Огуз-хан был великим правителем. Он завоевал множество земель. Теперь подобает каждому из его сыновей назначить свой удел. Тогда у каждого будут свои земли, роды, сокровища, знаки отличия и тамги, и между ними не будет вражды», – сказал он. Ай-хану понравились эти слова, и он занялся этим делом. Затем он назначил старшего сына, [представляющего] Бозок, командующим правым крылом, а младшего сына, [представляющего] Учок, – командующим левым крылом.

«Разъяснение о владениях, землях и тамгах» – «У племён Бозок, составляющих правое крыло, у каждого по четыре сына».

Племена Бозок, составляющие правое крыло у каждого хана по четыре сына.

Йулдуз-хан		**Кюн-хан**		**Ай-хан**	
Каркын	**Авшар**	**Баят**	**Кайы**	**Дёгер**	**Языр**
	тамга – птица, место на теле	тамга – птица, место на теле	тамга – птица, место на теле	тамга – птица, место на теле	тамга – птица, место на теле
Бигдили	**Караивли**	**Алкаравлы**	**Япарлы**	**Додурга**	**Кызык**
тамга – птица, место на теле	тамга – птица	тамга – птица, место на теле	тамга – птица	тамга – птица	тамга – птица

(Or. 3222, 11a)

Племена Учок, составляющие левое крыло у каждого хана по четыре сына

Тенгиз-хан		**Так-хан**		**Кёк-хан**	
Бюгдюз	**Йигдир**	**Эймюр**	**Салур**	**Печенег**	**Байындыр**
тамга – птица	тамга – птица, место на теле	тамга – птица	тамга – птица	тамга – птица	тамга – птица, место на теле
Кынык	**Йыва**	**Урегир**	**Алаюнтлы**	**Чепни**	**Чавулдур**
тамга – птица	тамга – птица, место на теле	тамга – птица	тамга – птица	тамга – птица	тамга – птица, место на теле

Указывается, что истории и родословные всех этих племён будут рассказаны отдельно. Все они мусульмане. По воле Всевышнего они приняли религию пророка, и вера Мухаммеда среди них укрепилась. Среди потомков Огуз-хана было много правителей. Эта династия всегда обладала властью и могуществом. Долгое время верховная власть принадлежала роду Салуров. Династия Сельджуков и их предки были могущественными правителями, они правили в Иране и Туране четыреста лет. Все земли вплоть до Египта находились под их властью. Они происходили из племени Кынык. Об их истории тоже будет рассказано отдельно. Уйгуры также были тюрками. Они (уйгуры) относятся к тюркам и близки к монгольским владениям. Они двоюродные братья огузов (дети дядей), поэтому о них будет рассказано отдельно. Истину знает лучше Аллах. На данных словах оканчивается часть описания Таварих-и гузида-йи нусрат-наме Огуз хана и связанных с ними племенами.

Обсуждение

Анализ предания об Огуз-хане в «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме» показывает, что данный памятник представляет не просто воспроизведение распространённого огузского генеалогического предания, а его особую историческую интерпретацию. В тексте объединены сведения о происхождении тюрков, родословной Огуз-хана, двадцати четырёх огузских племенах, их разделении на Бозок и Учок, а также легендарные сюжеты об отдельных племенах. Такое соединение разнородных материалов формирует целостную модель происхождения и родства, в которой генеалогия выступает основным способом организации исторического прошлого. Таким образом, «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме» представляет огузскую историю как сложную систему происхождения, родства, религиозной принадлежности и политической преемственности. В отличие от простого перечня родословных, представленная в памятнике генеалогия выполняет функцию исторической памяти: она объединяет различные племенные группы посредством общего происхождения, объясняет их место в структуре тюркского мира и закрепляет определённые представления о власти и преемственности. В этом отношении «Нусрат-наме» является значимым источником для изучения не только огузской традиции, но и механизмов формирования исторической памяти в тюрко-мусульманской среде постзолотоордынского периода (Сабитов, 2009: 108-116). Генеалогические сведения памятника о правителях Улуса Джучи также сопоставлялись с данными других генеалогических источников и нумизматическими материалами, что подтверждает значение «Таварих-и гузида-йи Нусрат-наме» для реконструкции истории Джучидов (Сабитов, Рева 2016: 102-114). В источнике заметно подчеркивается принадлежность Огуз хана к мусульманской религии и идет намек на чисто мусульманское потомство Огуз хана. По временным данным можно предположить об идее единобожия, отличавшаяся от традиционных верований. Предположительно данный письменный памятник был написан по заказу Шейбани хана в начале XVI века, и памятник четко показывает, насколько почиталась принадлежность к исламу.

Заключение

Проведённый анализ показывает, что предание об Огуз-хане в «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме» представляет собой целостный комплекс генеалогических, легендарных, религиозных и политических представлений. Особенность памятника заключается в объединении происхождения Огуз-хана, генеалогии двадцати четырёх огузских племён, системы Бозок и Учок и преданий об отдельных этнонимах в единую модель исторического прошлого.

Особое место в этой модели занимает исламская идентичность Огуз-хана. Его образ представлен не только как образ прародителя и политического предка, но и как образ правителя, связанного с единобожием и исламской традицией. Это позволяет предполагать, что автор памятника сознательно переосмысливает более древнее огузское предание в соответствии с представлениями тюрко-мусульманской исторической культуры. При этом мотив исламизации Огуз-хана и акцент на его мусульманском потомстве могут рассматриваться как важные элементы легитимации генеалогической и политической преемственности.

С учётом предполагаемого создания памятника в начале XVI в. и его связи с историко-политической средой Шейбанидов данная интерпретация приобретает особое значение. Она свидетельствует о том, что обращение к древним генеалогическим преданиям могло служить не только сохранению памяти о происхождении, но и актуализации религиозной и политической идентичности современного автору общества.

Таким образом, «Таварих-и гузида-йи нусрат-наме» является ценным источником для изучения трансформации огузской генеалогической традиции в тюрко-мусульманской историографии. Представленная в нём модель происхождения демонстрирует, каким образом древние предания адаптировались к новым религиозным и политическим представлениям и становились частью исторической памяти тюркских обществ постзолотоордынского периода (Жумабаева, Сабитов 2023).

Список литературы

Маргулан А.С., Жумабаева А.А. Из истории Золотой Орды по данным «Таварих-и гузида-йи Нусрат-наме». *Қазақстан шығыстануы.* 2024. Т.12, no.4. с.264-279. DOI: 10.63051/kos.2024.4.264.

Жумабаева А.А., Кыдырбаев К.Ж. *Лингво-исторический анализ «Таварих-и гузида-йи Нусрат-наме».* Астана. 2025. 324 с.

Жумабаева А.А., Сабитов Ж.М. (a) Генеалогии Чагатаидов из Лондонской копии Таварихи Гузидайи Нусрат-наме. *Вестник КазНУ. Серия Востоковедения*. 2023. No.3 (106), с.52-59. DOI: 10.26577/JOS.2023.v106.i3.06.

Жумабаева А.А., Сабитов Ж.М. (b) Сведения о Джучи и ханах улуса Джучи из тюркоязычного источника Таварихи Гузидайи Нусрат-наме. *Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология.* 2023. No.4(145), с.197–206.

Сабитов Ж.М. *«Таварих-и гузида-йи Нусрат-наме» как источник по генеалогии Джучидов. Золотоордынская цивилизация.* Казань: Фэн АН РТ. 2009. Вып. 2. С.108–116.

Сабитов Ж.М., Рева Р.Ю. Сравнение сведений «Му'изз ал-Ансаб» и «Таварих-и гузида-йи Нусрат-наме» о ханах Улуса Джучи с данными нумизматики. *Золотоордынское обозрение.* 2016. № 1. С. 102-114.

References

Margulan, A.S., & Zhumabayeva, A.A. Iz istorii Zolotoi Ordy po dannym «Tavarikh-i guzida-yi Nusrat-name». *Qazaqstan Shygystanuy [Kazakhstan Oriental Studies].* 2024. Vol.12, no.4, pp.264-279. DOI: 10.63051/kos.2024.4.264. (In Russian)

Zhumabayeva, A.A., Kydyrbayev, K.H. *Lingvo-istoricheskii analiz «Tavarikh-i guzida-yi Nusrat-name».* Astana, 2025. 324 p. (In Russian)

Zhumabayeva, A.A., & Sabitov, Zh.M. Genealogies of the Chagataids from the London copy of Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name. *Journal of Oriental Studies,* 2023. No.106(3), pp.52-59. DOI: 10.26577/JOS.2023.v106.i3.06. (In Russian)

Zhumabayeva A., Sabitov Zh.M. Svedeniia o Dzhuchi i khanakh ulusa Dzhuchi iz tiurkoiazychnogo istochnika «Tavarikhi Guzidayi Nusrat-name». *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series.* 2023. No.4(145), pp.197-206. (In Russian)

Sabitov Zh.M. *«Tavarikh-i guzida-yi Nusrat-name» kak istochnik po genealogii Dzhuchidov. Golden Horde Civilization.* Kazan: Fen AN RT, 2009. Iss.2, pp.108-116. (In Russian)

Sabitov Zh.M., & Reva, R. Iu. Sravnenie svedenii «Mu'izz al-Ansab» i «Tavarikh-i guzida-yi Nusrat-name» o khanakh Ulusa Dzhuchi s dannymi numizmatiki. *Golden Horde Review.* 2016. No.1, pp.102-114. (In Russian)

Information about the author

Aigerm A. Zhumabayeva – PhD, Leading Research Fellow, Head of the Department of Written Monuments, Institute for the Study of the Ulus of Jochi, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0003-3593-9440, zhaygerm@gmail.com

Автор туралы мәлімет

Айгерм Амырбекқызы Жұмабаева – PhD, жетекші ғылыми қызметкер, Жазба ескерткіштер бөлімінің меңгерушісі, Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми-зерттеу институты, Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0003-3593-9440, zhaygerm@gmail.com

Сведения об авторе

Айгерм Амырбековна Жумабаева – PhD, ведущий научный сотрудник, руководитель отдела письменных памятников, Научно-исследовательский институт изучения Улуса Джучи, Астана, Казахстан, https://orcid.org/0000-0003-3593-9440, zhaygerm@gmail.com

Disclosure of conflict of interest information. The author claims no conflict of interest / ***Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.*** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. ***/ Раскрытие информации о конфликте интересов.*** Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.
Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 11.04.2026
Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами: 11.08.2026.
Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 30.09.2026

JOURNAL OF THE NATIONAL CONGRESS OF HISTORIANS
ISSN: 3105-0042. eISSN: 3105-0050

NATIONAL HISTORY – ОТАН ТАРИХЫ – ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Научная статья / Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.20.00

https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.50.68

Statesman and public figure Kazangap bi Satybaldyuly and his family

K. Nurbay✉
Kazakh agrotechnical research university named after S. Seifullin, Astana, Kazakhstan
✉*kairbolat.nj@gmail.com*

Abstract. The article analyzes information regarding the life and career of Kazangap bi Satybaldyuly, a prominent statesman and public figure who served as the Senior Sultan of the Bayanaul District. As indicated by the title, the subject of this study is an analysis of the life, career, and lineage of Kazangap bi Satybaldyuly. The study aims to highlight the significance and role within Kazakh society of political figures who left an indelible mark on history yet remain largely unknown to the general public – specifically Kazangap bi Satybaldyuly and his great-grandson, Kabysh Isauly Berdali. Methods of analysis, synthesis, and historical comparison were employed to examine the data regarding Kazangap bi Satybaldyuly's lineage. Based on an analysis of the data, the author concludes that Qazangap bi enjoyed high standing and influence among both Kazakh clans and officials of the local Siberian administration; his competence, integrity, fairness, and ability to reach agreements contributed to his growing prestige, while he also made a significant contribution to the development of the Kereku-Bayanauyl region and the protection of the interests of the local Kazakh population. The article also discusses the lineage of Qazangap Satybaldyuly - specifically, Baidaulet batyr (a close comrade-in-arms of his famous ancestor, Malaisary batyr) and other notable descendants. The name of Qabysh Isauly Berdali - Qazangap Bi's great-grandson – was once renowned throughout the Irtysh-Semey region, just as that of his ancestor, Qazangap bi, had been. A prominent figure of the Alash movement and a celebrated poet, Qabysh Isauly was a key representative of the national liberation "Alash" movement. Under his leadership, an "Alash" military unit comprising 150 men was formed to wage a struggle against the Bolsheviks. It is reported that on July 7, 1919, a delegation from the Semey region – including Raiymzhan Marsekov and Turagul Kunanbayev – was received by the Chairman of the Council of Ministers of the Provisional Siberian Government; the account notes that, while negotiating issues such as the Kazakh judicial system and land relations, the delegation members did not overlook the need to halt the persecution of the Kazakh intelligentsia. In conclusion, Qabysh Isauly Berdali can be counted among Turkic-oriented figures such as Mustafa Shoqai and Alikhan Bokeikhan. Archival records substantiate this view, noting that he was a poet who held Turkic-oriented views and authored poems opposing the policies of the Soviet government. Furthermore, the archives contain valuable information defining his character, describing him as a man of noble lineage who commanded significant influence and authority.

Keywords: Kazangap bi Satybaldyuly; Bayanaul district; senior sultan; lineage; Qabysh Isauly Berdali; Alash

For citation: Nurbay K. Statesman and public figure Kazangap bi Satybaldyuly and his family. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.50-68. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.50.68

© K. Nurbay, 2026

Мемлекет, қоғам қайраткері Қазанғап би Сатыбалдыұлы және оның әулеті

Қ. Нұрбай
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада мемлекет және қоғам қайраткері, Баянауыл дуанының аға сұлтаны қызметін атқарған Қазанғап би Сатыбалдыұлының өмірі мен қызметіне қатысты деректер талданады. Зерттеу пәні – тақырыпта атап көрсетілгендей, мақаланың мазмұны Қазанғап би Сатыбалдыұлының өмірі мен қызметі және оның әулеті жайлы талдаулар жасайды. Зерттеудің мақсаты есімдері қалың көпшілікке беймәлім, тарихта өшпестей із қалдырған Қазанғап би Сатыбалдыұлы, шөбересі Қабыш Исаұлы Бердәлі сияқты саяси тұлғалардың қазақ қоғамындағы орны мен рөлін көрсету болып табылады. Мақалада қарастырылып отырған Қазанғап би Сатыбалдыұлының әулеті туралы деректерді зерттеу барысында талдау мен синтез, тарихи салыстыру әдістері пайдаланылды. Деректерді талдау негізінде автор Қазанғап бидің беделі мен ықпалы қазақ ру-тайпаларының арасында да, жергілікті Сібір әкімшілігі қызметкерлерінің арасында да жоғары болған, оның біліктілігі, адалдығы мен әділдігі, келісімге келе білуі абыройының өсуіне ықпал етті, сондай-ақ Кереку-Баянауыл өңірінің дамуына, жергілікті қазақтардың мүдделерін қорғауда елеулі үлес қосты деген қорытындыға келеді. Сонымен бірге, мақалада Қазанғап Сатыбалдыұлының әулеті жайлы, атап айтқанда әйгілі атасы Малайсары батырдың үзеңгілес досы Байдаулет батыр және танымал ұрпақтары туралы баяндалады. Қазанғап бидің шөбересі Қабыш Исаұлы Бердәлінің есімі де кезінде атасы Қазанғап би сияқты күллі Ертіс-Семей өңіріне әйгілі болған. Алаш қайраткері, танымал ақын Қабыш Исаұлы ұлт-азаттық «Алаш» қозғалысының белді өкілі. Оның жетекшілігімен большевиктерге қарсы күрес жүргізу үшін 150 жігіттен құралған «Алаш» әскері құрылғаны және 1919 жылдың 7 шілдесінде Райымжан Мәрсеков пен Тұрағұл Құнанбаевпен бірге Семей облыстық делегациясы атынан Уақытша Сібір үкіметі, Министрлер кеңесінің төрағасы қабылдауында болғаны және қазақтың сот ісі, жер қатынасын реттеу сынды мәселелерімен келіссөз жүргізген делегация мүшелерінің қазақ зиялыларын қудалауды тоқтату қажеттілігін де назардан тыс қалдырмағаны баяндалады. Қорытындылай келе, Мұстафа Шоқай, Әлихан Бөкейхан сияқты түрікшіл қайраткерлердің қатарына Қабыш Исаұлы Бердәліні де жатқызуға болады. Мұрағат деректерінде Қабыш Исаұлы туралы сақталған «...ақын, түрікшіл ұстанымда, кеңес өкіметінің саясатына қарсы бағытталған өлеңдер табылған» – деген мәліметтер біздің ойымызды дәлелдейді. Сондай-ақ, мұрағат қорларында Қабыш Исаұлының тұлғалық болмысын айқындайтын «текті әулеттен шыққан, ықпалы мен беделі жоғары болған азамат» – деген құнды дерек сақталған.

Түйін сөздер: Қазанғап би Сатыбалдыұлы; Баянауыл округі; аға-сұлтан; әулет; Қабыш Исаұлы Бердәлі; Алаш

Сілтеме жасау үшін: Нұрбай Қ. Мемлекет, қоғам қайраткері Қазанғап би Сатыбалдыұлы және оның әулеті *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.50-68. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.50.68

Государственный и общественный деятель Казангап би Сатыбалдыулы и его династия

К. Нурбай
Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина, Астана, Казахстан

Аннотация. В статье анализируются отдельные страницы жизни и деятельности государственного и общественного деятеля, старшего султана Баянаульского приказа Казангапа би Сатыбалдыулы. Предмет исследования – как указано в заглавии статьи, жизнь и деятельность Казангапа би Сатыбалдыулы и его династии. Цель исследования - показать место и роль таких исторических личностей, как Казангап би Сатыбалдыулы и его правнук Кабыш Исаулы Бердалин, оставивших неизгладимый след в истории. В ходе исследования истории династии Казангапа би Сатыбалдыулы были использованы такие методы, как анализ и синтез и историко-сравнительный. На основе анализа источников автор приходит к выводу, что авторитет Казангап би был высоким как среди казахских родов и племен, так и среди чиновников местной сибирской администрации, и что его профессионализм, честность и справедливость, умение договариваться способствовали росту его авторитета, развитию региона Кереку-Баянаул и внесли значительный вклад в защиту интересов местных казахов. В статье отмечается о предке Казангап би Байдаулет батыре, друге и соратнике известного батыра Малайсары, правнуке Кабыше Исаулы Бердалине, деятеле Алаш, поэте. Отмечается, что под руководством последнего был создан отряд Алаш из 150 жигитов, а 7 июля 1919 года он вместе с Раимжаном Марсековым и Турагулом Кунанбаевым был на приеме у министра Временного сибирского правительства, где велись переговоры о необходимости решения вопросов о судебных делах казахов, земельных отношений и прекращения преследования казахских деятелей. В заключение отмечается, что Кабыш Исаулы Бердалин находится в одном ряду с такими идеологами тюркского единства, как Мустафа Шокай и Алихан Букейхан, и что это доказывается, к примеру, такими словами, взятыми из архивных документов, как «...является поэтом, у него были обнаружены стихи антисоветского характера ... проводящие явно пантюркистские идеи…». Вместе с тем в архивных фондах сохранились ценные сведения, характеризующие его личность, – «происходит из благородного рода, пользуется большим влиянием и авторитетом среди населения».

Ключевые слова: Казангап би Сатыбалдыулы; Баянаульский округ; старший султан; династия; Кабыш Исаулы Бердалин; Алаш

Кіріспе

Қазақ тарихында тарихи тұлғалардың орны ерекше, себебі тарихты тұлға жасайды. Әсіресе, әулеттер тарихы өзекті тақырып болып табылады. Тарихта тұтастай әулеттерге арналған зерттеулер көп емес. Ондай әулеттерден небір мықты саясаткерлер, батырлар, хандар мен сұлтандар, билер шыққан. Мысал ретінде айтсақ, атақты Абылай хан әулетінен тараған, халқына, еліне адалдығымен, әділдігімен танылған сұлтандар Ғұбайдолла Уәлиұлы, Қасым Абылайұлы, Саржан Қасымұлы мен хан Кенесары Қасымұлы, Иман батырдың ұрпақтары Амангелді Иманұлы және Рамазан Амангелдіұлы. Екіншіден, тақырыптың өзектілігі мақаланың кейіпкерлері – Қазанғап би Сатыбалдыұлы мен

Қабыш Исаұлы Бердәлінің өмірі мен қызметінің аз зерттелгенімен өлшенеді. Үшіншіден, жалпы өлкетану тарихы аса өзекті тақырыптардың қатарына жатады.

Бүгінде тарихта өшпестей із қалдырған, бірақ та өмірі мен қызметі жайлы мәлімет аса көп емес кейбір саяси тұлғалардың есімдерін қайыра жаңғыртып халыққа қайтару бүгінгі ұрпақ үшін парыз. Сондай саяси тұлғалардың қатарында – көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Қазанғап би Сатыбалдыұлы мен оның шөбересі, Алаш қайраткері Қабыш Исаұлы Бердәлі де бар.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу Орта Жүздің әйгілі биі, Баянауыл округтік дуанының аға-сұлтаны Қазанғап би Сатыбалдыұлының және оның шөбересі, Алаш қайраткері, ақын Қабыш Исаұлы Бердәлінің өмірі мен қызметін сипаттайтын жазба, көненің көзі қариялардың естеліктері, баспасөз беттеріндегі дереккөздердің талдауына негізделді.

Зерттеудің негізгі материалдарын Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты, Павлодар облысының мемлекеттік мұрағаты, Оренбург облысының біріккен мемлекеттік мұрағатының қорлары, ауызша деректер қатарына жататын М.Ж. Көпейұлының жазбалары және «Материалы по истории политического строя Казахстана», «Казахско-русские отношения в XVIII – XIX веках (1771-1867 гг.)» сияқты жинақтар құрайды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін бірнеше өзара толықтыратын ғылыми тәсілдер құрайды, атап айтсақ тарихи-салыстырмалы әдіс, сыни талдау, әлеуметтік-психологиялық әдістері.

Тарихи-салыстырмалы әдісі билердің Қазақ хандығындағы дәстүрлі хандық билік жойылғанға дейінгі және одан кейінгі әлеуметтік ерекшеліктерін, сондай-ақ 1820 жылдардың басында енгізілген әміршіл-әкімшілік басқару жүйесінің қазақ қоғамының әлеуметтік топтарына, оның ішінде рубасыларына, билерге, саясаткерлерге, қоғам қайраткерлеріне тигізген ықпалын айқындауға мүмкіндік береді. Ал іргелес ғылым салаларында қолданылатын ғылыми таным әдістерінің бірі – әлеуметтік-психологиялық әдіс зерттеу үшін мол мүмкіндіктер ашады. Оның қолданылуы билердің, сондай-ақ мемлекет, қоғам қайраткерлерінің тарихи тұлға ретіндегі ішкі әлемін анықтауда маңызды.

Әдеби шолу

XVIII ғасырдың аяғы мен – XIX ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген Қазанғап би Сатыбалдыұлына, осы кезеңге арналған зерттеулерге қатысты айтсақ, билер, аға-сұлтандардың өмірі мен қызметі жалпы қазақ-орыс қатынастары тақырыбы аясында қарастырылады. Бұл тақырыпқа арналған ғылыми жарияланымдар дербес зерттеулер ретінде де, сондай-ақ олардың қоғамдық-саяси және мәдени-ағартушылық қызметінің жекелеген қырларын қарастырған еңбектер құрамында кездеседі.

Революцияға дейінгі кезеңде ең алдымен, сұлтандық әулеттен шыққан зерттеушілердің еңбектері маңызды. Солардың ішінде қазақ ғалым-ағартушысы, хан Абылайдың ұрпағы Ш. Уәлихановтың еңбектерінде оның нағашысы, Баянауыл дуанының соңғы аға-сұлтаны Мұса Шорманов туралы деректер кездеседі (Валиханов 1968). Билер мен рубасыларына қатысты мәліметтерді ресейлік зерттеушілердің еңбектерінен көруге болады (Левшин 1996; Красовский 1868; Потанин 2007; Янушкевич 2005).

Кеңестік дәуірде билердің, рубасылардың өмірі мен қызметіне қатысты мәселелер Е. Бекмаханов, К. Жиренчин, Б. Сүлейменов пен В. Басин, және басқа да зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылды (Бекмаханов 1992; Жиренчин 1996; Сулейменов, Басин: 1981).

Қазіргі зерттеушілердің ішінде XIX ғасырдың өзекті мәселелеріне арнайы еңбектер арнағандар қатарында Б. Абдрахманова, Т. Бекбаева, Қ. Исабай, А. Қасымбаев, Г. Ксенжик, Ш. Саяхимова, К. Хафизова, бар (Абдрахманова 2010; Бекбаева 2006; Исабай 2003; Қасымбаев 2003; Ксенжик 2005; Саяхимова 2010; Хафизова 2019). Билер саяси институтының құрылу тарихы мен ерекшеліктерін Ә. Мұхтар зерттеген (Мұхтар 2020). Тікелей Қазанғап Сатыбалдыұлының қызметінің жекелеген қырларын Ж. Артықбаев қарастырған (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008).

Қазанғап би Сатыбалдыұлының шөбересі, Алаш қайраткері, ақын Қабыш Исаұлы Бердәліге, жалпы Алаш қозғалысы мен Алаш арыстарына арналған зерттеулерге тоқталсақ. бұл тақырыпқа С. Аққұлы, Д. Аманжолова, Б. Аяған, Т. Жұртбай, М. Қойгелдиев, Ж. Қыдыралина, К. Нұрпеисов, Н. Шаяхметов, М. Шоқай, шетелдік зерттеушілер Ә. Қара, В. Козодой, В. Шишкин және басқалары қалам тартқан (Аққұлы 2017a; Аққұлы 2017b; Аманжолова 2013; Аяған 2005; Жұртбай 2019; Қара 2004; Козодой 2021; Қойгелдиев 2021; Қойгелдиев 2004; Қойгелдиев 2014; Қыдыралина 2012; Нұрпеисов 1995; Шаяхметов 2001; Шоқай 1998; Шишкин 2011). Алайда Қабыш Исаұлы Бердәлінің өмірі мен қызметі зерттелмеген, тың тақырып. Кейбір зерттеушілер ғана Қабыш Исаұлының өмірі мен қызметінің жекелеген қырларына тоқталады. Атап айтқанда, мысалға үшін Д. Аманжолованың мәліметтері бойынша 1919 жылдың 7 шілдесінде Қабыш Бердәлі Райымжан Марсеков пен Тұрағұл Құнанбаевпен бірге Уақытша Сібір үкіметі Министрлер Кеңесінің төрағасы П. Вологодскийлдің қабылдауында болып, қазақтардың мүддесін қорғау үшін келіссөздер жүргізген (Аманжолова 2013: 275).

Зерттеу нәтижелері

Қазанғап Сатыбалдыұлы (1771-1856 жж.) қазақтың атақты батыры бәсентиін Малайсарының үзеңгілес досы Байдаулет батырдың шөбересі *(кейбір деректер бойынша – немересі),* Бәсентиін елінің төбе биі, сауаттылығы мен абыройы үлкен саяси тұлға, руы бәсентиін ішінде бөрі.

1843-1848 жылдар аралығында Қазанғап Сатыбалдыұлы Баянауыл сыртқы округін басқарады. Алайда сонау 1820 жылдары Орта Жүз қазақтарының жерінде алғашқы округтер құрыла бастағанда Қазанғап Сатыбалдыұлы дербес Баянауыл округін құру үшін көп еңбек сіңіреді және өзінің қарамағындағы бәсентиіндерді ғана емес «көрші Буранаймандарды да осы округке кіруге көндіреді» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 43). 1833 жылы Баянауыл округі ашылғаннан кейін «халыққа да, жоғарғы ұлықтарға да ықпалы күшті, шен-шекпен, сый-сияпатқа басқалардан бұрын ие болған Қазанғап... – аға-сұлтан болып сайланбаса да есесіне – 5 болыс Бәсентиін елінің көңілін аулау үшін Қазанғаптың ұлы Бердәліні қазы қып сайлайды» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 43-44).

Қазанғап орыс тілін жақсы білетіндіктен «... Батыс-Сібір губернаторы мен Омбы облысының басшысы қазақ даласындағы істері бойынша алдымен осы қазекең арқылы байланысып отырған» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 43). «Мысалы,

Қалқаман көлінен шығарылған тұзды түйелерге артып, Керекуге тасымалдау жұмысын ұйымдастыруда Сібір үкіметіне үлкен қолғабыс тигізген. Жалпы, ол дала билері атынан орыс үкіметімен келіссөз жүргізіп, халқының игілігіне қажетті міндеттерді өз мойнына алыпты» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 43).

Қазанғаптың аға-сұлтан қызметін атқарып жүргенінде жергілікті Омбы әкімшілігінің алдында қазақтардың қамын жеп мүддесін қорғағанын дәлейдейтін мысал келтірсек «... бәсентиіндер казак әскерлерінің үлесіндегі жерге мал жіберіп, 29 мың сотық жердің шөбіне зиян...» – келтіргендіктен казак әскерінің Коряковский, Выдрин сияқты өкілдері қазақтардан айып шығынын толық төлеуін талап еткен екен (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 29). Аталған «... жерді ертеде қоныстанған қазақтар екендігі... – анықталса да, – бұл әрекеттерді қылмыс етіп көрсету үшін, казак атамандары Ертіс бойына мал жайылдырған қазақтарды жоғары жаққа қаралап көрсетеді» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 29-30). Осындай «... жағдайда аға-сұлтан Қазанғап Омбыға барып, қазақтарды көп айып төлеуден құтқаруды ойлаған – және – Қазанғапты арқа тұтқан бәсентиіндер салық төлеуден мүлде... – бас тартқан көрінеді» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 29). Деректерге сүйене отырып Қазанғап бабамыздың қазақ халқының мұң-мұқтажын патша үкіметіне жеткізіп, мүддесін қорғаудағы еңбегі орасан зор деп айта аламыз, өйткені ол өз заманында сауатты, орыс тілін жетік меңгерген саяси тұлғалардың бірі болған. Сондай-ақ патша үкіметіне де билік басында екі жаққа да жағымды, ымырашыл, қоғамдағы беделі жоғары адамның болғаны қолайлы болды. Тарихшы-ғалым Ж. Артықбаевтың пікірі бойынша «Баянауыл округіне аға-сұлтан болуы да белгілі дәрежеде Қазанғап бидің өз заманында өз халқына да, Ресейге де жағымды болғанының көрінісі» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 116). Орыс деректерінде Қазанғап Сатыбалдыұлының болмысын айқындайтын «парасатты, адал, шыншыл азамат» деген мәліметтер кездеседі (История Казахстана... 2006: 190-191).

Қазанғап Сатыбалдыұлының бойындағы парасаттылық, шынайылылық сияқты жағымды қасиеттерді, оны ымырашыл тұлға етіп көрсететін тағы бір мысал келтірейік. Есімі әлемге әйгілі Абай ақынның әкесі, 1849-1852 жылдары Қарқаралы округінің аға-сұлтаны қызметін атқарған Құнанбай Өскенбайұлы Қазанғап Сатыбалдыұлының үйінде жиі тоқтап, сыйлы қонағы, сырлас жолдасы болған, оны ерекше құрметтеген (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 44-46). Мәселен, «Құнанбай Бөжеймен арыздасып, ... Омбыға шақырылып, жолда Қазанғапқа сәлем бере кетейін деп келсе, палау бастырып шай береді» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 44). Құнанбай Қазанғапқа мұңын шағады, сонда Қазанғап: «Тұман түбі – жұт,

Тұмау түбі – құрт,

Закон түбі – сот,

Соттың түбі – шорт, – деп – Бөжеймен алыспа, араздаспа, жеңсең, өзіңді жеңесің, жеңілсең, бойыңа мін-қарғыс таңба болады, – деп ағалық ақылын айтқан екен» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 45-46).

Талқылау

Қазанғап Сатыбалдыұлының саяси қайраткер ғана емес, сонымен қатар мал шаруашылығы мен егін шаруашылығымен де айналысқан ірі кәсіпкер һәм халыққа жанашыр, демеуші болғанын тарихи деректер айғақтайды (Среднее Прииртышье... 2008: 208-

209). Мысалы, Қазанғап Сатыбалдыұлы 1843 жылы дуанбасы болған соң қызметін дуанға мешіт салдырудан бастаған екен және молда ғып Қазанның татары Ғабдулғафар есімді азаматты тағайындаған. Осы молдамен бірге еріп келген Рамазан деген татар жігітін Қазанғап қолына ұстап, сауда-саттығын жүргізетін көмекші еткен. Рамазан өз қамқоршысының тапсырмасы бойынша бүкіл Сібірді, Ірбіт, басқа да ірі жәрмеңкелерді аралап, сауда-саттық жүргізді (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 150). Тағы атап қосар болсақ, Павлодар облысы, Ақсу қаласының тұрғыны Жамбыл Қайырбеков пен Қызылжар ауылында тұратын Қаратай Жүкеновтың мәліметтері бойынша Қазанғап Сатыбалдыұлы Павлодар облысына қарайтын Ленин кентінде медресе салғызып қазақ жастарының білім алуларына қолқабыс тигізген екен (Ақпарат берушілер ... 2012)

«1856 жылы Қазанғап Сатыбалдыұлы қайтыс болғаннан кейін Рамазан Қызылжар, Омбы қалаларынан күйдірілген қызыл кірпіштер мен ақ мәрмәр тастар алғызып, басына ақ күмбезді кесене тұрғызған. Кесене ішінде Қазанғап бидің еңбектері жөнінде ақ мәрмәр тастан жазылған қабірүсті ескерткіш орнатқан. Кеңес үкіметі кезінде Қазанғап би кесенесі бұзылып, кірпіштері ауылдағы фермаларға жұмсалған. Кейіннен Рамазанның немересі Абдулфаттах Рамазанов Павлодар *(Керекуу)* қаласындағы Әлкей Марғұлан көшесінде Қазанғап биге арнап Ақ мешіт салғызған» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 150-151). Зерттеуші-ғалым С. Мамытова тарихи деректерге сүйене отырып Қазанғап Сатыбалдыұлы мен оның ұрпақтарының Ертіс өңірінде ірі кәсіпкер-саудагер болғандарын жазады (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 131; Среднее Прииртышье ... 2008: 208-209).

Қазанғап Сатыбалдыұлының шешендігі де Арқа жұртының арасында кең тараған. Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлының деректеріне жүгінсек, сырым Малайсары батыр Байдаулет сардарға айтқан екен: «Байеке, ... бата-құтыңды кімге тастадың», – деп (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 149). Сонда Байдаулет батыр: «Менің құтым балам Сатыбалдының тұңғышында қалады, онда қалмаса мылтығымның ұнғысында қалады», – деген екен (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 149). «Байдаулет батырдың айтқаны келіп, Сатыбалдының үлкені Қазанғапта қалған екен. Қазанғапты сұраған сол заманның адамдарынан мынадай сөз бар: «Шоң *(Едігеұлы – Қ.Ж.Н.)* сөйлегенде қара арғымақты су түбіне батырады, Қазанғап сөйлегенде ол арғымақты су бетіне шығарады», – деген мағлұматтар бар (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 149). Атақты Шөже ақын Ертіс бойындағы Бәсентиін елін аралап жүріп шығарған өлеңінде Қазанғап Сатыбалдыұлы туралы былай деген екен:

«... Тұсында Керекудің апай, бөрі
Жақсының күнде жиын жүрген жері
Жол бермей азулыға қарсы тұрған
Қазекең өткен екен кемеңгері» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 42, 152).

Танымал ақын Біржан сал Сара ақынмен айтысында...:

Ұл тумас Қазанғаптай ата ұлынан
Тұқымы дегдар шыққан жатынынан.
Полковник шен алады туған бала

Шырылдап түскеннен соң қатынынан», – деп, оны бүкіл Орта Жүз арғынның арысы ғып көрсетеді (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 42). М.Ж. Көпейұлы ел аузынан жазып алған аңыз-әңгімелерінің бірінде «бөріден шыққан, атағы жер жарған Қазанғап»

– деп оны сол қиын кезеңнің бір ғажап құбылысы ретінде көрсетеді (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 103).

Қазанғап Сатыбалдыұлының атақ-шені мен марапатталған белгі-сыйлықтары жөнінде айтар болсақ ол «... Сібір қазақтарының ішінде бірінші болып... Санкт-Петербург қаласында ақ патшаның қабылдауында болған – және – сол жылы старшын шенін алған..., жыл сайын 50 сом ақша алып тұратын болған» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 42, 151; История Казахстана... 2006: 190-191). «1810 жылы капитан шенін алды, – 1817 жылдан бастап штаб-офицер және – сыйлыққа шекпен бас киімімен 500 сом ақшадай *(күміспен – Қ.Ж.Н.)* алған» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 42-43, 151; История Казахстана... 2006: 190-191). «1825 жылы Батыс-Сібір генерал-губернаторының шекпенін иеленді» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 151; История Казахстана... 2006: 190-191). 1833 жылы майор атағын, 1838 жылы 300 сом күміс ақша, 1842 жылы Владимир лентасына тағылған алтын медальды, 1844 жылы алтынмен апталған күміс бокалды иеленді (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 42-43, 151; История Казахстана... 2006: 190-191, 443).

Қазанғап Сатыбалдыұлының есімімен байланысты жер атауларына келсек «Қазанғаптың асуы», «Қазанғаптың қоралары» деген жерлер Баянауылға Павлодардан келетін тас жолмен кіре берістегі Төлеу бұлағының бас жағында» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 103, 153). Сондай-ақ «Қазанғаптың жайлауы – Шұрық сордың маңы» болса, қыстауы Коряков станицасынан 12 шақырым Бауыртас аталған жерде деген мәлімет сақталған (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 152; История Казахстана... 2006: 443).

Қазанғап Сатыбалдыұлының әйгілі атасы, Байдаулет батыр жайында айтсақ, біздің болжамымыз бойынша ол Қайып хан елшілігінің құрамында *(Бекболат Екешев екеуі)* 1716 жылдың қыркүйегінде Тобылға келіп, «... Сібір губернаторы М. Гагаринмен «мәңгілік бітім» жасасу, Ресеймен Жоңғар хандығына қарсы әскери одақ құру туралы келісімге қол жеткізу және оларға сауда-саттық жолымен Тобылға баруға мүмкіндік беру үшін Ресейдің жақын жердегі рыноктарына қазақ малшыларының кедергісіз баруына кепілдік алу... - мәселелері бойынша келіссөздер жүргізген еді, – алайда Сібір губернаторы келіспеді» (Қазақстан тарихы... 2010: 111, 127).

Қазанғап би Сатыбалдыұлының танымал ұрпақтарына қатысты айтсақ, оның баласы Бердәлі Қазанғапұлы (1802-1842 жж.) Бәсентиін болысының биі, Баянауыл округінің қазысы (1833-1837 жж.), 1840 жылы аға-сұлтанға үміткер, «1841-1842 жылдары Баянауыл округінің аға-сұлтаны қызметін атқарды» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 46-48, 151).

Қазанғап Сатыбалдыұлының немересі Иса Бердәліұлы (шамамен 1825-1899 жж.) ауылбасы, би болған, Алтыбай болысын басқарған[1]. «Иса мырзаның қайтыс болуына байланысты «Дала уәялатының газетінде» 1899 жылғы, 14 қарашадағы № 42 санында жариялынған мінақыпта мынадай жолдар бар: «Иса Бердәлі баласы қашан болса да халық пайдасын ойлаушы еді» (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 49). Сондай-ақ, павлодарлық зерттеуші В.Болтинаның мәліметтері бойынша бірінші бүкілресейлік санақ комиссиясының құрамына орыс шенділерімен қатар, Семей облысының әскери губернаторының 1896 жылы 14 қазандағы арнайы жарлығымен бекітілген Алтыбай болысының басшысы, «құрметті қырғыз» деген атағы бар Иса Бердәліұлы сайланған (Среднее Прииртышье...2008: 198).

Исаның баласы, Қазанғаптың шөбересі Қабыш Исаұлы Бердәлі есімі күллі Ертіс-Семей өңіріне әйгілі саясаткер, ақын, қоғам қайраткері, «Алаш» ұлт-азаттық қозғалысының белді өкілі (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 121-122, 124). Павлодар облысының мемлекеттік мұрағаты қорында Қабыш Исаұлының тұлғалық қасиеттерін айқындайтын «текті әулеттен шыққан, ықпалы мен беделі жоғары болған азамат» – деген құнды дерек сақталған[2].

Енді, Қабыш Исаұлының өмірі мен қызметіне көшпес бұрын айта кетерлік жайт, бүгінде Мұстафа Шоқай, Әлихан Бөкейхан сияқты Алаш қайраткерлерінің түріктілдес халықтарын бірікітіру керектігі туралы айтқан ойлары өзектілігін жоғалтпаған және Алаш азаматтарының осы бағыттағы қызметі толыққанды зерттелмеген. Аталған түрікшіл қайраткерлерінің қатарына есімі көпшілікке белгісіз, өз халқының мүддесі үшін аянбай қызмет еткен Алаш азаматы Қабыш Бердәліні де жатқызуға болады *(орыс деректемелерінде – Кабыш Бердалин).* Мысалға үшін, мұрағат деректерінде Қабыш Бердәліге қатысты «...является поэтом, у него были обнаружены стихи антисоветского характера,... проводящие явно пантюркистские идеи…» – деген құнды мәліметтер сақталған[3].

1920 жылдардың басында Алаш қайраткерлері түрікшілдік идеялар аясында жасырын ұйымдарға топтасып астыртын үгіт-насихат жұмыстарын жүргізген көрінеді, бұл идеялардың республика аумағында, әсіресе оңтүстік аймақтарда мұсылман халықтарының арасында дәріптеліп қоғамда қолдау тапқанын мұрағат деректері айғақтайды. Атап айтсақ, Оренбург губерниясының, мемлекеттік саяси басқармасының 1924 жылдың мамыр айындағы мәліметтері бойынша «Түркістанды Кеңестер Одағынан бөліп алуды көздеген Түркия мемлекетінің жоспарын қолдаған зиялы қауым өкілдері Түркістан мен Бұхарамен байланысты Түркістанға жиі барып-келіп жүрген Оренбург қаласының 1-ші мешітінің имамы молда Хусаиновтың бауыры арқылы орнатқан»[4]. Тағы мысал келтірсек, кейбір мұрағат құжаттарынан алынған мәліметтер бойынша 1922 жылы Оренбург қаласында өткізілген алашордашылардың жасырын жалпықазақ құрытайында кеңес үкіметін күшпен құлату және Қазақстанда буржуазиялық-демократиялық республика құру туралы шешім қабылданған (Қазақстанның саяси тарихы... 2005: 63).

Түрікшілдік идеяларының Алаш қайраткерлерінің бастауымен қоғамда белсенді талқыланып өзекті мәселеге айналғанын, облыстар мен уездерде жергілікті кеңес өкіметі ұйымдарының жанында арнайы құрылған Түрік секциялары дәлелдей түседі. Мәселен, 1920 жылдың 9 ақпанында өткен Павлодар уездік төңкерістік комитетінің жиынында сөз алған Семей губерниялық төңкерістік комитетінің, Түрік халықтары секциясының төрағасы Әлімхан Ермеков уездік төңкерістік комитетінде де Түрік секциясын құру керектігі туралы баяндайды және оның ұсынысы бойынша Павлодар уездік Түрік секциясын уездік төңкерістік комитетінің мүшесі, 1918 жылы Павлодар уездік Алашорда Кеңесінің төраға орынбасары қызметін атқарған Ахметолла Барлыбаев басқаратын болды[5]. Дәл осы уақытта Паплодар уездік РКП (б) бюросында да Түрік халықтарының секциясы құрылып *(кейінде – Қырғыз секциясы, Қырғыз-Татар секциясы)* оны басқару Жұмат Шанинге жүктелді[6].

Алайда, өкінішке қарай 1925 жылдан бастап Ф. Голощекиннің билікке келуімен республиканың бетке ұстар азаматтары қуғындалып ұлт-азаттық, жалпы түрікшілдік

қозғалысының жетекшілеріне деген қысым күшейе түсті. Қабыш Бердалин өмірінің қайғылы кезеңі де осы Ф. Голощекин билігімен байланысты болды.

Қабыш *(азан шақырып қойған аты – Ғабділжапар)* Исаұлы Бердалин Омбы облысының аудандық АХАЖ бөлімінің 1996 жылы, 24 желтоқсанда берілген анықтамасына сәйкес 1867 жылы сол кездегі Семей облысының Павлодар уезіне қарасты № 8 ауылда дүниеге келген (Қамзин 1989). Кей деректе 1873 жылы туылған деп жазылған[7].

Кеңес өкіметі орнаған 1917 жылға дейін Қабыш Исаұлы Павлодар уезінің Қараоба болысын басқара отырумен қатар болыстық биге сайланып, би-ақсақалдар сотына төрағалық жасаған. Көненің көзі қариялардың айтуына қарағанда, ол кісі өте білімді адам болған, ағартушылық және діни сауаттылықты қатар меңгеріп, араб, орыс тілдерін білген (Қамзин 1989; Абдуллаұлы 1996). Зерттеуші, еңбек ардагері Шора Қамзиннің *(1996 жылы дүниеден озды)* мәліметі бойынша 1965 жылы Павлодар облысы, Потанин ауылының «Күрең ат» жайлауында көп жылдар бойы Қабыш мырзаның арнаулы ат күтушісі, делбе ұстаушысы болған Шайхы ақсақалмен жолығып, ол кісінің Қабыш Исаұлының адамгершілігін үлкен хикая етіп айтылғаны баяндалады (Қамзин 1989). Бұдан басқа қарамағында Файзурахман Тасыбайұлы қажы деген молдасы және етікшісі болған (Қамзин 1989). Шора Қамзиннің айтуынша, «Қабыштың өз бойында шонжарлық, тәкаппарлық мінез болмаған, ол көпшіл, ойшыл, жастарға тәрбие және өнер үйретуді көп қарастырған адам деседі. Жолдастыққа берік, өнерлі-ұста, шебер, етікші, сауатты, әнші мен күйшілерді жанына көп жинағанына жеткілікті дәлелдер бар» (Қамзин 1989).

Павлодар уезі және жалпы Семей облысы аумағындағы тұрғындардың арасында Қабыш Бердәлінің саяси сауаттылығымен қатар оның ақындық өнерін қаламынан туындаған өлең-жырлары дәлелдей түседі. Атап айтсақ, «Шүкірлік», «Ғабділманап *(Манап)* інісіне жоқтауы», «Мәкпуза бәйбішесіне арналған жоқтауы», «Қара ат», «Иманқұл *(Бозғозы найман)* досына арналған өлеңі», «Кәмпескеге арналған өлеңі», «Адасқанда» поэмасы (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 117-118). Кейбір мәліметтер бойынша Алаш азаматының араб тілінде жазылған өлеңдер қолжазбасы Ұлттық Ғылым Академияның ғылыми кітапханасындағы қолжазбалар және сирек кітаптар бөлімінде «Молла Мұқан» деген атпен сақтаулы (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 117-118). Осыған байланысты, Шора Қамзиннің баспасөз беттерінде айтқан пікірін келтіруді жөн санадық: «1990 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрген «Боздағым» атты жинақта «Молла Мұқанның інісін жоқтауы» деген шығарманы оқып қайран қалдық. Себебі бұл жоқтауды шығарушы молла Мұқан емес, ақын Қабыш Исаұлы», – деп жазған екен (Қамзин 1992). Деректерге жүгінсек, 1936-1937 жылдары Алматыда болған әншілер жиынына қатысқан Әбдіғазиз Алтайұлы *(1967 жылы 80 жастан асып, дүниеден қайтты)* жас кезінде Қабыштың әнші-қосшысы болып, ел аралап, жиын, той, бәйгеге қатысқан уақыттарын ерекше әңгіме ететін де соған қосып ол кісінің шығарған өлеңдерін әнмен орындағанын талай рет тыңдап едім», – деп еске алатын Шора Қамзин ақсақал (Қамзин 1989). Сонымен қатар, ол кісі «Естайдың *(Естай Беркімбаев – Қ.Ж.Н.)* ақын, әнші қабілеті барын Қабыш түсіне біліп оған өзінің ақындық және композиторлық әсерін тигізген, Қабыштың көп өлеңдері ел аузында өз әнімен айтылады, ал соңғы кездерде ол кісінің әндерін кейбір ақындар айтысында және термешілердің пайдаланып жүргені байқалады», – деп жазған екен (Қамзин 1989).

Кейбір мәліметтерге қарағанда, Қабыш Бердәлінің, есімдері әйгілі әнге арқау болған Құсни мен Қорланға, қатыстығы бар сияқты. Мәселен, өлкетанушы-зерттеуші

Қазыбек Нұралиннің мәліметі бойынша «Қабыштың қалыңдығы *(Күлпаш, руы құлатай-қыпшақ – Қ.Ж.Н.)*... Арғынғазы Жолымбет баласы деген кісінің қызы болған. Арғынғазы Маралды жерінің *(Павлодар облысы – Қ.Ж.Н.)* болысы болған. Арғынғазының немере інілері Сұлтанғазы мен Сұлтанәлі Әкімбет балалары Ұрық жерінде бірі болыс, екіншісі сол болыстың биі екен. Қорлан мен Құснидің әкесі Сұлтанәлі болыс» (Нұралин 1989). Демек, бұл дерекке жүгінсек Құсни мен Қорлан Қабышқа бөтен адамдар емес, дәлірек айтсақ оның қайынжұрты. «Қабыштың аталары Маралды-Ұрық болыстарымен ертеден құдандалы болған және өзінің де қалыңдығы сол жақтан әкелінгендігі шындық», – деп Шора Қамзин ақсақалдың айтқаны жоғарыда келтірілген мағлұматты дәлелдей түседі (Қамзин 1989). Сондай-ақ, Шора ақсақалдың «Қабыштың Құсни және Қорлан атты қыздарды бұрыннан білуі, ұлтымыздың дәстүрі бойынша балдыздарын еркелетуі, қалжыңдауы мүмкін. Естайға да көрсетіп, әнге қосу сыйымды екенін ел *(қайын жұрт)* түсіне білген» *(Қамзин 1989),* – деп айтуы да орынды. Сондықтан, Қазыбек Нұралиннің «Маралды еліндегі қалыңдығына барған адам – Қабыш Тоғай бойындағы *(Ертіс бойындағы)* Бәсентиін елінің Қараоба болысы Исаның баласы», – деп жазғаны шындыққа жанасады (Нұралин 1989). Сонымен бірге, Шора Қамзин өзінің мақаласында «Қорлан әніне *(әйгілі «Құсни-Қорлан» әні – Қ.Ж.Н.)* Қабыштың да қатысы барлығын, әннің сөздерінде келетін араб тілдеріндегі атаулар байқатады. Өйткені мұндай парсы-араб тіліндегі есімдер Қабыштың өлеңдерінде жиі пайдаланылған», – деп жазған екен (Қамзин 1989). Шора ақсақалдың айтуынша «алашшыл Қабыш халқы алдында оқымысты, ақын және композитор болып танылыпты» (Қамзин 1989).

Кезінде Біржан Сарамен айтысында «Ұл тумас Қазанғаптай ата ұлынан» десе, Құдайберген ақын Қадишамен айтысында Кереку-Ертіс өңірінде Қабыш Бердалиннің беделдігі атап өтіледі: «Затында Апай-Бөрі Қабыш боп тұр

Қабыштар Керекуді қарына ілген» (Абдуллаұлы 1996 Абдуллин 1992).

Қабыш Бердалиннің Бибіханым Оспанқызынан туған Исенова (Исина) Нүрән Қабышқызының *(1925-1991 жж.)* айтуына қарағанда, әкесі білімді және діни сауаттылығы терең, құрметті адам болған. Той-думанның құрметті адамы болатын ол кісі тойда қолына домбыра алып, ән салатын. Сондай бір тойда *(Омбы қаласының маңындағы Таймас ауылында)* батыр палуан Қажымұқан Мұңайтпасов та қатысқан, бала Нүрәннің есінде қалғаны әкесі Қабыш пен Қажымұқан екеуі киіз үйдің төрінде қатар отырғандары.

Қабыш Исаұлы елдегі діни мәселеге ден көңіл бөліп, қызу қатысып отырған. Атап айтқанда, беделді және діни көзқарасы бар азамат ретінде Орталық мұсылман діни Басқармасының Павлодар аймағындағы өкілі Бүкілресейлік мұсылмандар құрылтайына қатысты[7].

Қазақтардың әлеуметтік-экономикалық өміріне қатысты маңызды және қандай да даулы мәселелерді шешуде халықтың атынан делдалдық қызметті де атқарып отырды, мәселен Қабыш Исаұлы Павлодар болысы, №3 ауыл тұрғындарының атынан қыстау маңындағы жер телімдерін Қырғыз тауөнеркәсіп акционерлік қоғамның иелігіне жалға беру туралы келісім-шарт жасап халықтың игілігі үшін қызмет еткен екен [8].

Қабыш Исаұлының саяси қызметіне қатысты айтсақ, өз заманында «Алаш» либералды-демократиялық партиясының аймақтағы төрағасы болған ол «Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатовтармен сыйлас, сырлас адам болған» (Абдуллаұлы 1996;

Болтина 1998). Орынбор қаласында 1917 жылдың 5-13 желтоқсан аралығында өткен II жалпықазақ құрылтайының шешімі бойынша «Алаш» ұлттық-аумақтық автономиясы жарияланып, оны басқаратын Уақытша Алашорда Ұлт Кеңесі құрылды. Оренбург қаласында өткен бұл құрылтайға Семей облысынан Қабыш Бердалин және Ахметолла Барлыбаев сайланды[9](Ілиясова 2003: 145, 152). Міне, осы тарихи оқиғадан кейін Дала өлкесінің барлық облыстары мен уездерінде Алашорданың жергілікті ұйымдары – облыстық және уездік Кеңестер құрыла бастады 10 (Ілиясова 1999: 157).

Семей облысының Павлодар уезінде коммунист-большевиктердің ықпалы зор болды. Сондықтан да, Қабыш Бердалин басқарған уездік Алашорда Кеңесі Семей облыстық және өзге уездік Кеңестерге қарағанда кеш құрылды (Шаяхметов 2001: 106). Большевиктерге бүйрегі бұрған Павлодар уезінің 7 ауыл тұрғыны Қарамбаев халықты жинақтап, жасырынған орыс большевиктерін құпияда сақтау керектігі жөнінде нұсқау береді (Ілиясова 1999: 119). Сол себепті, 1918 жылдың 15 ақпанында өткен Павлодар уезінің алғашқы қазақ құрылтайы большевиктер қыспағында өтті, 1917 жылдың желтоқсанында Павлодар қаласына майдангер әскерилердің келуі тепе-теңдік күшінің басымдылығын жұмысшы депутаттары Кеңесінің пайдасына шешіп, 1918 жылдың 18 қаңтарында Павлодарда большевиктер билігі орнаған еді[11].

Құрылтайда ұлттық қаржы қорын қалыптастыру мәселесі қарастырылды. Оның жұмысына Тұрағұл Құнанбаев және Міржақып Дулатов қатысып, жиналған қауым алдында сөз сөйледі. Алаш азаматтарының ұлттық қаржы қорын құру жөніндегі шақыру үндеуге жауап ретінде қала халқы 21939 сом жинап, бұл шара өз жалғасын табатынына сенім білдірді. Сонымен қатар, қаланың татар тұрғындары да ұлттық қаржы қорын өзіндік үлес қосу мақсатында қорға 8500 сом өткізген (Ілиясова 1999: 115-116).

Айта кетерлік жайт, Павлодар қаласының және уездегі қазақ халқы кеңес өкіметін құшақ жая оңтайлы қабылдай алмады. Онын басты себебі – коммунистердің саяси сипаттағы бағдарламасы болды, яғни бұл уезд қазақтарының дені қолдаған «Алаш» партиясының бағдарламасына тіптен қарама-қайшы болды.

Павлодар уезінің II қазақ құрылтайы қалада кеңес билігі құлаған тұста, яғни 1918 жылдың 13-16 маусым аралығында өткен болатын. Құрылтай қорытындысының маңыздылығы жоғары болды, себебі ресми түрде Павлодар уездік Алашорда Кеңесі құрылып, төрағалыққа Қабыш Бердәлі, төраға орынбасары болып Ахметолла Барлыбаев сайланды[12]. 1918 жылдың 19-20 шілде аралығында өтетін Павлодар уездік Земство жиналысына үміткерлерді дайындау туралы шешім қабылдаған уездің Алашорда Кеңесі, бұл міндетті уездік Кеңестің мүшесі Ахметолла Барлыбаевқа тапсырады (Ілиясова 1999: 116).

Айрықша атап айтатын жайт, Қабыш Бердәлінің Алашорда өкіметінің тапсырмасы бойынша жұмыстар атқарғаны, мәселен Ресейдің Уақытша Сібір уақытша өкіметімен келіссөздер жүргізгені тарихқа әйгілі. Атап айтқанда, 1919 жылдың 7 шілдесінде құрамында Қабыш Бердәлі, Райымжан Марсеков және Тұрағұл Құнанбаев бар Семей облыстық Земство өкілдігін Уақытша Сібір үкіметі Министрлер Кеңесінің төрағасы П. Вологодский қабылдайды. Қазақтың сот ісі, қазақ жерлерінің әкімшілік құрылымы, жер қатынасын реттеу сынды мәселелерімен келіссөз жүргізген топ мүшелері қазақ зиялыларын қудалауды тоқтату қажеттілігін де назардан тыс қалдырмаған (Шаяхметов 2001: 119; Аманжолова 2013: 275).

Қабыш Бердәлі жетекшілігіндегі Алашорданың уездік Кеңесі жас Қазақ мемлекетінің негізін қалыптастыруда айтарлықтай жұмыс жүргізді. Атап айтар болсақ, уездік Алашорда Кеңесінің басшылығымен Павлодар уезінде большевиктерге қарсы күрес жүргізу үшін 150 жігіттен құралған «Алаш» әскері құрылды, сондай-ақ осы мақсатта ақшалай және мал есебінде қаражат жинақталды[13]. Кеңес өкіметіне қарсы күресті Қабыш Бердәлі Алашорда құлағаннан кейін де, 1922 жылы Павлодар уезіндегі шаруалар көтерілісі кезінде жалғастырған болатын, алайда көп ұзамай Ф. Голощекин билікке келіп саяси жағдай түпкілікті өзгерді[7].

Жоғарыда атап өткеніміздей, Қабыш Бердәлі өмірінің қайғылы кезеңі Ф. Голощекин билігімен байланысты болды. 1928 жылдың 27 тамыздағы Қазақ орталық атқару комитеті қаулысының 1-ші және 5-ші бабтар негізіне сәйкес Павлодар округінің атқару комитетінің алқасы 1928 жылғы 18 қазанда Қабыш Бердалиннің мал-мүлкін тәркілеп, жанұясын Ақтөбе округіне жер аудару жөнінде шешім қабылдайды[7].

Қабыш Бердәлінің жұбайы Бибіханым Оспанқызы Қазақ өкіметі төрағасының атына туған жерден қоныс аудармауын өтініп, оның себебін өзінің және балаларының еш кінәсіз екендігі мен бір жасар баланың болуымен дәйектейді[14] (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 126). Алайда, жер аударудан босату туралы өтініш 1928 жылдың 14 қазанында Қызылордадағы Қазақ орталық атқару комитетінің алқасы жанындағы тәркілеу комиссиясында қаралғанмен, бұл шешім еш өзгермеді. Аталмыш жерге қоныс аудару барысындағы ауыртпашылық, соның нәтижесінде жолда жабысқан аурудан Бібіханым Оспанқызы қайтыс болып, Ақтөбе қаласында жерленеді. Осыдан кейін Қабыш Исаұлының үлкен ұлы Фариттің басшылығымен барлық балалары әкесіне жақын Омбы қаласына көшіріледі (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 126).

Павлодар округтік атқару комитетінің тәркілеу мен айып шешімін тоспай, жергілікті милиция мен ОГПУ ұйымдарының қудалауынан жасырынған Қабыш Бердәлі алғашқыда Омбы облысының Қызылту ауданында, одан кейін осы облыстың № 4 ауылында тұрады. Осы өңірде өзге атты жамылған Қабыш Бердәлі Алаш партиясының жақтастарымен ынтымақтастықты қызу жалғастыра отырып, кеңес өкіметінің қуғындау саясатының солақайлығын және жекелеген коммунистердің теріс іс-әрекетін өлең жолдары арқылы халыққа таратып отырды (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 127). 1934 жылдың 7 қаңтарында тыңшылардың жеткізуі барысында асыл азаматты ОГПУ ұйымдары тұтқындап, біраз уақыт Омбыдағы қалалық түрмеде ұстайды. Осы жылдың 15 наурызында Батыс-Сібір өлкесінің ОГПУ «ерекше үштігінің» қаулысы негізінде РКФСР ҚІ-нің 58-10-11 бабы бойынша революцияға қарсы қызметке қатысы бар деген айыппен 3 жылға бас бостандығынан айырылады. Жазаны өтеу үшін ОГПУ Сібір лагерінің Юрга лагеріне жөнелтіледі. Толық емес мәліметтер бойынша, Қабыш Бердәлі 1934 жылдың 3 маусымынан 1935 жылдың 1 қаңтарына дейін Сібір лагерінің Суслов бөлімінде, ал 1935 жылдың 1 қаңтарынан Сібір лагерінің Тайга бөлімінде қамалынып, 1935 жылдың 9 сәуірінде сонда қайтыс болады *(қазіргі Кемеров облысының Тайга теміржол бекеті, 1943 жылға дейін Новосибир облысына қараған)* (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 127). РКФСР ҚҚК-нің 4-ші бабтың 5-ші тармағына сәйкес 1957 жылғы 29 наурызында Сібір әскери округінің әскери сотының № 260 анықтамасы Қабыш Бердалин іс-әрекетінде қылмыстың еш жоқтығын анықтап, 1934 жылғы 15 наурыздағы ОГПУ «ерекше үштігінің» қаулысының күшін жойды. 1996 жылғы 18 маусымдағы Сібір әскери округінің әскери

сотының № 1360 анықтамасы Қабыш Исаұлы Бердәліні толықтай ақтап, оның негізсіз сотталуы «үштіктің» айыбы екенін айғақтап берді (Қазанғап би Сатыбалдыұлы 2008: 127).

Қорытынды

Қорытындылай келе, бүгінде Қазанғап Сатыбалдыұлы мен Қабыш Исаұлы Бердәлінің өмірі мен қызметіне қатысты мұрағаттық, өзге де деректер толық жинақталмаған, сондықтан да әр аймақтың, жалпы Қазақстанның дамуына үлес қосқан тарихи тұлғалар, әсіресе тұтастай әулеттер тақырыбында ғылыми-зерттеу жұмыстар жүргізу Қазақстан тарихы үшін төтенше маңызды, әрі өзекті мәселелердің бірі екені сөзсіз. Бұл тақырыпты зерттеу жақын болашақтың еншісінде деп сенеміз. Осы орайда айта кетерлік жайт, «Алаш» жетекшілерінің бір бөлігі кеңес өкіметінің жағына шығып, Қазақ мемлекеттігі үшін күресті жалғастырды. Алайда, саналы ғұмыры кеңес өкіметіне қарсы күреспен өткен Мұстафа Шоқай сынды Алаш азаматтары аз болды. Солардың қатарында өмірінің соңына дейін өз ұстанымына адал және ұлттық тәуелсіздік жолындағы күрескер ретінде қалып, кеңес өкіметін қаламаған Қабыш Исаұлы Бердәлі да болды.

Acknowledgments
The authors express their gratitude for the scholarly and editorial support provided during the preparation of this article.

Алғыс білдіру
Автор мақалаға ғылыми-редакторлық қолдау көрсеткені үшін алғыс білдіреді.

Благодарности
Автор благодарит за научно-редакторское сопровождение статьи.

Ескертпелер

1. Билер, старшындар туралы мәлімет. Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік мұрағаты (әрі қарай – ҚР ОММ). қ.15, т.1, і.309, п.22-24.
2. Байлардың мал-мүлкін тәркілеу туралы: мінездеме. Павлодар облысының мемлекеттік мұрағаты (әрі қарай – ПОММ). қ.11, т.1, і.12, п. 180.
3. Кәмпескеленгендердің тізімі. ҚР ОММ. қ.135, т.1, і.217, п.1, 2.
4. Түрікшілдік туралы. Оренбург облысының біріккен мемлекеттік мұрағаты (әрі қарай – ООБММ). қ.1. т.1, і.440, п.26, 28-29.
5. Түрік секциялары туралы. ПОММ. қ.1466, т.1, і.1, п. 70.
6. Түрік секциялары. ПОММ. қ.7, т.1, і.8, п. 46-б.
7. Қабыш Бердалиннің жеке парағы. ПОММ. қ.11, т.1, і.12, п.181-182.
8. Қырғыз тауөнеркәсіп акционерлік қоғамының есебі. ҚР ОММ. қ.15, т.1, і.1605, п.3, 4, 5.
9. Алашорда мен Сібір үкіметінің арақатынастары. Томск облысының мемлекеттік мұрағаты (әрі қарай - ТОММ). қ. р-72, т.1, і.3, п.1.

10. Дала өлкесіндегі жағдай туралы. ҚР ОММ. қ. 15, т. 1, і. 1605, п. 3-4.
11. Павлодар уездік атқару комитетінің есептері. ПОММ. қ.7, т.1, і.20, п. 12.
12. Павлодар уездік революциялық комитетінің есептері. ПОММ. қ.1466, т.1, і.1, п.12.
13. Алаш әскерлерін құру туралы. ТОММ. қ.Р-72, т.1, і.5, п.15-16.
14. Кәмпескеленгендердің хаттары. ҚР ОММ. қ.135, т.1, і.217, п.3.

Әдебиеттер тізімі

Абдрахманова Б.М. *История Казахстана: власть, система управления, территориальное устройство в XIX веке.* Караганда: типография «Гласир». 2010. 380 с.

Абдуллаұлы Ж. *«Қабышым Керекуді қарына ілген».* Сарыарқа самалы. 29 қазан. 1996 жыл.

Абдуллин Ж. «*Жіберді алыс жерлерге».* Сарыарқа самалы. 16 мамыр, 1992 жыл.

Ақпарат берушілер: Жамбыл Қайырбеков, Қаратай Жүкенов. Полевые материалы автора за 2012 год.

Аманжолова Д.А. Алаш: исторический смысл демократического выбора. Алматы: Издательский дом «Таймас». 2013. 383 с.

Бекбаева Т.А. *Аякөз округі мен Аякөз уезінің 1831-1914 жылдардағы саяси-әкімшілік және әлеуметтік-экономикалық дамуы*. Тарих ғылыми канд. дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы. 2006. 155 б.

Бекмаханов Е.Б. *Казахстан в 20-40 годы XIX века:* учебник. Алма-Ата: «Қазақ университеті». 1992. 400 с.

Болтина В.Д. *Личные архивы. Звезда Прииртышья*. 8 августа, 1998 год.

Валиханов Ч.Ч. *Собрание сочинений в пяти томах*. Том IV. Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР. 1968. 782 с.

Жиренчин К.А. *Политическое развитие Казахстана в XIX – начале XX веков.* Алматы: «Жеті жарғы». 352 с.

Ілиясова Қ.М. *Қазақ съездері: қаулы-қарарлары мен шешімдері (1917-1919 жж.).* Құжаттар жинағы. Қызылорда. 2003. 176 б.

Ілиясова Қ.М. *Қазақ сьездері: қаралған мәселелері, шешімдері және олардың орындалуы (1917-1919 жж.).* Тарихи талдау. Алматы. 1999.

Исабай Қ. *Шоң би. Трилогия.* Астана: Елорда. 2005. 672 б.

История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков; Министерство образования и науки Республики Казахстан; Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова; составители: И.В. Ерофеева, Б.Т. Жанаев; транскрипция скорописи и предисловие И.В. Ерофеевой; комментарии Б.Т. Жанаева; научный редактор С.А. Жакишева. Том VI. Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века. Алматы: Дайк-пресс. 2007. 504 с.

Қазақстанның саяси тарихы: XX ғасырдың бірінші жартысы: халықаралық ғылыми-іс-тәжірибелік конференция материалдары. 29 қазан 2004ж. Алматы: Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты. 2005. 126 б.

Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін): бес томдық; [томның редакциялық алқасы: Қ. С. Алдажұманов [ж. б.] III том: Жаңа замандағы Қазақстан. Алматы: Атамұра. 2002. 768 б.

Қазанғап би Сатыбалдыұлы. 2008. Павлодар: «Кереку», 2008. 174 с.

Казахско-русские отношения в XVIII-XIX веках (1771-1867 годы). (Сборник документов и материалов). Алма-Ата: Издательство «Наука». 1964. 575 с.

Қамзин Ш. *Уақыт озғанмен, асыл тозбайды.* Қызыл ту. 23 наурыз, 1989 жыл.

Қамзин Ш. *Исаның Қабышы. Дауа. Наурыз.* 1992 жыл.

Касымбаев А. *Административно-политические и законодательные нововведения России в Младшем жузе 20-40 гг. XIX в. и их колониальная сущность (исторический аспект)*: дисс. на соискание ученой степени степени кандидата исторических наук. Алматы, 2003. 165 с.

Красовский М. *Область сибирских киргизов.* Материалы для географии и статистики в трех частях. СПб. 1868. Ч. I. 428 с.

Красовский М. *Область сибирских киргизов.* Материалы для географии и статистики в трех частях. СПб. 1868. Ч. II. 464 с.

Красовский М. *Область сибирских киргизов.* Материалы для географии и статистики в трех частях. СПб. 1868. Ч. III. 264 с.

Ксенжик Г.Н. *Историческая география степных областей Казахстана в XIX - начале XX вв. Алматы:* Айғаным баспа үйі. 2005. 406 с. 3 картосхемы.

Левшин А.И. *Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей (под общей редакцией академика М.К. Козыбаева).* Алматы: Санат. 1996. 656 с.

Материалы по истории политического строя Казахстана. Том 1. Сборник составлен кандидатом исторических наук М.Г. Масевич. Алма-Ата: Издательство Академии наук Казахской ССР. 1960. 441 с.

Мұқтар Ә., Ахметова Ұ., Атығаев Н., Ахмет А., Жұмабаев А. *Қазақ хандығы құрылымындағы билер, батырлар, қожалар, жасауылдар, аталықтар және тархандар институттары: олардың қызметі және жойылуы (XV-XIX ғғ.):* монография. Алматы: «Арыс» баспасы. 2020. 248 б.

Нұралин Қ. *Естай әндері. Қызыл Ту.* 26 қантар. 1989 жыл.

Потанин Г.Н. *Труды по этнографии и фольклору.* Астана: Издательство Павлодарского государственного университета. 2007. 248 с.

Саяхимова Ш.Н. *История Каркаралинского и Кокпектинского округов (1824-1867 гг.):* дисс. на соискание ученой степени кандидата исторических наук Астана. 2010. 167 с.

Среднее Прииртышье в источниках и материалах. 2008. Сборник документов и материалов (XVIII – начало XX вв.). Том 1-2. Павлодар: «Кереку». 219 с.

Сулейменов Б.С., Басин В.Я. *Казахстан в составе России в XVIII – начале XX века*. Алма-Ата: «Наука» КазССР.1981. 247 с.

Хафизова К.Ш. *Степные властители и их дипломатия в XVIII-XIX веках:* монография. Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК. 2019. 476 с.

Шаяхметов Н.У. *Ел бүгіншіл, менікі ертеңгі үшін*. Алматы: «АМУ», 2001. 149 б.

Янушкевич А. *Дневники и письма из путешествия по казахским степям*. Алматы: «Международный клуб Абая». 2005. 236 с.

References

Abdrakhmanova B.M. *Istoriia Kazakhstana: vlast, sistema upravleniia, territorialnoe ustroistvo v XIX veke. Karaganda:* Glasir printing house. 2010. 380 p. (in Russian).

Abdullauli Zh. *«Kabyshym Kerekudi karyna ilgen» Saryarka samaly.* October 29. 1996. (in Kazakh).

Abdullin Zh. *«Zhiberdi alys zherlerge». Saryarka samaly*. May 16, 1992. (in Kazakh).

Akparat beruzhiler: Zhambyl Kayrbekov, Karatay Zhukenov. The author's field materials for 2012. (in Kazakh).

Amanzholova D.A. *Alash: istorıcheskii smysl demokraticheskogo vybora.* Almaty: Taimas publishing house. 2013. 383 p. (in Russian).

Bekbayeva G.A. *Ayakoz okrugy men Ayakoz uyezinin 1831-1914 zhyldardagy sayasi-akimcsgilik zgane aleumettyk-ekonomikalyk damuy. Dissertation prepared for the degree of candidate of historical sciences.* Almaty. 2006. 155 p. (in Kazakh).

Bekmakhanov E.B. *Kazakhstan v 20-40 gody XIX veka. Uchebnik.* Alma-Ata: Textbook. Alma-Ata: "Kazakh University". 1992. 400 p. (in Russian).

Boltina V.D. *Lichnye arkhivy. Zvezda Priirtyshya.* August 8, 1998. (in Russian).

Valikhanov Ch.Ch. *Sobranie sochinenii v piati tomakh.* Volume IV. Alma-Ata: Publishing house "Nauka" of the Kazakh SSR. 1968. 782 p. (in Russian).

Zhirenchin K.A. *Politicheskoe razvitie Kazakhstana v XIX - nachale XX vekov.* Almaty: "Zhety Zhargy". 352 p. (in Russian).

Ilyasova K.M. *Kazak sieezderi: kauly-kararlary men sheshimderi (1917-1919 zhzh.).* Collection of documents. Kyzylorda. 2003. 176 p. (in Kazakh).

Ilyasova K.M. *Kazak sieezderi: karalgan maseleleri, sheshimderi zhane olardyn oryndaluy (1917-1919 zhzh.).* Historical analysis. Almaty. 1999. (in Kazakh).

Isabayi K. *Shon bi. Trilogy. Astana: Elorda*. 2005. 672 p. (in Kazakh).

Istoriia Kazakhstana v russkikh istochnikakh XVI-XX vekov; Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan; Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov; [compilers: I. V. Erofeeva, B. T. Zhanaev; transcription of cursive and preface by I. V. Erofeeva; comments by B. T. Zhanaev; scientific editor S. A. Zhakisheva]. Volume VI. Travel diaries and official notes on trips to the southern Kazakh steppes. XVIII-XIX centuries. Almaty: Dyke-press. 2007. 504 p. (in Russian).

Kazakstannyn saysi tarihy: XX g. birinzhi zhartysy (materials of the international scientific-practical conference). October 29, 2004. Almaty: Archives of the President of the Republic of Kazakhstan. 2005. 126 p. (in Kazakh).

Kazakstan tarikhy (kone zamannan bүginge deiin): five volumes; [editorial board of the volume: K.S. Aldazhumanov. Volume III: Kazakhstan in modern times. Almaty: Atamura. 2002. 768 p. (in Kazakh).

Kazangap bi Satybaldyuly. Pavlodar: "Kereku". 2008. 174 p. (in Kazakh).

Kazakhsko-russkie otnosheniia v XVIII – XIX vekakh (1771-1867 gody). (Collection of documents and materials). Alma-Ata: "Nauka" publishing house. 1964. 575 p. (in Russian).

Kamzin Sh. *Uakyt ozganmen, asyl tozbaidy. Kyzyl tu.* March 23, 1989. (in Kazakh).

Kamzin. *Isanyn Kabyzhy. Dauya. March.* 1992. (in Kazakh).

Kasymbaev A. *Administrativno-politicheskie i zakonodatelnye novovvedeniia Rossii v Mladshem zhuze 20-40 gg. XIX v. i ikh kolonialnaia sushchnost (istoricheskii aspekt). Dissertation on the competition of the academic degree of the candidate of historical sciences.* Almaty, 2003. 165 p. (in Russian).

Krasovsky M. *Oblast sibirskikh kirgizov. Materials for geography and statistics in three parts.* St. Petersburg. 1868. Part I. 428 p. (in Russian).

Krasovsky M. *Oblast sibirskikh kirgizov. Materials for geography and statistics in three parts.* St. Petersburg. 1868. Part II. 464 p. (in Russian).

Krasovsky M. *Oblast sibirskikh kirgizov. Materials for geography and statistics in three parts.* St. Petersburg. 1868. Part III. 264 p. (in Russian).

Ksenzhik G.N. *Istoricheskaia geografiia stepnykh oblastei Kazakhstana v XIX – nachale XX vv*. Almaty: Ayganym publishing house. 2005. 406 p. 3 maps. (in Russian).

Levshin A.I. *Opisanie kirgiz-kazachikh, ili kirgiz-kaisatskikh ord i stepei (under the general editorship of Academician M.K. Kozybaeva).* Almaty: Category. 1996. 656 p. (in Russian).

Materialy po istorii politicheskogo stroia Kazakhstana. Volume 1. Collection compiled by candidate of historical sciences M.G. Masevich. Alma-Ata: Publishing House of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1960. 441 p. (in Russian).

Muktar A. Akhmetova U., Atygaev N., Akhmet A., Zhumabaev A. *Kazak khandygy kurylymyndagy biler, batyrlar, kozhalar, zhasauyldar, atalyktar zhane tarkhandar instituttary: olardyn kyzmeti zhane zhoiyluy (XV-XIX gg.).* Monograph. Almaty: "Arys" publishing house. 2020. 248 p. (in Kazakh).

Nuralin K. *Estay anderi. Kyzyl Tu. January* 26. 1989. (in Kazakh).

Potanin G.I. *Trudy po etnografii i folkloru.* Astana: Publishing House of Pavlodar State University. 2007. 248 p. (in Russian).

Sayakhimova Sh.N. *Istoriia Karkaralinskogo i Kokpektinskogo okrugov (1824-1867 gg.).* Dissertation on competition of academic degree candidate of historical sciences, Astana. 2010. 167 p. (in Russian).

Srednee Priirtyshe v istochnikakh i materialakh. Collection of documents and materials (XVIII-early XX centuries). Volume 1-2. Pavlodar: "Kereku". 219 p. (in Russian).

Suleimenov B.S., Basin V.Ya. *Kazakhstan v sostave Rossii v XVIII – nachale XX veka.* Alma-Ata: "Nauka" KazSSR. 1981. 247 p. (in Russian).

Khafizova K.Sh. *Stepnye vlastiteli i ikh diplomatiia v XVIII-XIX vekakh.* Monograph. Nur-Sultan: KISI under the President of the Republic of Kazakhstan. 2019. 476 p. (in Russian).

Shayakhmetov N.U. *El bүginshil, meniki ertengi үshin.* Textbook. Almaty. 2001. 149 p. (in Kazakh).

Yanushkevich A. *Dnevniki i pisma iz puteshestviia po kazakhskim stepiam.* Almaty: "Abay International Club". 2005. 236 p. (in Russian).

Information about authors

Kairbolat Zhakenuly Nurbay – doctor of Historical Sciences, professor of the Department of History of Kazakhstan, Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Victory Avenue, 62, 100024, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0003-2795-3234, kairbolat.nj@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет

Қайырболат Жакенұлы Нұрбай – тарих ғылымдарының докторы, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Қазақстан тарихы кафедрасының профессоры, Жеңіс даңғылы, 62, 100024, Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0003-2795-3234, kairbolat.nj@gmail.com

Сведения об авторах

Қайырболат Жакенұлы Нұрбай – профессор кафедры истории Казахстана Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, доктор исторических наук, Проспект Женис, 62, 100024, Астана, Казахстан, https://orcid.org/0000-0003-2795-3234, kairbolat.nj@gmail.com

Disclosure of conflict of interest information. The author claims no conflict of interest / ***Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу***. Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. ***/ Раскрытие информации о конфликте интересов.*** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.
Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 10.07.2026
Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами / Approved by reviewers: 10.08.2026.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 30.09. 2026

JOURNAL OF THE NATIONAL CONGRESS OF HISTORIANS
ISSN: 3105-0042. eISSN: 3105-0050

NATIONAL HISTORY – ОТАН ТАРИХЫ – ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Ғылыми мақала / Research Article
МРНТИ / IRSTI 11.15.89

https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.69.89

The Role of Historical Memory of the Great Patriotic War in Shaping Political Identity in Contemporary Kazakhstan

Zh. Smakhanova[a]✉, **T. Marmontova**[a]

[a]*Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, Astana, Kazakhstan*
✉*z.deil@mail.ru*

Abstract. Growing international instability has increased the importance of historical memory as a mechanism for shaping and reproducing political identity. Within contemporary memory politics, the memory of the Second World War occupies a prominent position due to its strong potential to foster social cohesion. This article aims to identify the mechanisms through which political identity is reproduced in contemporary Kazakhstan, with particular attention to the role of historical memory of the Great Patriotic War. To achieve this aim, the study examines the structure of collective memory and the principal institutional and social channels through which it is transmitted and reproduced. A comparative analysis of memory politics in the European Union, Russia, Belarus, and Kazakhstan provides an additional analytical framework for interpreting the findings. The scholarly contribution of the study lies in developing the understanding of historical memory as a mechanism for the reproduction of political identity. Its practical significance is associated with the potential application of the findings to the development of state memory policy, educational programmes, and commemorative practices. The study employs a mixed-methods design combining quantitative and qualitative analyses of a sociological survey of 606 respondents, thematic coding of open-ended responses, and interpretation of the findings through contemporary theoretical approaches to collective memory and political identity. The findings demonstrate that the collective memory of young people in Kazakhstan is predominantly structured around narratives of heroism, collective labour, and a shared contribution to Victory. These narratives contribute to the formation of a common symbolic space underpinning the political community. Education, museums, commemorative practices, and mass media constitute the principal channels through which historical memory is transmitted and reproduced. The analysis reveals no statistically significant relationship between everyday language use and political identity, pointing to the emergence of an inclusive model of political identity that transcends ethnic and linguistic boundaries. Based on the empirical findings, the study develops a multi-level model of political identity reproduction comprising institutional, symbolic, cognitive, and integrative dimensions. The proposed framework can inform the development of educational and commemorative policies, as well as state memory policy, aimed at strengthening social cohesion and civic identity.

Keywords: historical memory; memory politics; Great Patriotic War; Kazakhstan; collective memory; political community

For citation: Smakhanova Zh., Marmontova T. The Role of Historical Memory of the Great Patriotic War in Shaping Political Identity in Contemporary Kazakhstan. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.69-89. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.69.89

© Zh. Smakhanova, T. Marmontova, 2026

Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадының қазіргі Қазақстандағы саяси бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі

Ж. Смаханова[a], Т. Мармонтова[a]

[a]Жошы Ұлысын зерделеу ғылыми институты, Астана, Қазақстан

Андатпа. Халықаралық тұрақсыздықтың күшеюі саяси бірегейлікті қалыптастыру мен жаңғырту үдерісіндегі тарихи жадтың маңызын арттырып отыр. Қоғамды топтастыру әлеуеті жоғары Екінші дүниежүзілік соғыс туралы тарихи жады қазіргі жады саясатының тәжірибесінде айрықша орын алады. Мақаланың мақсаты – Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың рөлін ескере отырып, қазіргі Қазақстандағы саяси бірегейлікті жаңғырту тетіктерін айқындау. Осы мақсатқа жету үшін ұжымдық жадтың құрылымы мен оны сақтау, жеткізу және өзектендіру арналарының ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу міндеттерін жүзеге асырудың негізгі тәсілдерінің бірі – Еуропалық Одақ елдеріндегі, Ресейдегі, Беларусьтегі және Қазақстандағы жады саясаты модельдерін салыстырмалы талдау. Зерттеудің маңызы тарихи жадтың саяси бірегейлікті қалыптастыру мен жаңғырту тетігі ретіндегі рөлі жөніндегі теориялық түсініктерді кеңейтумен байланысты. Практикалық маңызы зерттеу нәтижелерін мемлекеттік жады саясатын, білім беру бағдарламаларын және мемориалдық тәжірибелерді жетілдіру барысында қолдану мүмкіндігімен айқындалады. Зерттеу әдіснамасы аралас әдістер стратегиясына негізделген. Зерттеу барысында 606 респонденттің қатысуымен жүргізілген әлеуметтанулық сауалнама нәтижелеріне сандық және сапалық талдау жасалып, ашық сұрақтарға берілген жауаптар тақырыптық кодтау әдісі арқылы сараланды. Алынған нәтижелер ұжымдық жад пен саяси бірегейліктің қазіргі теориялық тұжырымдамалары негізінде интерпретацияланды. Зерттеу нәтижелері қазақстандық жастардың ұжымдық жадында қаһармандық, ортақ еңбек және Жеңіске қосылған ортақ үлес туралы нарративтердің басым екенін көрсетті. Бұл нарративтер саяси қауымдастықтың ортақ символдық кеңістігін қалыптастыруға ықпал етеді. Тарихи жадты сақтау мен өзектендірудің негізгі арналары ретінде білім беру жүйесі, музейлер, мемориалдық тәжірибелер және бұқаралық ақпарат құралдары айқындалды. Сонымен қатар күнделікті қарым-қатынас тілі мен саяси бірегейлік арасында статистикалық тұрғыдан мәнді байланыстың анықталмауы ерекше назар аудартады. Бұл нәтиже қазіргі Қазақстан жағдайында этностық және тілдік айырмашылықтардан жоғары тұратын инклюзивті саяси бірегейлік моделінің қалыптасу үдерісі жүріп жатқанын көрсетеді. Зерттеу нәтижесінде саяси бірегейлікті жаңғыртудың институционалдық, символдық, когнитивтік және интегративтік деңгейлерін қамтитын көпдеңгейлі модель ұсынылды. Алынған нәтижелерді қоғамдық топтасуды, азаматтық бірегейлікті және ортақ тарихи құндылықтарды нығайтуға бағытталған білім беру, мемориалдық және мемлекеттік саясатты жетілдіру барысында пайдалануға болады.

Түйін сөздер: Тарихи жады; жады саясаты; Ұлы Отан соғысы; Қазақстан; ұжымдық жады; қоғамдық топтасу

Сілтеме жасау үшін: Ж. Смаханова, Т. Мармонтова Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадының қазіргі Қазақстандағы саяси бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі. *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.7, no.3, pp.69-89. https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.69.89

Қаржыландыру. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыруы шеңберіндегі ИРН AP26104221 «Жергілікті ұжымдық жадтың жергілікті қауымдастықтардың дамуына ықпалы» ғылыми жобасы аясында дайындалды.

Роль исторической памяти о Великой Отечественной войне в формировании политической идентичности в современном Казахстане

Ж. Смаханова[a], Т. Мармонтова[a]
[a]Научный институт изучения Улуса Джучи, Астана, Казахстан

Аннотация. Рост международной нестабильности повышает значение исторической памяти в процессе формирования и воспроизводства политической идентичности. Историческая память о Второй мировой войне занимает особое место в современных практиках политики памяти благодаря своему высокому потенциалу общественной консолидации. Цель статьи – определить механизмы воспроизводства политической идентичности в современном Казахстане с учетом роли исторической памяти о Великой Отечественной войне. Для достижения поставленной цели рассматриваются структура коллективной памяти и особенности каналов ее сохранения, передачи и актуализации. Одним из основных подходов к реализации исследовательских задач является сравнительный анализ моделей политики памяти в странах Европейского Союза, России, Беларуси и Казахстане. Научная значимость исследования заключается в расширении теоретических представлений о роли исторической памяти как механизма формирования и воспроизводства политической идентичности. Практическая значимость определяется возможностью применения результатов исследования при совершенствовании государственной политики памяти, образовательных программ и мемориальных практик. Методология исследования основана на стратегии смешанных методов. В рамках исследования проведен количественный и качественный анализ результатов социологического опроса с участием 606 респондентов, а ответы на открытые вопросы проанализированы методом тематического кодирования. Полученные результаты интерпретированы на основе современных теоретических подходов к коллективной памяти и политической идентичности. Результаты исследования показали, что в коллективной памяти казахстанской молодежи преобладают нарративы героизма, коллективного труда и общего вклада в Победу. Данные нарративы способствуют формированию общего символического пространства политического сообщества. В качестве основных каналов сохранения и актуализации исторической памяти определены система образования, музеи, мемориальные практики и средства массовой информации. Особого внимания заслуживает отсутствие статистически значимой связи между языком повседневного общения и политической идентичностью. Этот результат указывает на формирование в современном Казахстане инклюзивной модели политической идентичности, выходящей за пределы этнических и языковых различий. На основе полученных результатов предложена многоуровневая модель воспроизводства политической идентичности, включающая институциональный, символический, когнитивный и интегративный уровни. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования образовательной, мемориальной и государственной политики, направленной на укрепление общественной консолидации, гражданской идентичности и общих исторических ценностей.

Ключевые слова: историческая память; политика памяти; Великая Отечественная война; Казахстан; коллективная память; общественная консолидация

Кіріспе

Халықаралық тұрақсыздықтың күшеюі жағдайында тарихи жады саяси бәсекелестіктің нысанына ғана емес, саяси бірегейлікті қалыптастыру мен жаңғыртудың маңызды тетігіне де айналып отыр. Осы мақалада саяси бірегейлік ортақ рәміздер, құндылықтар мен тарихи түсініктер арқылы нығайтылатын, белгілі бір саяси қауымдастыққа тиесілілік туралы қоғам мүшелері бөлісетін ортақ түсінік ретінде қарастырылады. Өзгермелі әлем жағдайында тарихи жады өткенді сақтаудың құралы ретіндегі дәстүрлі қызметімен шектелмей, азаматтық қауымдастықтың тұтастығын қамтамасыз ететін құндылықтарды, рәміздер мен тарихи түсініктерді сақтау, жеткізу және өзектендірудің стратегиялық ресурсына айналуда. Өткен туралы ортақ түсініктер саяси қауымдастықтың тарихи тұтастығын негіздейтін және оның қазіргі кезеңдегі өзін-өзі тануын қамтамасыз ететін ортақ нарративтің сабақтастығын қалыптастырады.

Қоғамды топтастыру және ортақ тарихи тәжірибеге сүйену әлеуетінің жоғарылығына байланысты Екінші дүниежүзілік соғыс туралы тарихи жады қазіргі заманғы жады саясатының маңызды нысандарының бірі болып табылады. Қазақстанда Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жады қоғамды біріктіретін маңызды тарихи нарративтердің қатарында орнықты. Соғыс жылдарындағы ерлік, тылдағы еңбек, ортақ жауапкершілік және Жеңіске қосылған үлес туралы түсініктер ел азаматтарын ортақ тарихи тәжірибе төңірегіне топтастыратын символдық ресурстардың бірін құрайды. Осы тұрғыдан алғанда, соғыс туралы жадыны зерттеу тарихи оқиғаларды еске түсіру ерекшеліктерін ғана емес, олардың қазіргі саяси қауымдастықтың өзін-өзі түсінуі мен бірегейлігін қалыптастырудағы қызметін де анықтауға мүмкіндік береді.

Аталған мәселеге деген зерттеушілік қызығушылық ұжымдық жадтың мазмұны мен құрылымын талдау арқылы саяси қауымдастықтың біртұтастығын қамтамасыз ететін әлеуметтік және символдық тетіктерді анықтау мүмкіндігімен байланысты. Мақалада эмпирикалық зерттеу нәтижелері негізінде Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың қазіргі Қазақстан қоғамындағы топтастырушы әлеуеті қарастырылады. Зерттеу барысында бұл әлеуеттің күнделікті қарым-қатынас тіліндегі айырмашылықтарға қарамастан сақталатыны жөніндегі мәселе арнайы назарға алынады. Бұл өз кезегінде тарихи жадтың этностық және тілдік айырмашылықтардан жоғары тұратын ортақ саяси бірегейлікті қалыптастырудағы ықтимал интегративтік қызметін бағалауға мүмкіндік береді.

Жады саясаты мен тарихи жад мәселелеріне арналған зерттеулердің едәуір көлеміне қарамастан, қазіргі Қазақстан жағдайында Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың ішкі құрылымы, оның негізгі мазмұндық компоненттері және қоғам мүшелерінің тарихи түсініктерін қалыптастыру мен өзектендіру арналары жеткілікті деңгейде жүйеленбеген. Әсіресе көптілді қоғам жағдайында тарихи жадтың саяси бірегейлікті қалыптастыру үдерісіне ықпалы эмпирикалық деректер негізінде аз зерттелген. Осы зерттеу олқылығы мақаланың негізгі проблемалық бағдарын айқындайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы қазіргі Қазақстандағы Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың ішкі құрылымын эмпирикалық тұрғыдан анықтаудан, оның негізгі нарративтері мен жаңғыртылу арналарына талдау жасаудан, сондай-ақ тарихи жадтың саяси бірегейлікті қалыптастырудағы интегративтік әлеуетін бағалаудан тұрады. Зерттеу нәтижесінде тарихи жад пен саяси бірегейліктің өзара байланысын институционалдық, символдық, когнитивтік және интегративтік деңгейлерде түсіндіруге мүмкіндік беретін көпдеңгейлі модель ұсынылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуде тарихи жадтың саяси бірегейлікті қалыптастыру мен жаңғыртудағы рөлін сандық және сапалық тұрғыдан кешенді зерделеуге мүмкіндік беретін аралас әдістер стратегиясы қолданылды. Зерттеудің сандық кезеңі Ұлы Отан соғысы туралы тарихи түсініктердің таралу деңгейін, олардың мазмұндық құрылымын және респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларына қарай айырмашылықтарын анықтауға бағытталды. Сапалық кезеңде респонденттердің ашық сұрақтарға берген жауаптарына тақырыптық талдау жүргізілді. Жауаптар индуктивті кодтау негізінде сараланып, ұжымдық жадтың негізгі мағыналық санаттары айқындалды. Сандық және сапалық тәсілдерді ұштастыру тарихи жадтың мазмұндық құрылымын сипаттаумен қатар, оның саяси қауымдастықтың тұтастығын қамтамасыз етудегі интегративтік әлеуетін түсіндіруге мүмкіндік берді.

Эмпирикалық деректерді қалыптастыру мақсатында 2025 жылы 606 респонденттің қатысуымен сауалнама жүргізілді. Сауалнама зерттеушілердің кәсіби және сарапшылық байланыстары арқылы таратылып, Қазақстанның әртүрлі өңірлерінен қатысушыларды қамтуға мүмкіндік берді. Алайда іріктеменің аумақтық құрылымы біркелкі болған жоқ. Респонденттердің 57,9%-ы Батыс Қазақстан өңірлерінде, атап айтқанда Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Маңғыстау облыстарында тұрды. Оңтүстік Қазақстаннан қатысушылардың үлесі 17,5%-ды, Орталық Қазақстаннан – 9,2%-ды, Солтүстік Қазақстаннан – 8,3%-ды, Шығыс Қазақстаннан – 7,1%-ды құрады.

Іріктеменің құрылымдық ерекшеліктеріне байланысты алынған нәтижелерді Қазақстан халқының жалпы жиынтығына статистикалық тұрғыдан жалпылау мүмкін емес. Зерттеу нәтижелері осы эмпирикалық жиынтық шеңберіндегі негізгі үрдістер мен заңдылықтарды сипаттауға бағытталған. Респонденттердің 76,7%-ы қала тұрғындары болса, 23,3%-ы ауылдық жерлерде тұрды. Сондықтан алынған нәтижелерде қалалық респонденттердің көзқарастары басым көрініс тапқанын ескеру қажет.

Жыныстық құрамы бойынша әйелдер респонденттердің 63,7%-ын, ерлер 31,4%-ын құрады, ал 5,0% қатысушы жынысын көрсетпеуді таңдады. Жас ерекшелігі бойынша 18-29 жас аралығындағы респонденттер ең үлкен топты құрап, олардың үлесі 55,4%-ға жетті. 30-49 жас аралығындағы қатысушылардың үлесі 33,3% болды. Осылайша, іріктемеде жастардың үлесі басым болғанымен, орта жас тобындағы респонденттердің едәуір қатысуы тарихи жад туралы түсініктерді әртүрлі жас санаттары арасында салыстыруға мүмкіндік береді.

Білім деңгейі бойынша жоғары білімі бар респонденттер – бакалавриат және магистратура түлектері – 51,0%-ды құрады. Орта білімі бар қатысушылардың үлесі 35,5%

болды. Іріктеменің әлеуметтік-кәсіби құрылымында білім алу, жұмыспен қамтылу және еңбек қызметінің әртүрлі нысандарына қатысу кезеңіндегі әлеуметтік-экономикалық белсенді топтар басым болды. Бұл ерекшелік зерттеу нәтижелерін интерпретациялау кезінде ескерілді. Сонымен қатар зейнеткерлер мен әлеуметтік тұрғыдан осал топтардың іріктемедегі үлесі салыстырмалы түрде төмен болды, сондықтан олардың ұжымдық жад туралы түсініктері алынған нәтижелерде жеткілікті деңгейде көрініс таппауы мүмкін.

Сауалнама деректерін талдау барысында тарихи жадының негізгі мазмұндық компоненттерін, олардың респонденттер арасында таралу деңгейін және әлеуметтік-демографиялық сипаттамалармен байланысын анықтауға бағытталған сандық тәсілдер пайдаланылды. Ашық сұрақтарға берілген жауаптар индуктивті тақырыптық кодтау арқылы талданып, қайталанатын мағыналық бірліктер негізінде негізгі нарративтік санаттар қалыптастырылды. Сандық және сапалық талдау нәтижелері өзара салыстырылып, олардың арасындағы сәйкестіктер мен айырмашылықтар айқындалды.

Зерттеу нәтижелерін теориялық тұрғыдан түсіндіру эмпирикалық деректерді ұжымдық жады, жады саясаты және саяси бірегейлік мәселелеріне арналған қазіргі теориялық тұжырымдамалармен салыстыру негізінде жүзеге асырылды. Мұндай әдіснамалық ұстаным тарихи жадтың мазмұнын сипаттап қана қоймай, оның қазіргі Қазақстан жағдайындағы саяси бірегейлікті қалыптастыруға қатысу тетіктерін түсіндіруге мүмкіндік берді.

Әдебиеттерге шолу

Саяси бірегейлікті зерттеу саяси қауымдастықтың қалыптасуын, ортақ құндылықтар мен түсініктердің орнығуын, символдық жүйелердің қызметін және тарихи жадтың қоғамды біріктірудегі рөлін талдаумен тығыз байланысты. Б. Андерсон ұлттық мүшелерінің басым бөлігі бір-бірін жеке танымағанына қарамастан, өздерін ортақ қауымдастықтың мүшесі ретінде қабылдауына мүмкіндік беретін «елестетілген қауымдастық» ретінде түсіндіреді. Оның пікірінше, мұндай қауымдастықтың қалыптасуында ортақ символдар мен өткен туралы түсініктер маңызды орын алады (Anderson 1983: 6). Э. Геллнердің тұжырымдамасында ұлттық бірегейлік қазіргі қоғамдағы әлеуметтендіру институттарының, ең алдымен білім беру жүйесі мен мемлекеттік мәдени саясаттың ықпалымен қалыптасатын әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырылады (Gellner 1983: 34-38). Аталған тұжырымдамалар тарихи жадтың саяси қауымдастықтың тұтастығын қамтамасыз ететін символдық және институционалдық ресурстардың бірі ретіндегі маңызын түсіндіруге теориялық негіз береді.

Ұжымдық жадтың табиғатын түсіндіруде Я. Ассманның тұжырымдамасы ерекше маңызға ие. Ғалым ұжымдық жадтың өзара байланысты екі формасын – коммуникативтік және мәдени жадты ажыратады. Замандастар арасындағы күнделікті коммуникацияға негізделген коммуникативтік жад уақыт өте келе ұрпақтардың ауысуына байланысты өзінің бастапқы әлеуметтік ортасынан алшақтап, мәдени рәміздерде, мәтіндерде, рәсімдерде және институционалдық тәжірибелерде бекітілетін мәдени жад формасына ауысады (Assmann 2011: 36-38). Бұл тұжырым тарихи оқиғалар туралы түсініктердің жеке тәжірибеден институционалдық және мәдени репрезентация деңгейіне өту механизмдерін зерттеуге мүмкіндік береді. П. Нора ұсынған «жады орындары» («lieux

de mémoire») тұжырымдамасы да осы үдерісті түсіндіруде маңызды. Оның пікірінше, тірі жадының біртіндеп әлсіреуі жағдайында қоғамның өткен туралы түсініктері символдық және институционалдық тұрғыдан бекітілген арнайы жады орындары арқылы сақталады (Nora 1989: 7-8).

Қазіргі зерттеулерде тарихи жады мемлекеттік саясаттың және саяси бірегейлікті қалыптастырудың маңызды ресурсы ретінде қарастырыла бастады. А. Сирп ұжымдық жадтың қауіпсіздік мәселесі ретінде қабылдануы мен оның саясилануының күшеюі тарихи өткенді саяси бірегейлікті құрастыру ресурсына айналдырғанын көрсетеді (Sierp 2025: 1464-1465). Й. Шульц өткенді зерделеуді әлеуметтік топтардың тарихи кезеңдегі моральдық дағдарыстарды қайта пайымдап, оларды ұжымдық бірегейліктің құрамдас бөлігіне айналдыратын динамикалық үдеріс ретінде түсіндіреді (Schulz 2024: 396). К. Стенлунд Холокост туралы жады мен «Never Again» («Ешқашан қайталанбасын») нарративінің қазіргі еуропалық құндылықтар мен жалпыеуропалық бірегейлікті қалыптастырудағы рөліне назар аударады (Stenlund 2025: 277-278). Осы бағыттағы зерттеулер тарихи жадтың тек өткенді сақтау формасы емес, қазіргі саяси қауымдастықтың құндылықтық және символдық негіздерін қалыптастыратын белсенді әлеуметтік ресурс екенін көрсетеді. Бұл ретте мемлекеттің тарихи өткенді институционалдық тұрғыдан бекітуі ерекше маңызға ие. Ресейлік зерттеулерде мемлекеттік саясат пен бұқаралық ақпарат құралдарының ұжымдық жадты қалыптастыруға ықпалы және оның әртүрлі қоғамдық репрезентациялары қарастырылады (Никитина 2026: 80). Тарихи жадтың ресми құжаттар мен заңнамалық актілерде бекітілуі Еуразияның бірқатар мемлекеттеріне де тән. Мысалы, Ресей Федерациясының Конституциясында тарихи жадқа қатысты ережелердің болуы және Беларусь Республикасының «Беларусь халқының геноциді туралы» заңнамалық актісі тарихи өткенді мемлекеттік деңгейде институционалдандырудың мысалдары ретінде қарастырылуы мүмкін (Консультант Плюс 2026; Беларусь 2026).

Қазақстандық зерттеулерде тарихи жад мәселесі негізінен ұлттық құрылыс, қоғамдық сананы жаңғырту, азаматтық және ұлттық бірегейлік, сондай-ақ символдық саясат контексінде қарастырылады. М. Шайкемелевтің еңбектерінде бірегейлікті қалыптастыру үдерістері қоғамдық сананы жаңғырту мен ұлттық-мемлекеттік құрылыстың маңызды құрамдас бөлігі ретінде сипатталады (Шайкемелев 2020: 4-6, 11). М. Кабазиев саяси бірегейлікті этностық, ұлттық немесе мемлекеттік бірегейлікпен толық сәйкес келмейтін, өзіндік мазмұны мен қалыптасу тетіктері бар ұжымдық бірегейліктің ерекше формасы ретінде қарастырады (Кабазиев 2025: 16).

Жалпы, әдебиеттерді талдау бірнеше маңызды теориялық тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, саяси бірегейлік ортақ тарихи түсініктер мен символдық жүйелерден тыс қалыптаспайды. Екіншіден, тарихи жадтың мазмұны күнделікті коммуникация, білім беру, мәдени институттар, музейлер, мемориалдық тәжірибелер және мемлекеттік саясат сияқты әртүрлі арналар арқылы сақталып, өзектендіріледі. Үшіншіден, жады саясаты тарихи өткенді қазіргі саяси қауымдастықтың құндылықтары мен бірегейлігіне сәйкестендіретін институционалдық механизм ретінде қызмет етеді.

Сонымен бірге қолда бар зерттеулердің басым бөлігінде мемлекеттік жады саясатына, ұлттық құрылыс үдерістеріне, ресми тарихи нарративтерге және символдық тәжірибелерге негізгі назар аударылады. Ал қазіргі Қазақстан жағдайында Ұлы

Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың ішкі құрылымы, оның негізгі мазмұндық компоненттері, күнделікті және институционалдық деңгейде өзектендірілу арналары, сондай-ақ олардың саяси бірегейлікті қалыптастыруға ықпалы жеткілікті деңгейде кешенді эмпирикалық зерттеу нысанына айналмаған.

Осы зерттеушілік олқылық аталған жұмыстың негізгі зерттеу мәселесін айқындайды. Зерттеу Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың қандай мазмұндық компоненттерден тұратынын, олардың қандай арналар арқылы жаңғыртылатынын және тарихи жадтың қазіргі Қазақстандағы саяси бірегейлікті қалыптастыруға қандай деңгейде ықпал ететінін эмпирикалық тұрғыдан анықтауға бағытталған.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі мемлекеттерде тарихи жады саяси бірегейлікті қалыптастырудың маңызды ресурстарының бірі болып табылады, алайда оны институционалдандыру тетіктері әртүрлі саяси және тарихи контекстерге байланысты ерекшеленеді. Тарихи жадты сақтау мен өзектендірудің кең таралған арналарына білім беру және музей саясаты, мемориалдық тәжірибелер, бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ жекелеген тарихи нарративтерді нормативтік-құқықтық тұрғыдан бекіту жатады.

Еуропалық кеңістікте жады саясатының маңызды бағыттарының бірі дүниежүзілік соғыстар мен жаппай зорлық-зомбылық тәжірибелерінің қайталануына жол бермеу идеясына негізделген ортақ мемориалдық және құндылықтық кеңістікті қалыптастырумен байланысты. Оның негізгі элементтерінің қатарында «Never Again» («Ешқашан қайталанбасын») нарративі (Stenlund 2025: 394-399), Германиядағы «Vergangenheitsbewältigung» («өткенді еңсеру») тұжырымдамасы (Schulz 2024: 276-278) және Холокост туралы тарихи жадының жалпыеуропалық мемориалдық дискурстағы орны бар (Nikitina 2026). Бұл тәжірибелер тарихи өткенді сыни тұрғыдан пайымдау арқылы ортақ еуропалық құндылықтар жүйесін қалыптастыруға бағытталған. Осы тұрғыдан алғанда, Екінші дүниежүзілік соғыс туралы жады еуропалық азаматтық бірегейліктің маңызды құрамдастарының бірі ретінде қызмет етеді.

Еуразия кеңістігінде Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жады ұлттық бірлік пен қоғамдық келісімді нығайтуға бағытталған саяси және символдық ресурстардың бірі ретінде көрінеді. Бұл кеңістікте тарихи жадты институционалдандырудың маңызды тетіктерінің бірі оны заңнамалық актілерде бекіту және мемлекеттік деңгейде жүйелі түрде репрезентациялау болып табылады. Мысалы, Ресей Федерациясының Конституциясында мемлекет тарапынан «Отан қорғаушылардың рухына тағзым ету» және тарихи шындықты қорғауды қамтамасыз ету міндеттері бекітілген (Консультант Плюс 2026). Беларусь Республикасында тарихи жадты қорғау, ұлттық құндылықтарды сақтау және тарихи оқиғаларды бұрмалауға қарсы іс-қимыл жасау мақсатында 2022 жылы «Беларусь халқының геноциді туралы» заң қабылданды (Беларусь 2026).

Қазақстан Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жады тұрғысынан Ресей және Беларусьпен ортақ кеңестік тарихи-символдық мұра кеңістігіне кіргенімен, бұл нарративті қазіргі қоғамдық-саяси контексте әртүрлі символдық және коммуникативтік құралдар арқылы өзектендіреді. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың Жеңіс күніне арналған құттықтау сөздерінде бейбітшіліктің құндылығы, ата-баба

рухына тағзым ету және соғыс жылдарындағы ұрпақ ерлігіне құрмет көрсету мәселелері тұрақты түрде атап өтіледі (Плотников 2025: 11). Бұл дискурста соғыс жады тек әскери жеңістің символы ретінде емес, бейбітшілік, тарихи сабақтастық және ұрпақтар арасындағы моральдық жауапкершілік құндылықтарымен сабақтастырылып беріледі.

Салыстырмалы талдау тарихи жадыны саяси бірегейлікті қалыптастыру құралы ретінде қолданудың әртүрлі саяси мәдениеттерде өзіндік институционалдық формалары болғанымен, олардың арасында ортақ тетіктер бар екенін көрсетеді. Еуропалық тәжірибеде ортақ құндылықтарға, мемориалдық мәдениетке және тарихи өткенді сыни тұрғыдан пайымдауға басымдық берілсе, Ресей мен Беларусь сияқты посткеңестік мемлекеттерде ресми тарихи нарративтерді нормативтік және институционалдық тұрғыдан бекіту неғұрлым айқын көрінеді. Қазақстан жағдайында тарихи жадтың саяси әлеуеті негізінен қоғамды ортақ тарихи тәжірибе төңірегінде топтастыру, бейбітшілік құндылығын дәріптеу және ұрпақтар сабақтастығын сақтау сияқты дискурстық бағыттар арқылы іске асырылатынын атап өтуге болады.

Жүргізілген эмпирикалық зерттеу тарихи жадтың ұжымдық өткенді сақтау формасы ғана емес, саяси бірегейлікті қалыптастыру мен жаңғыртудың маңызды ресурстарының бірі екенін көрсетеді. Зерттеу барысында Қазақстандағы жастар үлесі басым респонденттер тобының Ұлы Отан соғысы туралы тарихи түсініктерінің құрылымы және олардың саяси қауымдастықты біріктірудегі әлеуеті анықталды. Бұл тұжырым респонденттерге «Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан» деген сөз тіркесімен байланысты алғашқы ассоциацияларын атау ұсынылған сұраққа берілген жауаптарды талдау арқылы эмпирикалық тұрғыдан тексерілді.

Аталған сұраққа сауалнамаға қатысқан 606 респонденттің 592-сі жауап берді. Ассоциациялық сұрақтың зерттеу құралы ретінде қолданылуы психолингвистикалық зерттеулердегі ассоциациялық байланыстарды анықтау тәсілдеріне негізделді. Мұндай әдіс белгілі бір ұғымға қатысты адамның жадында қалыптасқан мағыналық байланыстарды, олардың жиілігін және өзара топтасуын анықтауға мүмкіндік береді (Shaikemelev 2020: 128-129). Алынған жауаптарды компьютерлік өңдеу және кейінгі тақырыптық кодтау нәтижесінде он негізгі мағыналық санат айқындалып, олардың әрқайсысына сандық баға берілді.

Анықталған санаттар Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың негізгі мағыналық өрістерін қамтиды: 1) қаһармандық пен ерлік; 2) тылдағы еңбек; 3) эвакуация және госпитальдар; 4) өнеркәсіп пен шикізат; 5) соғыстың қасіретті тәжірибесі; 6) Жеңіс; 7) бірлік және КСРО; 8) батырлар мен шешуші шайқастар; 9) отбасылық жады; 10) сыни және рефлексивтік пайымдау. Осылайша, ассоциациялық жауаптарды тақырыптық кодтау нәтижесінде алынған санаттар Ұлы Отан соғысы туралы қазіргі ұжымдық жадтың құрылымын тек әскери оқиғалар мен қаһармандық нарративтерімен шектелмейтінін көрсетеді. Оның құрамында тыл еңбегі, отбасылық тәжірибе, эвакуация, соғыс құрбандары, Жеңіс, қоғамдық бірлік және тарихи оқиғаларды сыни тұрғыдан бағалау сияқты әртүрлі мағыналық компоненттер қатар өмір сүреді. Бұл компоненттердің арақатынасы Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың қазіргі Қазақстан қоғамындағы интегративтік әлеуетін бағалаудың маңызды эмпирикалық негізін құрайды.

Талдау нәтижесінде анықталған ассоциациялық өрістің сандық құрылымы 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте

Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың ассоциациялық өрісінің тақырыптық құрылымы

Тематическая структура ассоциативного поля коллективной памяти о Великой Отечественной войне.

р/н	Мағыналық санат	Үлесі, %	Жауап саны
1	Қаһармандық пен ерлік	33,1	196
2	Тылдағы еңбек	22,5	133
3	Батырлар мен шешуші шайқастар	15,5	92
4	Жеңіс	12,0	71
5	Соғыстың қасіретті тәжірибесі	11,8	70
6	Эвакуация мен госпитальдар	9,5	56
7	Бірлік және КСРО	7,8	46
8	Өнеркәсіп пен шикізат	7,6	45
9	Отбасылық жады	2,5	15
10	Сыни және рефлексивтік пайымдау	1,0	6

Респонденттерге бірнеше жауап нұсқасын көрсетуге мүмкіндік берілгендіктен, аталған санаттардың пайыздық көрсеткіштерінің жиынтығы 100%-дан асады. Сондықтан алынған деректер жауаптардың өзара баламалы санаттар арасында бөлінуін емес, ұжымдық жадтағы жекелеген мағыналық компоненттердің өзектену жиілігін көрсетеді. Осыған байланысты пайыздық көрсеткіштер әрбір санаттың 592 жауап берген респонденттің жауаптарында кездесу үлесін білдіреді.

Қазақстандағы Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың құрылымында қаһармандық, парыз және ұжымдық күш-жігерге негізделген нарративтер неғұрлым айқын көрінеді. Қаһармандық пен ерлік жауаптардың 33,1%-ында, яғни 196 рет аталған. Тылдағы еңбек туралы түсініктер 22,5% жауапта немесе 133 рет кездесті. Бұл екі санат тарихи өткенді жеке адамдардың ерлігімен қатар, ортақ міндет пен ұжымдық күш-жігер тұрғысынан қабылдаудың басымдығын көрсетеді. Саясаттанулық тұрғыдан алғанда, аталған нарративтер ортақ тарихи тәжірибе мен Жеңіске қосылған ұжымдық үлес идеяларына негізделген символдық ресурстар ретінде қарастырылуы мүмкін. Олар саяси қауымдастық мүшелерін ортақ тарихи тәжірибе төңірегінде топтастыруға әлеуетті түрде ықпал етеді.

Ұжымдық жад құрылымының келесі деңгейін оның тұлғаландырылған және оқиғалық компоненттері құрайды. Батырлар мен шешуші шайқастар жауаптардың 15,5%-ында, яғни 92 рет аталған, ал соғыстың тарихи нәтижесі ретіндегі Жеңіс 12,0% жауапта немесе 71 рет көрсетілген. Бұл көрсеткіштер тарихи жадтың абстрактілі түсініктермен ғана шектелмей, нақты тарихи тұлғалар, оқиғалар және символдық нәтижелер арқылы өзектенетінін көрсетеді. Осы компоненттер тарихи нарративтің мазмұнын нақтылап, оның ұрпақтар арасындағы сабақтастығын сақтауға мүмкіндік беретін символдық тіректер қызметін атқарады.

ISSN: 3105-0042. e-ISSN: 3105-0050

Ұжымдық жад құрылымының салыстырмалы түрде төмен жиілікті деңгейін соғыстың институционалдық және әлеуметтік-экономикалық қырларын сипаттайтын нарративтер құрайды. Эвакуация мен госпитальдардың қызметі жауаптардың 9,5%-ында немесе 56 рет, өнеркәсіп пен шикізаттық үлес 7,6%-ында немесе 45 рет, ал бірлік пен кеңестік ортақтық 7,8%-ында немесе 46 рет аталған. Бұл санаттардың кездесу жиілігі қаһармандық пен тылдағы еңбекке қарағанда төмен болғанымен, олар тарихи жадтың әлеуметтік және институционалдық өлшемдерін толықтырады. Атап айтқанда, эвакуация, медициналық көмек, өндіріс және қоғамдық бірлік туралы түсініктер соғыс тәжірибесін жеке ерлік шеңберінен шығарып, оны қоғамның ұжымдық әрекетімен байланыстырады.

Отбасылық жадтың үлесі 2,5%-ды, яғни 15 жауапты, ал соғысқа қатысты сыни және рефлексивтік түсіндірмелердің үлесі 1,0%-ды немесе 6 жауапты құрады. Бұл көрсеткіштер респонденттердің ассоциацияларында жеке отбасылық естеліктер мен соғыс тәжірибесін сыни тұрғыдан қайта пайымдаудан гөрі, қоғамдық деңгейде кең таралған тарихи нарративтердің басым екенін көрсетеді. Алайда бұл нәтиже жеке немесе отбасылық жадының қоғамда мүлдем жоқ екенін білдірмейді; ол тек зерттеуде қолданылған ассоциациялық сұрақ аясында аталған компоненттердің кездесу жиілігінің төмен болғанын көрсетеді.

Жалпы алғанда, эмпирикалық деректер Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жад құрылымында жіктеуші мазмұндарға қарағанда біріктіруші сипаттағы рәміздер мен нарративтердің басым екенін көрсетеді. Қаһармандық, ұжымдық еңбек және Жеңіске қосылған ортақ үлес туралы түсініктер тарихи өткенді ортақ тәжірибе ретінде қабылдаудың негізгі компоненттері болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, аталған нарративтер қоғамдық топтасуды қолдайтын және азаматтық бірегейлікті нығайтуға пайдаланылуы мүмкін символдық ресурстар ретінде қарастырылуы ықтимал.

Сонымен бірге ассоциациялардың тақырыптық санаттар бойынша бөлінуі тарихи жадтың құрылымын сипаттағанымен, оның саяси бірегейлікті қалыптастыру тетіктерін толық ашып көрсете алмайды. Сондықтан келесі талдау кезеңінде анықталған он санат Ұлы Отан соғысын түсіндірудің неғұрлым ірі мағыналық деңгейлеріне біріктірілді. Мұндай жіктеу жекелеген ассоциациялардың жиілігін ғана емес, олардың қандай ірі тарихи-саяси нарративтерге топтасатынын және осы нарративтердің саяси бірегейлікпен байланысын анықтауға мүмкіндік береді. Жүргізілген топтастыру нәтижелері 2-кестеде ұсынылған.

2-кесте

Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың ірі мағыналық деңгейлері және олардың саяси бірегейлікке ықпалы

Крупные смысловые уровни коллективной памяти о Великой Отечественной войне и их влияние на политическую идентичность

Басым мағыналық пайымдау	Саяси бірегейлікті қалыптастырудағы маңызы
Моральдық-құндылықтық деңгей (қаһармандық, ерлік)	Соғыс моральдық бағдар, азаматтық парыз, батыл-дық пен тарихи жауапкершіліктің үлгісі ретінде қабылдана-ды. Мұндай жады мазмұны тарихи тәжірибені құндылық-

	тық тұрғыдан интерпретациялап, қоғам мүшелерін ортақ моральдық ұстанымдар төңірегінде топтастыруға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, тарихи жады азаматтық және құндылықтық әлеуметтенудің маңызды ресурсы қызметін атқарады.
Еңбек және тыл деңгейі	Тылдағы еңбек майдандағы ерлікпен қатар қойылып, Жеңіске жетудің ортақ үлесі ретінде түсіндіріледі. Бұл түсінік соғыс тәжірибесін жеке батырлық шеңберінен шығарып, оны бүкіл қоғамның ұжымдық күш-жігерімен байланыстырады. Нәтижесінде ортақ тарихи тәжірибе мен жауапкершілік туралы түсініктер қалыптасып, тарихи жадтың интегративтік әлеуеті күшейеді.
Тұлғаландырылған және символдық деңгей	Нақты тарихи тұлғалар, әскери бөлімдер мен шешуші шайқастар тарихи жадтың символдық тіректерін қалыптастырады. Мұндай рәміздер абстрактілі тарихи оқиғаларды нақты тұлғалар мен оқиғалар арқылы қабылдауға мүмкіндік беріп, ортақ тарихи-символдық кеңістіктің қалыптасуына ықпал етеді.
Қасірет пен жеңісті қатар қамтитын деңгей	Ерлік туралы жады мен соғыс қасіреті туралы түсініктердің қатар өмір сүруі тарихи тәжірибені біржақты қаһармандық нарративпен шектемей, оның адамдық және әлеуметтік салдарын да қамтитын тарихи сана қалыптастырады. Бұл ұжымдық жадтың әртүрлі қырларын біріктіріп, саяси бірегейліктің орнықтылығы мен инклюзивті сипатын күшейтуге мүмкіндік береді.

Деректерді талдау негізінде құрастырылған модель жекелеген тақырыптық санаттарды сипаттаудан тарихи жадтың саяси бірегейлікті қалыптастырудағы тетіктерін анықтауға көшуге мүмкіндік береді. Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жад белгілі бір иерархиялық құрылымға ие екені байқалады. Саяси қауымдастықтың ортақ символдық кеңістігі өткен туралы ортақ түсініктерді сақтау және өзектендіру арқылы қалыптасады. Бұл ретте тарихи жадтың интегративтік әлеуеті оның нақты мазмұнымен ғана емес, осы мазмұнның қоғам мүшелері арасында қаншалықты кең таралғанымен де байланысты.

Жүргізілген талдау институционалдық әлеуметтену арналарының қазіргі ұрпақтың тарихи жадын қалыптастыру мен өзектендірудегі маңызды рөлін көрсетті. Алайда ортақ символдық кеңістіктің болуы тарихи мазмұнның қаншалықты терең меңгерілгені туралы өздігінен біржақты қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді. Саяси бірегейліктің орнықтылығын бағалау үшін тарихи хабардарлықтың когнитивтік деңгейін де ескеру қажет. Осыған байланысты зерттеудің келесі кезеңінде респонденттердің Қазақстанның Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске қосқан үлесі туралы білім деңгейіне берген субъективті бағалары талданды.

Респонденттерден Қазақстан Республикасының Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске қосқан үлесі туралы қаншалықты хабардар екендерін бағалау сұралды. Нәтижелер бұл

тақырыптың қоғамдық санадағы символдық маңызының жоғары деңгейде сақталғанын көрсетті. Респонденттердің 72,6%-ы өз білімін жақсы немесе қанағаттанарлық деңгейде деп бағалады. Олардың 17,5%-ы Қазақстанның Жеңіске қосқан үлесін егжей-тегжейлі сипаттай алатын жоғары деңгейдегі білімге ие екенін көрсетті. Ал өз білімін төмен немесе мүлде жоқ деп бағалағандардың үлесі 9,9%-дан аспады.

Тарихи хабардарлық деңгейінде өңірлер арасында статистикалық тұрғыдан елеулі айырмашылықтар анықталған жоқ. Бұл нәтиже тарихи жадтың аталған компонентінің әртүрлі өңірлердегі респонденттер арасында салыстырмалы түрде ұқсас таралғанын көрсетеді. Тұрғылықты жеріне байланысты айырмашылықтар да байқалды: ауыл тұрғындары өз білім деңгейін қала тұрғындарына қарағанда жоғарырақ бағалаған. Қалалық респонденттер арасында тарихи материалды егжей-тегжейлі сипаттаудан гөрі жалпы деңгейде хабардар болу басым болды. Жас ерекшеліктеріне жүргізілген талдау да белгілі бір үрдісті көрсетті: респонденттердің жасы ұлғайған сайын Қазақстанның Жеңіске қосқан үлесі туралы өз білімінің тереңдігіне беретін субъективті бағасы жоғарылай түсті.

Осылайша, зерттеу нәтижелері тарихи жадтың талданған іріктеме шеңберінде екі өзара байланысты деңгейде көрінетінін көрсетеді: символдық және когнитивтік. Символдық деңгейде Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жады респонденттердің тұрғылықты өңіріне қарамастан, олардың едәуір бөлігі бөлісетін ортақ тарихи түсініктердің негізін құрайды. Ал когнитивтік деңгейде тарихи білімнің тереңдігі бойынша айырмашылықтар байқалады. Бұл ортақ тарихи нарративтің таралуы мен оны меңгеру тереңдігі бір-біріне толық сәйкес келмейтінін көрсетеді.

Осы тұрғыдан алғанда, саяси бірегейлікті нығайту тек ортақ символдық кеңістікті сақтаумен шектелмейді. Ол сонымен қатар білім беру және мемориалдық саясат арқылы тарихи хабардарлықтың сапасы мен тереңдігін арттыруды талап етеді. Мұндай саясаттың тиімді бағыттарын анықтау үшін жас ұрпақтың тарихи түсініктерін қалыптастыратын негізгі ақпарат көздері мен әлеуметтік институттардың рөлін зерделеу қажет.

Осы мақсатта респонденттерге Қазақстанның Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске қосқан үлесі туралы түсініктерін қалыптастыратын негізгі дереккөздерді көрсету ұсынылды. Бірнеше жауап нұсқасын таңдауға мүмкіндік берілген. Нәтижесінде ең жиі аталған дереккөз білім беру жүйесі болды: оны респонденттердің 66,2%-ы көрсетті. Одан кейін деректі фильмдер мен телевизия – 52,1%, кітаптар мен ғылыми-көпшілік мақалалар – 42,9%, музейлер мен мемориалдық орындар – 39,3%, отбасылық әңгімелер – 35,5% көрсеткіштермен орналасты. Әлеуметтік желілер мен блогтардың үлесі 31,0% болды, ал басқа дереккөздерді респонденттердің 1,2%-ы ғана атады. Бірнеше жауапты таңдауға мүмкіндік берілгендіктен, көрсеткіштердің жиынтығы 100%-дан асады.

Алынған нәтижелер тарихи жадтың қазіргі Қазақстандағы негізгі трансмиссия арналарының институционалдық сипатта екенін көрсетеді. Ең алдымен білім беру жүйесінің басымдығы тарихи білімнің қалыптасуындағы мектеп пен жоғары білім беру институттарының маңызын айқындайды. Деректі фильмдер мен телевизияның екінші орында болуы бұқаралық коммуникация арналарының да тарихи нарративтерді таратудағы елеулі рөлін көрсетеді. Музейлер мен мемориалдық орындар тарихи жадты материалдық және кеңістіктік тұрғыдан бекітсе, отбасылық әңгімелер оның ұрпақаралық берілуінің маңызды, бірақ салыстырмалы түрде әлсіз арнасын құрайды.

Әлеуметтік желілер мен блогтардың үлесі олардың маңызы артып келе жатқанымен, зерттелген іріктемеде институционалдық және дәстүрлі ақпарат көздерінен әлі де төмен екенін көрсетеді.

Ұжымдық жадтағы аз көрініс табатын тақырыптарды анықтау үшін респонденттерге қоғамдық назардан тыс қалып қоятын тарихи сюжеттерді өздері атау ұсынылды. Жауаптарды кодтау, тазарту және мазмұндық біріздендіру нәтижесінде барлығы 1153 мағыналық бірлік анықталды. Талдау жауаптардың басым бөлігінің жалпы сипатта болғанын көрсетті: олардың шамамен төрттен бірінде (25,9%) ғана нақты тарихи оқиғалар, құбылыстар немесе әлеуметтік тәжірибелер көрсетілген.

Жекелеген аталымдарды талдаудан ұжымдық жадтың ірі құрылымдық блоктарын анықтауға көшу мақсатында мазмұндық жағынан жақын жауаптар неғұрлым ірі мағыналық санаттарға біріктірілді. Мазмұнды жауаптардың 52,2%-ы тылдағы әртүрлі жыныстық және жас топтарының еңбек үлесіне қатысты болды. Жауаптардың 33,1%-ы ауыр еңбек жағдайлары, аштық және күнделікті тұрмыстағы қиындықтар сияқты соғыстың материалдық және әлеуметтік тәжірибесімен байланысты болды. Ал 14,7%-ында жанқиярлық, парыз сезімі және моральдық жауапкершілік сияқты символдық-нормативтік аспектілер аталды.

Бұл нәтижелер қазіргі Қазақстандағы Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың негізінен қahармандық-интеграциялық модельге сүйенетінін көрсетеді. Оның өзегінде ұжымдық ерлік, бірлік және ортақ Жеңіс рәміздері орналасқан. Сонымен қатар тылдағы күнделікті өмір, өмір сүру үшін күрес тәжірибесі, әлеуметтік қиындықтар және соғыс уақытындағы институционалдық тетіктер қоғамдық жадта салыстырмалы түрде аз көрініс табады. Демек, қазіргі ұжымдық жады тарихи тәжірибенің қоғамды топтастыру және ортақ саяси бірегейлікті қолдау әлеуеті жоғары элементтерін неғұрлым белсенді сақтайды.

Зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі – күнделікті қарым-қатынас тілі мен саяси бірегейлік арасында статистикалық тұрғыдан мәнді байланыстың анықталмауы. Сауалнама толтырылған тілдердің арақатынасы салыстырмалы түрде тең болды: қазақ тілінде – 46,4%, орыс тілінде – 53,6%. Соған қарамастан, екі тілдік топта да өзін-өзі сәйкестендірудің басым нысаны қазақ бірегейлігі болды және оның үлесі шамамен 75-80%-ды құрады. Орыс бірегейлігін таңдағандардың үлесі 12-15%, басқа этностық бірегейліктерді көрсеткендер 5-7%, ал аралас нысандарды таңдағандар 1-2% шамасында болды.

Бұл нәтижелер күнделікті қарым-қатынас тілі мен саяси бірегейліктің өзара байланысы сызықтық сипатта емес екенін көрсетеді. Басқаша айтқанда, респонденттің күнделікті коммуникацияда қолданатын тілі оның өзін белгілі бір саяси қауымдастыққа тиесілі ретінде анықтауын тікелей болжамдауға мүмкіндік бермейді. Зерттелген іріктеме шеңберінде тарихи жад тілдік айырмашылықтарды кесіп өтетін ортақ символдық ресурс ретінде көрінеді.

Осылайша, зерттеу нәтижелері қазіргі Қазақстанда күнделікті қарым-қатынас тілінен салыстырмалы түрде тәуелсіз саяси бірегейліктің инклюзивті моделінің қалыптасу үрдісі байқалатынын көрсетеді. Бұл модельде Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жады интегративтік қызмет атқаратын ортақ символдық ресурс ретінде көрінеді. Оның қоғамды топтастыру әлеуеті респонденттердің тілдік таңдауымен тікелей байланыспай,

ортақ тарихи тәжірибе, ұжымдық ерлік, Жеңіс және ұрпақтар сабақтастығы туралы түсініктер арқылы іске асуы мүмкін.

Нәтижелерді талқылау

Алынған нәтижелер тарихи жадты саяси бірегейлікті қалыптастыру мен қайта жаңғыртудың тетіктерінің бірі ретінде қарастыратын Б. Андерсон, Э. Геллнер, Я. Ассман және П. Нораның теориялық тұжырымдарымен сабақтасады. Эмпирикалық деректер Қазақстанның жас ұрпағының тарихи жадын қалыптастыру мен қайта жаңғыртуда институционалдық арналардың, ең алдымен білім беру жүйесінің, маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Сонымен қатар Ұлы Отан соғысы туралы ортақ түсініктердің кең таралуы тарихи жадтың саяси қауымдастық мүшелерін біріктіретін ортақ символдық кеңістік қалыптастыруға әлеуеті бар екенін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, тарихи жадтың интеграциялық қызметі оның қоғам мүшелері арасында кең таралған ортақ нарративтерді сақтау және өзектендіру қабілетімен байланысты.

Салыстырмалы талдау жады саясатының әртүрлі институционалдық модельдерін ажыратуға мүмкіндік берді. Еуропалық тәжірибеде тарихи жады өткенді сыни тұрғыдан қайта пайымдау, тарихи қақтығыстардың қайталануына жол бермеу және әмбебап құндылықтар негізінде ортақ азаматтық бірегейлікті қалыптастырумен тығыз байланысты. Ал Орталық Еуразия кеңістігінде тарихи жадыны институттандыру білім беру саясаты, ресми мемориалдық практикалар және мемлекеттік институттар арқылы жалпыұлттық тарихи нарративті сақтау мен қайта жаңғыртуға бағытталған нормативтік және интеграциялық тетіктердің басымдығымен ерекшеленеді.

Қазақстан жағдайындағы жады саясаты осы екі бағытпен де белгілі бір дәрежеде сабақтасқанымен, өзіндік ерекшеліктерге ие. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың топтастырушы әлеуеті ең алдымен Жеңіске қосылған ортақ үлес, қаһармандық, тылдағы еңбек және ұжымдық тарихи тәжірибе туралы нарративтер арқылы іске асатынын көрсетеді. Бұл нарративтер соғысты белгілі бір этностық немесе тілдік топтың ғана тарихи тәжірибесі ретінде емес, Қазақстан аумағында өмір сүрген түрлі әлеуметтік және этностық қауымдастықтардың ортақ тарихи тәжірибесі ретінде ұсынуға мүмкіндік береді. Осы ерекшелік тарихи жадтың азаматтық топтасу әлеуетін арттыратын маңызды факторлардың бірі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі – күнделікті қарым-қатынас тілі мен саяси өзін-өзі сәйкестендіру арасында статистикалық тұрғыдан мәнді байланыстың анықталмауы. Қазақ және орыс тілдерінде сауалнама жүргізілген респонденттер арасында саяси өзін-өзі сәйкестендіру құрылымының ұқсастығы тарихи жадтың тілдік айырмашылықтарды кесіп өтетін ортақ символдық ресурс ретінде қызмет етуі мүмкін екенін көрсетеді. Бұл нәтиже Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың қазіргі Қазақстан жағдайында интеграциялық әлеуетінің бар екенін пайымдауға негіз береді. Алайда аталған байланыс себеп-салдарлық тәуелділікті білдірмейді және тарихи жадтың саяси бірегейлікті тікелей қалыптастыратыны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді.

Зерттеу нәтижелерін жинақтай отырып, қазіргі Қазақстандағы Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадты саяси бірегейлікті қолдайтын көпдеңгейлі символдық ресурс

ретінде сипаттауға болады. Оның құрылымында бірнеше өзара байланысты компоненттер айқындалды: біріншіден, қаһармандық пен ерлікке негізделген моральдық-құндылықтық компонент; екіншіден, тылдағы еңбек пен ұжымдық күш-жігерді қамтитын интеграциялық компонент; үшіншіден, тарихи тұлғалар, шайқастар мен Жеңіс сияқты символдық компонент; төртіншіден, жеке және отбасылық жады мен сыни пайымдауды қамтитын рефлексивтік компонент. Олардың ішінде алғашқы үш компоненттің қоғамдық санада неғұрлым жоғары деңгейде өзектенуі тарихи жадтың қаһармандық-интеграциялық моделінің басымдығын көрсетеді.

Сонымен бірге зерттеу тарихи жадтың символдық таралуы мен тарихи білімнің когнитивтік тереңдігі арасында айырмашылық бар екенін көрсетті. Респонденттердің басым бөлігі Қазақстанның Жеңіске қосқан үлесі туралы өзін жеткілікті деңгейде хабардар деп бағалағанымен, соғыс тарихының нақты сюжеттері мен әлеуметтік тәжірибелері туралы білімнің біркелкілігі байқалмайды. Бұл жағдай тарихи жадтың қоғамды топтастыру әлеуетін сақтаумен қатар, оның мазмұнын тереңдету қажеттігін де көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру және мемориалдық саясаттың міндеті тек ортақ рәміздерді қайта жаңғыртумен шектелмей, тарихи оқиғалардың әлеуметтік, экономикалық, гендерлік, демографиялық және күнделікті тәжірибе аспектілерін де кеңінен қамтуы тиіс.

Осылайша, зерттеу қазіргі Қазақстанда Ұлы Отан соғысы туралы ортақ тарихи нарративтерге сүйенетін инклюзивті саяси бірегейліктің әлеуетті негіздерінің бірі қалыптасқанын көрсетеді. Мұнда тарихи жад өткенді сақтау нысаны ғана емес, ортақ тарихи тәжірибені өзектендіру, қоғамдық топтасуды қолдау және саяси қауымдастық туралы ортақ түсініктерді қайта жаңғырту ресурсы ретінде көрінеді. Оның интеграциялық әлеуеті, ең алдымен, этностық және тілдік айырмашылықтарды екінші қатарға ығыстырып, ортақ тарихи тәжірибе мен құндылықтарға назар аударуынан туындайды.

Зерттеудің бірқатар шектеулері бар. Біріншіден, талдау 2025 жылы жүргізілген бір әлеуметтанулық сауалнама деректеріне негізделді және іріктеме Қазақстан халқының әлеуметтік-демографиялық құрылымын толық репрезентацияламайды. Екіншіден, респонденттердің басым бөлігін жастар мен қала тұрғындарының құрауы нәтижелерді бүкіл халыққа жалпылау мүмкіндігін шектейді. Үшіншіден, зерттеу Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадқа бағытталғандықтан, оның нәтижелері Қазақстан қоғамындағы өзге тарихи нарративтерге автоматты түрде таратыла алмайды. Төртіншіден, тіл мен саяси бірегейлік арасындағы байланыс анықталғанымен, қолданылған дизайн себептілік қатынасты анықтауға мүмкіндік бермейді.

Алдағы зерттеулерде тарихи жадтың әртүрлі буындар арасындағы ерекшеліктерін салыстыру, Ұлы Отан соғысы туралы нарративтерді Қазақстандағы өзге де тарихи оқиғалар туралы жадпен қатар қарастыру, сондай-ақ Қазақстандағы жады саясатын Орталық Азияның басқа мемлекеттерінің тәжірибелерімен салыстырмалы тұрғыдан зерттеу маңызды. Сонымен қатар болашақ зерттеулерде сауалнама нәтижелерін тереңдетілген сұхбаттар, фокус-топтар, оқулықтар мен мемориалдық мәтіндердің дискурстық талдауымен ұштастыру тарихи жадтың саяси бірегейлікті қайта жаңғырту механизмдерін неғұрлым терең түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Тарихи жады қазіргі Қазақстан жағдайында саяси бірегейлікті қайта жаңғыртудың маңызды ресурстарының бірі ретінде көрінеді. Жүргізілген талдау бұл үдерістің өзара байланысты институционалдық, символдық, когнитивтік және интеграциялық төрт деңгейде жүзеге асатынын көрсетуге мүмкіндік берді.

Институционалдық деңгей тарихи жадты қалыптастыру, сақтау және таратуға қатысатын әлеуметтік институттардың қызметімен байланысты. Оның негізгі арналарына білім беру жүйесі, мемлекеттік мемориалдық практикалар, музейлер мен естелік орындар, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдары жатады. Зерттеу нәтижелері осы арналардың, ең алдымен білім беру жүйесінің, жас ұрпақтың тарихи түсініктерін қалыптастырудағы жетекші рөлін көрсетті.

Символдық деңгей қоғамдық санада қаһармандық, ерлік, тылдағы еңбек, Жеңіс және ортақ тарихи тәжірибе туралы бейнелер мен нарративтердің орнығуынан көрінеді. Ассоциациялық өрісті талдау аталған компоненттердің Ұлы Отан соғысы туралы ұжымдық жадтың неғұрлым тұрақты және жиі өзектенетін элементтері екенін көрсетті. Олар ортақ өткен туралы түсініктерді жинақтап, саяси қауымдастықтың ортақ символдық кеңістігін қалыптастыруға жағдай жасайды.

Когнитивтік деңгей тарихи білімнің көлемі мен тереңдігін, сондай-ақ тарихи оқиғалар мен әлеуметтік тәжірибелердің қаншалықты толық меңгерілгенін сипаттайды. Зерттеу нәтижелері Ұлы Отан соғысы туралы тарихи тақырыптың символдық тұрғыдан кең таралғанына қарамастан, оның мазмұнын меңгеру деңгейінің біркелкі еместігін көрсетті. Осыған байланысты ортақ символдық жад пен тарихи білімнің когнитивтік тереңдігін бір-бірінен ажыратып қарастыру қажет.

Интеграциялық деңгей тарихи жадтың әртүрлі әлеуметтік, этностық және тілдік топтардың өкілдері арасында ортақ тарихи тәжірибе туралы түсініктер қалыптастыру және оларды біртұтас саяси қауымдастық аясында топтастыру әлеуетімен сипатталады. Күнделікті қарым-қатынас тілі мен саяси өзін-өзі сәйкестендіру арасында статистикалық тұрғыдан мәнді байланыстың анықталмауы Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадтың тілдік айырмашылықтарды кесіп өтетін ортақ символдық ресурс ретінде көрінуі мүмкін екенін көрсетті.

Зерттеу барысында алынған эмпирикалық деректер ұсынылған төртдеңгейлі модельдің негізгі элементтерін негіздеуге мүмкіндік береді. Ассоциациялық өрісті талдау жас қазақстандықтардың ұжымдық жадында қаһармандық, тылдағы еңбек, Жеңіс және Жеңіске қосылған ортақ үлес туралы түсініктердің басым екенін көрсетті. Ұлы Отан соғысы туралы тарихи түсініктерді қалыптастыратын негізгі арналардың қатарында білім беру жүйесі, бұқаралық ақпарат құралдары, музейлер мен мемориалдық орындардың аталуы тарихи жадтың қазіргі жағдайда негізінен институционалдық арналар арқылы берілетінін аңғартады.

Осы нәтижелер негізінде тарихи жадты саяси бірегейлікті қайта жаңғыртудың төрт өзара байланысты деңгейінен тұратын жүйе ретінде қарастыруға болады: институционалдық деңгей тарихи мазмұнды өндіру мен тарату инфрақұрылымын қамтамасыз етеді; символдық деңгей ортақ рәміздер мен нарративтерді қалыптастырады; когнитивтік деңгей олардың тарихи білім ретінде меңгерілу тереңдігін сипаттайды;

ал интеграциялық деңгей осы элементтердің қоғамдық топтасу мен ортақ саяси қауымдастық туралы түсініктерді қолдауға қатысуын көрсетеді.

Осылайша, Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жадты тек өткенді сақтау нысаны ретінде емес, ортақ тарихи тәжірибені институционалдық арналар арқылы жеткізетін, оны символдық тұрғыдан жинақтайтын, когнитивтік деңгейде меңгертетін және әлеуметтік топтарды ортақ саяси қауымдастық аясында байланыстыратын көпдеңгейлі ресурс ретінде сипаттауға болады.

Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жад Қазақстанда саяси бірегейлікті тікелей анықтайтын фактор емес, тілдік және әлеуметтік айырмашылықтарды кесіп өтетін ортақ символдық кеңістік арқылы азаматтық топтасуды қолдайтын интеграциялық ресурс ретінде қызмет етеді.

Acknowledgements

The authors express their gratitude for the scholarly and editorial support provided during the preparation of this article.

Алғыс білдіру

Авторлар мақалаға ғылыми-редакторлық қолдау көрсеткені үшін алғыс білдіреді.

Благодарности

Авторы благодарят за научно-редакторское сопровождение статьи.

Әдебиеттер тізімі

Anderson B. *Imagined Communities:* Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London: Verso. 1983. 160 p.

Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination.* Cambridge: Cambridge University Press. 2011. 319 p.

Gellner E. *Nations and Nationalism.* Oxford: Blackwell. 1983. 150 p.

European Parliament. «Never Again»: EP Commemorates International Holocaust Remembrance Day. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220120IPR21417/never-again-ep-commemorates-international-holocaust-remembrance-day (қаралған күні: 11.06.2026).

Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations.* 1989. № 26. Pp. 7-24.

Sierp A. The Politics of Memory: Between History, Identity and Conflict. *Government and Opposition.* 2025. Vol. 60, no 4, pp. 1464-1483.

Schulz J. «Vergangenheitsbewältigung» Revisited: Distinguishing Two Paradigms of Working Through the Past*. Philosophy & Social Criticism*. 2024. Vol. 50, no.2, pp. 391-415.

Stenlund K. Memory Is but the Slave to Purpose? On the Selective Uses of Holocaust Memory in European Law Making. Law and Critique. 2025. Vol. 36, no 2, pp. 275-294.

Қабазиев М.Ш. *Қазақстандағы саяси бірегейлік: үрдістер мен сын-қатерлер:* монография. – Астана: ЖК Булатов А.Ж., 2025. 143 б.

«КонсультантПлюс» анықтамалық-құқықтық жүйесі. *Ресей Федерациясының Конституциясы.* URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/ (қаралған күні: 11.06.2026).

Кузина О.А., Вецпер Н.Н., Родченкова Е.С., Поминова А.М. *Ассоциациялық эксперимент: әдістемелік тәсілдер мен практикалық аспектілер* // Білім беруді басқару: теория және практика. 2025. Т.15, no.1-1, 127–139-б.

Никитина Ю.С., Акаткин М.Ю. Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жады. *Адам өміріндегі ғылым.* 2026. No.1. 80-86 б.

Беларусь Республикасының Ұлттық құқықтық интернет-порталы. Беларусь халқының геноциді туралы: Беларусь Республикасының 2022 жылғы 5 қаңтардағы № 146-З Заңы. URL: https://etalonline.by/document/?regnum=H12200146 (қаралған күні: 11.06.2026).

Плотников Д.С. Ұлы Отан соғысы туралы жады саясаты сыртқы саяси бірегейліктің элементі ретінде: Қазақстан мен Қырғызстан мысалында. *Пермь университетінің хабаршысы. Саясаттану сериясы.* 2025. No.2. 5-14-б.

Шайкемелев М.С. *Қоғамды жаңғырту контексіндегі қазақ бірегейлігі.* – Алматы: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің Философия, саясаттану және дінтану институты. 2020. 232 б.

References

Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso. 1983. (In English).

Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination.* Cambridge: Cambridge University Press. 2011. 319 p. (In English)

Gellner E. *Nations and Nationalism.* Oxford: Blackwell. 1983. (In English).

European Parliament. «Never Again»: EP Commemorates International Holocaust Remembrance Day. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220120IPR21417/never-again-ep-commemorates-international-holocaust-remembrance-day (қаралған күні: 11.06.2026). (In English)

Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations.* 1989. No.26, pp.7–24. (In English)

Sierp A. The Politics of Memory: Between History, Identity and Conflict. *Government and Opposition.* 2025. Vol. 60, no 4, pp. 1464-1483. (In English)

Schulz J. «Vergangenheitsbewältigung» Revisited: Distinguishing Two Paradigms of Working Through the Past. *Philosophy & Social Criticism.* 2024. Vol.50, no.2, pp.391-415. (In English)

Stenlund K. Memory Is but the Slave to Purpose? On the Selective Uses of Holocaust Memory in European Law Making. *Law and Critique.* 2025. Vol.36, no.2, pp.275-294. (In English)

Kabaziev M.Sh. *Politicheskaia identichnost v Kazakhstane: trendy i vyzovy.* Astana: IP Bulatov A.Zh. 2025. 143 p. (in Russian).

KonsultantPlius: spravochno-pravovaia sistema. *Constitution of the Russian Federation.* Available at: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/ (accessed 11 June 2026). (in Russian).

Kuzina O.A., Vetsper N.N., Rodchenkova E.S., Pominova A.M. *Assotsiativnyi eksperiment: metodicheskie podkhody i prakticheskie aspekty Upravlenie obrazovaniem:* teoriia i praktika. 2025; Vol.15, no.1-1., pp.127-139. (in Russian).

Nikitina Yu.S., Akatkin M.Iu. Istoricheskaia pamiat' o Velikoi Otechestvennoi voine. *Nauka v zhizni cheloveka.* 2026. No.1, pp.80-86 (in Russian).

Natsionalnyi pravovoi Internet-portal Respubliki Belarus'. *O genotside belorusskogo naroda.* Law of the Republic of Belarus. 5 January 2022. No 146-Z. Available at: https://etalonline.by/document/

?regnum=H12200146 (accessed 11 June 2026) (in Russian).
Plotnikov D.S. Politika pamiati o Velikoi Otechestvennoi voine kak element vneshnepoliticheskoi identichnosti (na primere Kazakhstana i Kyrgyzstana). *Vestnik Permskogo universiteta. Seriia: Politologiia.* 2025. No.2, pp.5-14. (in Russian)
Shaikemelev M.S. *Kazakhskaia identichnost v kontekste modernizatsii obshchestva.* Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedeniia KN MON RK; 2020. 232 p. (in Russian).

Information about the authors

Zhanar S. Smakhanova – Research Fellow at the Jochi Ulus Research Institute, Republican State Enterprise with the Right of Economic Management, Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education, 11 Saryarka Street, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0002-6187-9202, z.deil@mail.ru
Taisiya V. Marmontova – PhD in History, Chief Researcher at the Republican State Enterprise on the Right of Economic Management "Research Institute for Jochi Ulus Studies" of the Committee of Science, Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Baikonyr District, 15B Aleksandr Pushkin Street, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0001-9162-297X

Авторлар туралы мәліметтер

Жанар Сатылгановна Смаханова – Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы РМК ғылыми қызметкері, Сарыарқа көшесі, 11 үй, Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0002-6187-9202, z.deil@mail.ru
Таисия Викторовна Мармонтова – тарих ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы РМК бас ғылыми қызметкері, А. Пушкин көшесі, 15Б үй, Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0001-9162-297X

Сведения об авторах

Жанар Сатылгановна Смаханова – научный сотрудник РГП на ПХВ «Научно-исследовательский институт изучения Улуса Джучи» Комитета науки Министерства науки и высшего образования, ул. Сарыарка, д. 11, Астана, Казахстан, https://orcid.org/0000-0002-6187-9202, z.deil@mail.ru
Таисия Викторовна Мармонтова –- кандидат исторических наук, Главный научный сотрудник РГП на ПХВ «Научный институт изучения Улуса Джучи» КН МНВО РК, улица А. Пушкина, дом 15Б, Астана, Казахстан, https://orcid.org/0000-0001-9162-297X

Disclosure of conflict of interest information. The authors claims no conflict of interest / ***Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.*** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. ***/ Раскрытие информации о конфликте интересо***в. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье
Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 20.06.2026
Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами: 20.08.2026
Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 30.09.2026

JOURNAL OF THE NATIONAL CONGRESS OF HISTORIANS
ISSN: 3105-0042. eISSN: 3105-0050

REVIEW – СЫН-ПІКІР – РЕЦЕНЗИЯ

Рецензия / Review
IRSTI / МРНТИ 03.20.00

CC BY NC ND

https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.90.105

Foreign Policy and Diplomacy of the Kazakh Khanate (Review of the monograph by M. Abuseitova. The Kazakh Khanate. Monograph. 2nd edition revised and expanded. Almaty: "Shygys pen Batys", 2020)

N. Lapin

Research Institute for Jochi Ulus Studies, Astana, Kazakhstan

✉*lapin.79@mail.ru*

Внешняя политика и дипломатия Казахского ханства (рецензия на монографию М. Абусеитовой. Казахское ханство. Монография. Изд. 2-е, перераб. и дополн. Алматы: «Шығыс пен Батыс», 2020)

Н. Лапин

Научный институт изучения Улуса Джучи, Астана, Казахстан

Қазақ хандығының сыртқы саясаты және дипломатиясы (Меруерт Хуатқызы Әбусейітованың монографиясына шолу. Қазақ хандығы. Монография. 2-ші басылым, қайта қаралған және кеңейтілген. Алматы: "Шығыс пен Батыс", 2020)

Н. Лапин

Жошы Ұлысын зерделеу ғылыми институты, Астана, Қазақстан

For citation: Lapin N. Foreign Policy and Diplomacy of the Kazakh Khanate (Review of the monograph by M. Abuseitova. The Kazakh Khanate. Monograph. 2nd edition revised and expanded. Almaty: "Shygys pen Batys", 2020). *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.6, no.2, pp.90-105. *https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.90.105*

Сілтеме жасау үшін: Внешняя политика и дипломатия Казахского ханства (рецензия на монографию М. Абусеитовой. Казахское ханство. Монография. Изд. 2-е, перераб. и дополн. Алматы: "Шығыс пен Батыс", 2020). *Journal of the National Congress of Historians.* 2026. Vol.6, no.2, pp.90-105. *https://doi.org/10.65076/3105-0042.2026.3.90.105*

Средневековая история Казахстана не избалована вниманием исследователей. Это относится и к, по сути, ключевому этапу национальной истории – Казахскому ханству. В стране не так много историков-медиевистов, которые регулярно изучают казахское средневековье. Наблюдаемый в последние годы рост внимания казахстанских историков

© N. Lapin, 2026

к эпохе Золотой Орды пока только подготавливает к крупным результатам. Несмотря на значительный вклад исследователей прошлого и нашего времени в изучение отдельных аспектов истории Казахского ханства, все еще крайне мало системных, обобщающих работ по истории Казахского ханства, по замыслу и охвату сопоставимому, например, с известной «Историей Ногайской Орды» В. В. Трепавлова (Трепавлов 2020). Из современных крупных обобщающих работ, непосредственно посвященных истории Казахского ханства, кроме рецензируемой работы М.Х. Абусеитовой, можно, пожалуй, выделить только коллективную работу, изданную сотрудниками НИИ Улуса Джучи в 2025 г., которая еще ждет своей оценки.

Учитывая в целом неразработанность проблемы истории Казахского ханства, любая, тем более большая работа по этой теме привлекает или должна привлекать внимание.

Одной из тех, кто давно и плодотворно изучает различные аспекты истории Казахского ханства, является известный казахстанский ученый-востоковед Меруерт Хуатовна Абусеитова. Она один из крупнейших на сегодняшний день ученых, целенаправленно исследующих историю Казахского ханства и автор целого ряда книг, одна из которых «Казахское ханство во второй половине XVI века», изданная в 1985 г., стала важнейшим историографическим источником по проблеме и остается актуальной и востребованной, спустя десятилетия после публикации (Абусеитова 1985). В 2020 г. была опубликована довольно объемная работа этого автора – «Казахское ханство», которая и стала объектом нашего внимания (Абусеитова 2020). Как можно было ожидать, эта работа с таким коротким, но емким названием обещала стать обобщающим трудом или развитием ее более ранних работ, связанных с исследованием истории Казахского ханства.

Перед М. Х. Абусеитовой стояла сложная задача, так как для воссоздания истории Казахского ханства требовалось собрать и обобщить весьма значительный источниковый материал, что обусловлено продолжительностью существования Казахского ханства, его масштабами и особенностями развития на разных этапах. Во введении автор совершенно обоснованно фиксирует, что время существования Казахского ханства (XV-XVIII вв.) особый период в истории Казахстана и без его изучения «невозможно не только понять и объяснить его собственную судьбу, но и в значительной мере исторические судьбы народов Сибири, Поволжья, Центральной Азии и других стран» (Абусеитова 2020: 7).

Несмотря на уже заметное время, прошедшее с момента публикации этой монографии, известно только об одной рецензии на эту книгу (Муканова 2021: 51-53). В этой связи любопытно, почему до сих пор книга не нашла отклик у профессиональных казахстанских медиевистов, чем вызвано их молчание, учитывая, что работ по Казахскому ханству публикуется не так много? Впрочем, возможно, это объясняется в целом кризисом жанра научного рецензирования опубликованных книг, который наблюдается в отечественной исторической науке.

Сложность и обширность темы монографии делает необходимым рассмотреть представленные в книге многочисленные сюжеты подробнее, что, конечно, невозможно в рамках одной или даже нескольких рецензий на такую объемную работу по крайне важной и актуальной теме.

Представляемая рецензия условно будет состоять из двух частей. В первой будут даны общие характеристики работы, а уже во второй части, исходя из обширности темы, по возможности детальнее остановимся только на некоторых аспектах, исходя из компетентности рецензента.

Название монографии, учитывая опыт предыдущих книг ее автора, готовит читателей к обобщающему труду, в котором будут аккумулированы достижения в изучении и системно изложена история Казахского ханства. Собственно, автор сама убеждает читателей, что данная монография «способствует последовательному системному изложению истории казахской государственности» (Абусеитова 2020: 7). Однако, забегая вперед, скажем, что подобные ожидания и оценки могут оказаться несколько завышенными.

Рецензируемая книга – это уже второе, как указала автор, переработанное и дополненное издание. Первое было опубликовано ранее, в 2015 г., однако по неясным причинам осталась малодоступным для исследователей (Сабитов 2017: 241).

Структурно работа представлена четырьмя главами и довольно обширным приложением, состоящим из переводов восточных источников. Также необходимо отметить многочисленные иллюстрации, включающие карты, гравюры, фотографии, изображение различных артефактов.

В первой главе «Историческое значение культурного наследия Евразии: историографическая традиция и перспективы исследования» за таким пышным названием скрывается обзор источников по истории казахов и Казахского ханства, где каждый отдельный параграф (всего четыре) представлен одной группой источников, которые смог выделить автор. Ожидаемо самый обширный параграф этой главы (1.1) посвящен письменным восточным источникам. В параграфе отражен весь богатый опыт автора по работе с этой группой источников, которые систематизированы и дано их значение для разных периодов истории Казахстана.

Остальные три параграфа первой главы неравномерно освещают другие, по мнению автора, важные для истории Казахского ханства группы источников – «западноевропейские источники» (1.2), «устная историческая традиция» (1.3) и «визуальные источники» (1.4)».

К сожалению, не совсем понятны критерии выбранных для обзора источников. Кажется, что автор несколько произвольно подходила к вопросу о важности того или иного источника или целых групп. Так, автор уделяет значительное место источникам, которые были созданы либо значительно раньше времени существования Казахского ханства, либо позже и, соответственно, дают информацию о важных, но других, не связанных, собственно, с ханством периодах истории. Например, автор больше всего внимания, если судить по объему книги, обращает на бесспорные преимущества и значение такого персоязычного сочинения, как «Тарих-и джахангушай» Ата-Малика Джувейни, которого М.Х. Абусеитова почему-то называет «придворным историографом Чингиз-хана» (Абусеитова 2020: 266). Это сочинение было создано в середине XIII в., то есть за два века до образования Казахского ханства. Источник, безусловно, важен, но он содержит данные, как показывает сама же М. Х. Абусеитова, по истории домонгольского и раннего монгольского периода по истории Казахстана, но не самого ханства. При этом автор не просто упоминает об этом источнике, а выделяет его среди остальных, это видно по тому объему внимания, который занял у автора этот источник в книге. Автор на нескольких страницах (больше, чем о любом другом восточном источнике) расписывает безусловные преимущества этого сочинения. И внимание это, вероятно, не случайное, так как в приложении к книге, где публикуется извлечение из этого источника, автор еще раз, иногда дословно повторяет характеристики этого источника (Абусеитова 2020:

39-42,280-284). К слову, повторы и смысловые, и буквальные регулярно встречаются в работе, искусственно увеличивая ее объем.

Или другой пример – параграф, где сделан обзор выделенной группы письменных источников, обозначенной как «Западноевропейские источники. Записки путешественников, отчеты послов». Так вот в параграфе, занимающем чуть более десяти страниц, восемь посвящены обзору коллекции швейцарского путешественника второй половины XIX – начала XX вв. Анри Мозера (Абусеитова 2020: 65–73). То есть практически вся группа европейских источников ограничена коллекцией Мозера, которую автор действительно выделяет в «важную группу исторических источников» (Абусеитова 2020: 66). Между тем материалы швейцарского путешественника в той части, которая относится к казахам (главным образом образцы материальной культуры), почти исключительно датируются временем его путешествий и отражают казахское общество не ранее XIX в., то есть уже послеханского времени. Предметы быта, собранные Мозером, и сделанные им описания относятся преимущественно именно к его времени. В связи с этим отметим, что казахское общество не было статичным, и в хозяйственно-бытовом смысле оно также развивалось в соответствии со своим временем. Поэтому думается, что будет излишне категоричным экстраполировать оценки и состояние казахов позднего нового времени (середина XIX – начало XX вв.) на значительно более ранний период, на время Казахского ханства.

Обращает на себя внимание, что в главе, где сделан обзор и систематизированы некоторые источники, отсутствует описание или даже упоминание о русских источниках, данных из архивов России, не показано их значение. Это при том, что сами русские источники в работе используются, но их значение для изучения Казахского ханства практически не показано. А. И. Исин, много работавший с русскими источниками и публиковавший их именно для времени Казахского ханства, подмечает – «по отдельным периодам истории Казахстана, Казахского ханства и казахов они [русские источники] содержат наиболее точные сведения. Охват имен этнополитических, родоплеменных и географических названий в них столь велик, что здесь с русскими источниками трудно сопоставить что либо, кроме казахских генеалогических преданий и шежире» (Исин 2005: 19).

Большее привлечение данных из русских источников, материалов, хранящихся в российских архивах, позволило бы уточнить некоторые данные, приведенные в книге М. Х. Абусеитовой. Для иллюстрации значения этой группы источников для истории Казахского ханства приведем пару фактов. Так, датируя время смерти хана Касыма, М. Х. Абусеитова опирается только на известия восточных источников и пишет, что этот хан умер либо в 1518, либо 1523/1524 гг. (Абусеитова 2020: 145). Однако благодаря работам А. И. Исина, который первым обратил внимание на данные русских источников по этому вопросу, эти даты можно было заметно скорректировать и довольно уверенно говорить о том, что Касым хан умер зимой 1521 г. (Исин 2004: 62-64). Несмотря на то, что эти документы давно и несколько раз были опубликованы, причем впервые еще более ста лет назад (Памятники дипломатических сношений ... 1895: 679; Посольские материалы … 2005: 61–62), однако они остались М. Х. Абусеитовой неизвестны.

Кстати, сам А.И. Исин в одной из своих работ начала 2000-х гг. именно по вопросу о дате смерти Касыма и данных русских источников об этом с сожалением отмечал, что «доказательства, приведенные в наших [А. И. Исина] работах 1985-1988 гг., медленно

освоены казахстанскими и российскими историками, что заметно по изданиям 90-х годов со старыми выкладками дат без оговорок» (Исин 2024: 63). Как мы видим по монографии М. Х. Абусеитовой, наработки А. И. Исина, основанные на русских источниках, уточняющих время смерти Касым-хана, спустя десятилетия все еще «медленно осваиваются».

Или аналогичный эпизод, связанный с датировкой смерти уже хана Тауке (Таваккул II). В своей книге автор указывает 1717/1718 гг. (Абусеитова 2020: 173, 240). Благодаря сохранившемся в российских архивах материалам казахско-русских посольств известно, что Тауке умер не позднее 1715 г. Причем эти документы стараниями А.П. Чулошникова были выявлены давно, еще в начале 1930-х гг., и тогда же им на основе этих документов впервые и было уточнено вероятное время кончины Тауке (Материалы по истории ... 1932: 64). Позже найденные А. П. Чулошниковым источники были им же опубликованы (Материалы по истории ... 1936: 278-279), и позднее еще не раз переиздавались (Русские летописи … 2005: 269-271; Эпистолярное наследие … 2014: 104-105), но и эти материалы также не привлекли внимание М. Х. Абусеитовой.

Заканчивая с главой по источникам, используемым автором, отметим, что, как утверждает сама автор, в этой работе ею «при исследовании политической, социально-экономической истории Казахского ханства введены важные письменные источники, архивные документы» (Абусеитова 2020: 7, 9). При этом читателю, вероятно, будет не совсем понятно, а какие, собственно, ранее неизвестные источники введены в научный оборот. Например, к работе есть приложения в виде целого ряда восточных, главным образом персо- и тюркоязычных источников. Однако все они в той или иной степени были уже известны исследователям и довольно давно, причем некоторые из них как раз благодаря усилиям самой Меруерт Хуатовны. Ссылки внутри текста также не наводят на вновь выявленные автором монографии источники. Вполне возможно, что что-то было нами упущено, так как в монографии отсутствует общий или хотя бы по главам список использованных в работе источников и литературы, что затрудняет охват всего массива использованных источников. Впрочем, детальную характеристику восточных источников, используемых в монографии, оставляем востоковедам-медиевистам. Со своей же стороны можем только отметить, что, например, каких-либо новых русских источников или материалов, извлеченных из российских архивов, автором рецензируемой монографии не использовано, все упоминающиеся в работе давно введены в оборот и хорошо известны.

Вторая глава монографии «Великий Шелковый путь – путь взаимодействия восточной и западной цивилизации» своим содержанием может сбить читателя с толку, так как заметно выбивается из темы монографии. Эта глава практически не охватывает вопросов, связанных, собственно, с историей Казахского ханства, а акцентирует внимание на разных вопросах культурного, духовного взаимодействия на просторах Центральной Азии, причем с самых древних времен. Единственное, что связывает эту главу с историей Казахского ханства, - это два небольших раздела, посвященных распространению ислама на территории Казахстана как раз в ханский период (Абусеитова 2020: 107-121). Однако и при этом один из этих разделов, который называется «Распространение ислама в Казахстане в XV-XVIII вв.», вопреки своему названию хронологически оканчивается XV в., то есть фактически и не затрагивает собственно историю Казахского ханства (Абусеитова 2020: 107-114).

В третьей главе «Казахское ханство в XV-XVIII веках: политическое, социально-экономическое положение» автор переходит к истории собственно Казахского ханства. В этой главе в хронологической последовательности, от хана к хану (в заглавии параграфов этой главы в большинстве случаев указаны имена последовательно сменяющих друг друга ханов) повествуется об отдельных событиях в истории государства. При этом история самого ханства в повествовании оказывается в значительной степени историей взаимоотношений ряда казахских правителей с соседними странами, что, видимо, обусловлено источниковой базой. Однако стоит отметить некоторую неравномерность и даже избирательность в том, как была показана история ханов, которую нельзя объяснить особенностями источниковой базы. Например в параграфе 3.5, в названии которого, кроме прочих, указано также имя Тауке-хана, этому известному управителю уделено фактически только одно предложение.

Также в одном параграфе третьей главы отдельное внимание уделено государственному устройству Казахского ханства, где бегло освещены вопросы денежного обращения, функционирования и символики государственной власти, а также вопросы формирования и функционирования правой традиции (Абусеитова 2020: 161-179). Причем последнему вопросу уделено большего всего внимания и при этом во главу угла был поставлен тезис об исключительной роли Великой Ясы Чингиз-хана как основы, на которой, по мнению М.Х. Абусеитовой, развивалась государственность и законодательство Казахского ханства (Абусеитова 2020: 167). При этом в параграфе самой Великой Ясе посвящено почти шесть страниц (около трети всего параграфа), а, например, законам Тауке-хана, также известным как «Жеті Жарғы», едва только одна страница. Здесь стоит заметить, что безусловное влияние и значение в развитии государственности и, в частности, законодательства Казахского ханства сыграла не сама Великая Яса как некий свод законов, а условная система «чингизова права» как правовая традиция, которая в случае казахского законодательства проявлялась в сохранении отдельных элементов этой системы, например, поддержании особой роли потомков Чингизхана, имевших исключительные право на трон, и собственно сама система ханской власти, ее особые функции, в том числе законодательная и др. (Почекаев 2022: 308-310). Кстати, вопреки высказанному в книге мнению о том, что «полное изложение содержания Ясы» представлено у Джувейни (Абусеитова 2020: 167), стоит отметить, что полный текст Великой Ясы до наших дней все-таки не сохранился (Почекаев 2022: 39; Почекаев 2026).

Интересным тезисом, заслуживающим внимания, является обоснованное утверждение автора о непрерывности истории ханства. Опровергая суждение об исчезновении государства и народа после смерти Касыма, которое основано на «Тарих и-Рашиди» Мирзы Хайдара, автор монографии приводит факты из разных источников, которые прямо свидетельствуют о том, что история Казахского ханства в первой половине XVI в. продолжалась, несмотря на серьезные сложности, которые оно испытывало. В связи с этим тезисом автор монографии высказывает возражение против имеющейся в историографии характеристики этапа в истории Казахского ханства, связанного со временем прихода к власти и дальнейшим правлением Хак-Назар-хана в середине XVI в., как «возрождение», прямо называя такую оценку «ошибочной» (Абусеитова 2020: 38, 147). То есть раз не было прерывания истории ханства, то и неправильно в таком

случае говорить и о возрождении, что в целом имеет свою логику и обоснование. Однако следует упрекнуть автора в некоторой непоследовательности. Хотя М.Х. Абусеитова и называет ошибкой использование такого определения, как «возрождение» Казахского ханства при Хак-Назаре, однако говорит об этом в параграфе, который сама же назвала «Ренессанс в истории Казахского ханства», при этом речь идет именно о времени правления Хак-назар хана, то есть фактически определение «возрождение» было заменено на слово «ренессанс», перевод которого хорошо известен. Да и собственно «ошибочное» определение «возрождение» в отношении времени правления Хак-Назара в том же параграфе автором также применяется (Абусеитова 2020: 150).

Завершая характеристику третьей главы, отметим, что М.Х. Абусеитова дистанцировалась от сохраняющейся в историографии дискуссии о времени появления Казахского ханства, происхождении казахской правящей династии, хронологии правления отдельных ханов и др., что, впрочем, является безусловным правом автора.

Название последней, четвертой, главы «Внешняя политика Казахского ханства и дипломатия казахских ханов» наиболее полно раскрывает ее содержание. Значимость этой главы заключается в достаточно системном подходе к проблеме исследования истории внешней политики Казахского ханства. В некоторой степени содержание этой главы продолжает и развивает предыдущую главу, в которой также были частично показаны отношения Казахского ханства с соседними государствами.

В специальном параграфе этой главы предпринята попытка показать особенности функционирования дипломатии Казахского ханства через раскрытие таких ее важных механизмов и инструментов, как договор, посольства, переговоры, посольские дары и церемониал, а также показано значение практики заключения династических браков во взаимоотношениях с соседними государствами и некоторые другие. Положения параграфа в тексте часто иллюстрируются выдержками, иногда весьма значительными из различных, главным образом персо- и тюркоязычных источников, а в некоторых случаях привлекаются русские источники.

В тех случаях, когда источники для автора были недоступны и не было возможности показать элементы собственно казахской дипломатии, М. Х. Абусеитова использовала метод аналогии. Например, вопрос с описанием церемониала приема послов при дворах казахских ханов был реконструирован ею на основе практики Бухарских правителей. В частности, были использованы материалы русского посольства братьев Пазухиных, направленного в Бухарское ханство в конце 1660-х гг. (Абусеитова 2020: 190). Однако данный опыт в этом конкретном случае нельзя признать удачным и вот почему. Во-первых, непонятно, на чем основана уверенность автора в том, что русскими послами описан, как она пишет, «церемониал, имевший место при дворе узбекских правителей, мало отличавшийся от казахских» (Абусеитова 2020: 190). Сама М. Х. Абусеитова, никак не аргументирует свое утверждение о схожести церемониалов. Во-вторых, ею не были учтены источники, которые, собственно, дают возможность представить не по аналогии, а непосредственно практику церемонии принятия иностранных послов самими казахскими ханами и причем в разное время. Например, вполне можно было привлечь материалы русских посольств, направленных, собственно, в Казахское ханство, которые и дают вполне ясное представление о том, как проходила эта церемония и какая имелась реальная, а не предполагаемая практика принятия послов казахскими правителями.

Например, материалы посольства Вельямина Степанова, побывавшего в ставке хана Таваккула в 1595 г., или посольство Федора Скибина и Матвея Трошина 1694-1696 гг., принятых ханом Тауке. Причем эти материалы не являются труднодоступными и давно опубликованы, и некоторые даже по несколько раз. Сравнение практики церемоний принятия послов показывает, что в Казахском ханстве имелся свой опыт, который учитывал особенности политической организации, а утверждение о фактической идентичности церемоний в Бухарском и Казахском ханствах кажется излишне категоричным.

Наиболее информативный и самый объемный параграф этой главы и всей книги (занимает почти четверть основного текста всей монографии) «Внешнеполитические и торгово-экономические связи Казахского ханства с соседними странами». В нем с разной степенью полноты представлена последовательно история: казахско-узбекских, казахско-кыргызских, казахско-русских, казахско-ойратских, казахско-каракалпакских, казахско-китайских, казахско-индийских отношений, каждая из которых рассмотрена в отдельном разделе параграфа. Относительно отношений с другими народами и государствами, не показанными в книге, М. Х. Абусеитова сослалась на их изученность другими авторами (Абусеитова 2020: 199).

Учитывая разнообразие и обширность представленных вопросов в главе и вообще в монографии, оставляя их более компетентным специалистам далее, сосредоточимся на разборе сюжетов, ограниченных рамками интересов и знаний рецензента. Речь пойдет о нескольких сюжетах монографии М. Х. Абусеитовой, связанных с историей отношений Казахского ханства с Русским государством главным образом в XVI в.

Как показано выше, одной из главных тем рецензируемой монографии стала внешняя политика и дипломатия Казахского ханства, которая отражена в двух из четырех глав монографии и по объему занимает в книге наибольшее место. Среди обозначенных в монографии направлений внешней политики казахских правителей автор обосновано выделяет связи с Русским государством, отмечает отдельные взаимные посольства и дает некоторые характеристики двусторонним отношениям в ханский период. Основное внимание этому направлению внешней политики Казахского ханства уделено в четвертой главе, где, как отмечено выше, были представлены двусторонние связи Казахского ханства с рядом государств.

Самые ранние контакты Казахского ханства с Россией М.Х. Абусеитова верно относит ко времени правления Касым-хана, который, как она предполагает, установил связи с русским правителем Иваном Васильевичем (Иван III) (Абусеитова 2020: 225). К сожалению, это предположение о начале отношений уже с Иваном III вообще никак не аргументировано, а между тем в современной историографии на этот вопрос уже не раз обращалось внимание (Исин 2004: 61; Темиргалиев 2019: 21-24; Лапин 2019: 224-227; Атыгаев 2025: 77). Хотя источники не позволяют однозначно датировать время установления посольских связей Касым-хана с русской стороной, однако целый ряд факторов дает основания предполагать, что наиболее вероятным временем является период около 1519-1520 гг. (История Казахского ханства … 2025: 347-354). Как известно, к этому времени Ивана III уже давно не было в живых, поэтому предположение, высказанное в книге, является сомнительным.

М.Х. Абусеитова утверждает, что «в 1569 и 1573 гг. в Казахском ханстве побывали русские послы Семен Мальцев и Третьяк Чебуков» (Абусеитова 2020: 222). Однако это

утверждение не соответствует действительности. Семен Мальцев не направлялся и никогда не был в Казахском ханстве, он был в Ногайской Орде и сообщил некоторые сведения, касавшиеся казахов, но в самом Казахском ханстве не был. Третьяк Чебуков действительно был направлен в Казахское ханство, однако еще во время пути подвергся нападению сибирского отряда во главе с племянником Кучума, в ходе которого погиб, так что он тоже не смог «побывать» в Казахском ханстве. Интересно, что история о гибели Третьяка Чебукова известна М. Х. Абусеитовой, о чем она упомянула через несколько страниц свой книги (Абусеитова 2020: 226), однако это не помешало ей сделать неверное утверждение. Отметим, что ошибочное утверждение о том, что русские послы Мальцев и Чебуков «побывали» в Казахском ханстве встречается и у других авторов (Аяған 2014: 187).

Кстати М. Х. Абусеитова, упоминая о миссии Третьяка Чебукова, уверенно пишет, что ее целью являлось «не только установить непосредственный контакт с Казахским ханством, но и заключить с ним военный союз против сибирского хана Кучума» (Абусеитова 2020: 226). Однако стоит оговорить, что на сегодняшний день в источниках фактически полностью отсутствует информация о цели посольства, что делает это утверждение не более чем предположением, на что уже обращалось внимание в историографии (Рябинина, Маслюженко 2022: 64).

Сложно согласиться с описанием некоторых фактов, связанных с пленением в Сибири казахского султана и будущего касимовского хана Ураз-Мухаммеда, который после этого оказался в России. Например, М. Х. Абусеитова уверенно полагает, что само пленение произошло в 1580 г. (Абусеитова 2020: 184). Однако нет никаких оснований полагать, что Ураз-Мухаммед был пленен в 1580 г., это произошло гораздо позднее – не ранее 1587–1588 гг. (Рябинина, Маслюженко 2023: 386, 389; Беляков 2024: 296; 20; История Казахского ханства … 2025: 218, 379). Хотя М. Х. Абусеитова не дает никакой ссылки и никак не аргументирует эту дату, с большой долей вероятности это неверное утверждение могло быть сделано под влиянием работы В. Я. Басина 1971 г. (Басин 1971: 86). Интересно, что позднее В.Я. Басин пересмотрел свою датировку и указал, что событие произошло в 1588 г. что и соответствует источникам, но еще интереснее то, что это было сделано в коллективной работе, в составлении которой принимала участие и сама М. Х. Абусеитова, но этот факт уже был не замечен ею (История Казахской ССР … 1979: 292).

Внутри раздела, посвященного казахско-русским отношениям, М.Х. Абусеитова выделяет подраздел, посвященный активизации посольских контактов между двумя государствами в 1594-1595 гг. Это вполне обосновано, так как для наиболее раннего периода двусторонних отношений в XVI в. именно эти события наиболее обеспечены источниками, которые известны и введены в научный оборот посредством уже многих публикаций и переизданий (Лапин 2024: 622–623). Автор при написании подраздела использовала два наиболее важных сборника документов, в которых опубликованы материалы тех посольств (Материалы по истории ... 1932; Казахско-русские … 1961). Это позволило М. Х. Абусеитовой в целом верно обозначить отдельные аспекты посольств, в частности, обосновано показать реальные цели первого казахского посольства – получить помощь Русского государства в противостоянии с Бухарским ханством, а также ставился вопрос о находившемся в России племяннике казахского хана – султане Ураз-Мухаммеде.

Однако имеются некоторые ошибки, вызванные невнимательным прочтением источников. М.Х. Абусеитова, говоря о пребывании казахского посольства в 1595 г. в

России, пишет: «послы Тауекеля узнали о пребывании в Москве посланца иранского шаха Абасса I Дарвиш-Мухаммада и стали просить отпустить иранского посла вместе с ними к Тауекелю с тем, что бы достичь соглашения о совместной борьбе казахов и иранцев против Абдаллаха. Просьба послов была уважена» (Абусеитова 2020: 229). Источники подтверждают и пребывание в Москве персидского посольства в то время, когда там находилась казахская миссия, и встречу послов Таваккул-хана и шаха Аббаса, а так же то, что указанный М. Х. Абусеитовой Дервиш-Мухаммед из Москвы был направлен в ставку Таваккула. Однако кто такой этот Дервиш-Мухамед, был ли он, как называет его М.Х. Абусеитова, иранским послом в Россию? Во-первых, направление руководителя посольства в третью страну без решения правителя государства и сопроводительных документов в принципе противоречит посольской практике того времени. В связи с этим казахский посол Кул-Мухаммед никогда и не просил «отпустить иранского посла». Во-вторых, персидское посольство (и это давно и хорошо известно) возглавлял тогда уже опытный в истории русско-персидских отношений посол Анди-бек (Гадибек), а не Дервиш-Мухаммед (Бушев 1976: 209). Причем имя персидского посла прямо называется в материалах, связанных с этими казахско-русскими посольствами, и эти документы опубликованы и, судя по ссылкам в книге, должны быть известны М. Х. Абусеитовой. Именно с настоящим иранским послом Анди-беком и встретился руководитель казахской посольской миссии. А кто же тогда Дервиш-Мухаммед? В источниках он назван просто «кизылбашского шаха человек Дервишмаметь»[1,2]. Поэтому не посол, руководивший миссией, а другой представитель персидского посольства Дервиш-Мухаммед и был направлен по договоренности в ставку Таваккул-хана. Кстати, и эти источники, вернее их публикация (Казахско-русские … 1961: 10, 13), в которых называется имя и статус Дервиш-Мухаммеда, М. Х. Абусеитовой также, судя по ссылкам, должны быть известны, однако тот факт, что он не являлся иранским послом был по какой-то причине ею упущен.

Другим спорным утверждением автора рецензируемой монографии является следующее – «по истории казахско-русских отношений конца XVI в. имеется несколько документов, последний из которых датирован 1595 г., однако с этого года и до 1694 г. архивных материалов по интересующим нас вопросам пока не обнаружено» (Абусеитова 2020: 222). Данное утверждение ничем не аргументируется, однако похоже, что данная оценка позаимствована из книги В. Я. Басина более полувековой давности. Он точно так же утверждал, что «последний известный нам документ XVI в., относящийся к истории казахско-русских отношений, датирован 1595 г. С этого времени, вплоть до 1694 г., архивных документов по интересующему нас вопросу не найдено» (Басин 1971: 15).

Действительно, после активизации казахско-русских посольских связей в конце XVI в. на многие десятилетия официальные контакты между двумя государствами фактически прерываются, что, соответственно, и отразилось на состоянии источниковой базы. Возобновление контактов, в свою очередь, привело к появлению исторических документов. Так вот, восстановление контактов, спустя долгое время, произошло не в 1694 г., а на несколько лет ранее, уже во второй половине 1680-х гг. Об этом мы знаем благодаря тогда же появившимся источникам, которые стали доступны и известны по публикациям разных лет (Чулошников 1936: 526-529; Русско-монгольские отношения ... 2000: 82-83; Посольские материалы … 2005: 388-389, 400-402; Эпистолярное наследие

… 2014: 82-88), задолго до издания рецензируемой монографии, но, видимо, остались неизвестными автору.

Кстати, еще сам В. Я. Басин в той же самой работе 1971 г., где утверждал отсутствие источников до 1694 г., ссылается на материалы, в том числе архивные, некоторых посольств 1680-х – начала 1690-х гг., то есть фактически этим самым опровергает свою же оценку источниковой базы.

В целом следует признать, что ожидания от монографии М.Х. Абусеитовой ознакомиться с трудом, в котором будут обобщены современные знания по истории Казахского ханства, оказались несколько завышенными. Если перед автором стояла задача создания большого труда по истории Казахского ханства на основе корпуса вновь выявленных, ранее неизвестных другим исследователям источников, то эта задача все-таки не выполнена в полном объеме. Также и попытка системно показать историю внешней политики, отношений с соседними государствами была реализована только частично.

Монография, озаглавленная как «Казахское ханство», предстает не столько обобщающей работой, а скорее сборником отдельных очерков по вопросам истории Казахстана, Средней и Центральной Азии, из которых не все непосредственно связаны с собственно историей Казахского ханства.

Что касается ранней истории взаимоотношений Казахского ханства и Русского государства, которые отдельно представлены в рецензируемой работе, то следует признать, что М Х. Абусеитовой только отчасти удалось показать некоторые сюжеты казахско-русских отношений, в основном связанные с событиями 1590-х гг. Однако в целом раздел «Казахско-русские отношения» нельзя признать удачным, виной чему служит ряд неточностей и ошибок, которые в немалом количестве присутствуют при описании двусторонних отношений. В рецензируемой монографии история казахско-русских отношений исследована на ограниченном наборе источников, автором не введены новые русские архивные материалы по истории Казахского ханства, да и вообще по этой теме архивные материалы не использованы, а те опубликованные источники, которые известны автору, были использованы ею только частично и весьма избирательно. Кроме того, автором не была учтена современная, актуальная историография, а наоборот, при написании раздела она опиралась часто на устаревшую и во многом потерявшую актуальность литературу. В итоге следует признать, что монография М. Х. Абусеитовой в той части, в которой показана ранняя история отношений Казахского ханства и Русского государства, не вносит ничего нового в современную историографию этого вопроса, отражая скорее ее более ранний этап.

Примечания

(Список использованных архивных источников)

1. Грамота царя Федора Ивановича Вельямину Степанову, посланному к хану Таваккулу. РГАДА. Ф. 122. Оп. 1. 1595 г. Д. 2. Л. 27.
2. Отписка посланника Вельямина Степанова царю Федору Ивановичу с сообщением о выполнении миссии к хану Таваккулу. РГАДА. Ф. 122. Оп. 1. 1595 г. Д. 2. Л. 83.

Список литературы

Абусеитова М.Х. *Казахское ханство во второй половине XVI века.* Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР. 1985. 104 с.

Абусеитова М.Х. *Казахское ханство.* Монография. Изд. 2-е, перераб. и дополн. Алматы: «Шығыс пен Батыс», 2020. 344 с.

Атыгаев Н.А. Послы казахского ханства (XV- начало XVIII в.). В: *Золотоордынское наследие: материалы VIII международного Золотоордынского форума «Pax Tatarica: средневековые источники и исторический контекст»*, Болгар-Казань, 9–11 июня 2025 г. Выпуск 6. – Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ. 2025. С. 76-80.

Аяган Б. *Рассветы и сумерки казахской степи.* Алматы: ТОО «Литера-М», 2014. 264 с.

Басин В.Я. *Россия и казахские ханства в XVI-XVIII вв.: Казахстан в системе внешней политики Российской империи.* Алма-Ата: Наука, 1971. 276 с.

Беляков А.В. *Касимовский царь и сибирский мирза на рубеже XVI-XVII веков*: Опыт параллельной биографии. Москва: Квадрига, 2024. 296 с

Бушев П.П. *История посольств и дипломатических отношений Русского и Иранского государств* в 1586-1612 гг. (по русским архивам). Москва: Наука. 1976. 477 с.

Исин А.И. *Казахское ханство и Ногайская Орда во второй половине XV-XVI в*. Изд. испр. и доп. Алматы. 2004. 160 с.

Исин А.И. Русские источники XV-XVII вв. о Казахстане. *Материалы по международным связям Московского государства.* В: Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв.). Том I. Алматы: Дайк-Пресс. 2005. С. 17–32

История Казахской ССР (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Том II. Алма-Ата, «Наука» КазССР. 1979. 424 с.

История Казахского ханства во второй половине XV – первой половине XVIII вв. Астана: НИИ Улуса Джучи. 2025. 748 с.

Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (сборник документов и материалов). Составители: Ф. Киреев, А. Алейникова, Г. Семенюк, Т. Шоинбаев. Алма-Ата: Изд. АН КазССР. 1961. XVI+743 с.

Лапин Н.С. *Некоторые проблемы ранней истории казахско-русских отношени*й (к 500-летию установления дипломатических отношений Казахского ханства и Русского государства). В: *«Евразийское историческое наследие: грани истории – от истоков до современности»: сборник материалов международной научно-практической конференции* (20 ноября 2019 года). Под редакцией Б.Г. Аягана. Нур-Султан. 2019. с. 220-230.

Лапин Н.С. Сибирское и Бухарское ханства в материалах казахско-русских переговоров 1595 года*. Золотоордынское обозрение.* 2024, Т. 12, No 3, с. 619–643. https://doi.org/10.22378/2313-6197.2024-12-3.619-643

Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. 1: Торговля с Московским государством и международное положение Средней Азии в XVI-XVII вв. Ленинград: Издательство Академии наук СССР. 1932. 504 с.

Материалы по истории Башкирской АССР. Часть 1: Башкирские восстания в XVII и первой половине XVIII вв. Москва – Ленинград: Издательство Академии наук СССР. 1936. 631 с.

Муканова Г. К. Рецензия на: Абусеитова М.Х. Казахское ханство. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – Алматы: Шыгыс пен Батыс, 2020. – 344 с. *Этническая культура.* 2021. Т. 3, No 3. с. 51-53. DOI:10.31483/r-99456.

Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. 1508-1521 гг. В: Сборник Императорского Русского Исторического Общества. Том 95. Санкт-Петербург. 1895.766 с.

Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв.). Том I. Составление, транскрипция скорописи, специальное редактирование текстов, вступительная статья, комментарии, составление словников указателей А. Исина. Алматы: Дайк-Пресс. 2005. 704 с.

Почекаев Р.Ю. *Чингизово право: правовое наследие Монгольской империи в тюрко-татарских ханствах и государствах Центральной Азии* (Средние века и Новое время). 2-е изд., исп. и доп. Казань: Татар кн. изд-во, 2022. 367 с.

Почекаев Р.Ю. *В поисках Великой Ясы Чингис-хана.* Свод законов, которого не было. Москва; Санкт-Петербург. Наука, 2026. 223 с.

Русские летописи и официальные материалы XVI – первой половины XVIII вв. о народах Казахстана. Сост., транскрипция, комментарии, вступительная статья И.В. Ерофеевой. Том 2. Алматы: Дайк Пресс, 2005. 448 с.

Русско-монгольские отношения. 1685-1691. Сборник документов. Сост. Г. И. Слесарчук. Москва: Восточная литература, 2000. 488 с.

Рябинина Е.А., Маслюженко Д.Н. *Казус Третьяка Чебукова: убийство русского посла в Сибири в 1573 году.* Новое прошлое / The New Past. 2022. No 1. С. 57–71. DOI 10.18522/2500 3224 2022 1-57-71.

Рябинина Е. А., Маслюженко Д. Н. *Сейдяк и Ураз-Мухаммед в сибирской истории. Золотоордынское обозрение.* 2023, Том 11, no 2, с. 380-396. DOI: 10.22378/2313-6197.2023-11-2.380-396.

Сабитов Ж.М. *Рецензия на книгу Кәрібаева Б.Б. «Қазақ хандығының күшеюі* (XV ғ. соңғы – XVI ғ. алғашқы ширектері)» (Укрепление Казахского ханства (последняя четверть XV – первая четверть XVI вв.)). Средневековые тюрко-татарские государства. 2017. No 9. С. 241-244.

Темиргалиев Р.Д. *Ак-Орда. История Казахского ханства.* Алматы, 2019. 424 с.

Трепавлов В.В. *История Ногайской Орды.* 3-е изд., испр. и доп. Москва: Квадрига. 2020. 1040 с.

Чулошников А.П. *Казахский союз и Московское государство в конце XVII в*. (материалы). Известия АН СССР. Отделение общественных наук. 1936. No 3. С. 525-529.

Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 гг. Т. I. Письма казахских правителей. 1675–1780 гг. Сборник исторических документов в 2-х томах. Автор проекта, введения, биографии ханов, научных комментариев; составитель и ответственный редактор И.В. Ерофеева. Алматы: АО «АБДИ Компани». 2014. 696 с.

References

Abyseitova M. *Kazakhskoe khanstvo vo vtoroi polovine XVI veka.* Alma-Ata: Nauka Publishing House of the Kazakh SSR. 1985. 104 p. (In Russian)

Abuseitova M. *Kh. Kazakhskoe khanstvo. 2nd edition, revised and supplemented.* Almaty: Shygys pen Batys», 2020. 344 p. (In Russian)

Atygaev N.A. *Posly kazakhskogo khanstva (XV- nachalo XVIII v.).* In: Golden Horde Heritage: Proceedings of the VII International Golden Horde Forum "Pax Tatarica: Medieval Sources and Historical Context". Bolgar-Kazan, June 9-11, 2025. Issue 6. – Kazan: Sh. Marjani Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. 2025. Pp. 76-80. (In Russian)

Ayagan B. *Rassvety i sumerki kazakhskoi stepi.* Almaty: «Litera-M» Ltd. 2014. 264 p. (In Russian)

Basin V. *Rossiia i kazakhskie khanstva v XVI-XVIII vv.:* Kazakhstan v sisteme vneshnei politiki Rossiiskoi imperii. Alma-Ata: Nauka.1971. 276 p. (In Russian)

Belyakov A.V. *Kasimovskii tsar i sibirskii mirza na rubezhe XVI-XVII vekov:* Opyt parallelnoi biografii. Moscow: Kvadriga. 2024. 296 p. (In Russian)

Bushev P. P. *Istoriia posolstv i diplomaticheskikh otnoshenii Russkogo i Iranskogo gosudarstv v 1586-1612 gg.* (po russkim arkhivam). Moscow: Nauka. 1976. 477 p. (In Russian)

Isin A. *Kazakhskoe khanstvo i Nogaiskaia Orda vo vtoroi polovine XV-XVI v.* Almaty. 2004. 160 p. (In Russian)

Isin A.I. Russkie istochniki XV-XVII vv. o Kazakhstane. Materialy po mezhdunarodnym svyazyam Moskovskogo gosudarstva. In: *Embassy materials of the Russian state (15th-17th centuries).* Volume I. Almaty: Daik-Press. 2005. 2005. Pp. 17-32. (In Russian)

Istoriia Kazakhskoi SSR (s drevneishikh vremen do nashikh dnei). In five volumes. Volume II. Alma-Ata, Nauka» KazSSR. 1979. 424 p. (In Russian)

Istoriia Kazakhskogo khanstva vo vtoroi polovine XV – pervoi polovine XVIII vv. Astana: Research Institute of the Jochi Ulus. 2025. 748 p. (In Russian)

Kazakh-Russian Relations in the 16th-18th Centuries (Collection of Documents and Materials). Compiled by F. Kireev, A. Aleinikova, G. Semenyuk, T. Shoinbaev, Zh. Alma-Ata: Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1961. XVI+743 p. (In Russian)

Lapin N.S. Nekotorye problemy rannej istorii kazakhsko-russkikh otnoshenij (k 500-letiyu ustanovleniya diplomaticheskikh otnoshenij Kazakhskogo khanstva i Russkogo gosudarstva*)*. In: "*Eurasian Historical Heritage: Facets of History – from Origins to the Present". Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference* (November 20, 2019). Edited by B.G. Ayagan. Nur-Sultan. 2019. Pp. 220-230. (In Russian)

Lapin N.S. Sibirskoe i Bukharskoe khanstva v materialakh kazakhsko-russkikh peregovorov 1595 goda. *Zolotoordynskoe obozrenie.* 2024. Vol. 12, No 3. Pp. 619–643. (In Russian)

Materialy po istorii Uzbekskoi, Tadzhikskoi i Turkmenskoi SSR. Part 1: Trade with the Moscow State and the international position of Central Asia in the 16th–17th centuries. Leningrad: Academy of Sciences of the USSR. 1932. 504 p. (In Russian)

Materialy po istorii Uzbekskoi, Tadzhikskoi i Turkmenskoi SSR. Chapter 1: Bashkir uprisings in the 17th and first half of the 18th centuries. Moscow - Leningrad: Publishing House of the USSR Academy of Sciences. 1936. 631 p. (In Russian)

Mukanova G.K. Retsenziya na: *Abuseitova M.Kh. Kazakhskoe khanstvo*. 2nd edition, revised and supplemented. Almaty: Shygys pen Batys. Almaty: Shygys pen Batys, 2020. 344 p. Ethnic Culture. 2021. Vol. 3, no 3, pp. 51-53. (In Russian)

Pamiatniki diplomaticheskikh snoshenii drevnei Rossii s derzhavami inostrannymi. 1508-1521 gg. In: *Collection of the Imperial Russian Historical Society.* Volume 95. St. Petersburg. 1895. 766 p. (In Russian)

Posolskie materialy Russkogo gosudarstva (XV-XVII vv.). Volume I. Compilation, transcription of cursive, special editing of texts, introductory article, comments, compilation of dictionary indexes. Isina. Almaty: Dyke Press. 2005. 704 p. (In Russian)

Pochekaev R. Yu. C*hingizovo pravo: pravovoe nasledie Mongolskoi imperii v tiurko-tatarskikh khanstvakh i gosudarstvakh Tsentralnoi Azii (*Srednie veka i Novoe vremia). Kazan: Tatar kn. izd-vo, 2022. 367 p. (In Russian)

Pochekaev R.Yu. *V poiskakh Velikoi Iasy Chingis-khana. Svod zakonov, kotorogo ne bylo.* Moscow; St. Petersburg: Nauka, 2026. 223 p. (In Russian)

Russkie letopisi i ofitsial'nye materialy XVI – pervoj poloviny XVIII vv. o narodakh Kazakhstana. Vol. 2. Almaty: Daik Press, 2005. 448 p. (In Russian)

Russko-mongolskie otnosheniia. 1685-1691. Collection of Documents. Compiled by G.I. Slesarchuk. Moscow: Vostochnaya literatura, 2000. 488 p. (In Russian)

Ryabinina E.A., Maslyuzhenko D.N. *Kazus Tretiaka Chebukova: ubiistvo russkogo posla v Sibiri v 1573 godu*. Novoe proshloe / The New Past. 2022. No 1. Pp. 57-71. (In Russian)

Ryabinina E.A., Maslyuzhenko D.N. *Seidiak i Uraz-Mukhammed v sibirskoi istorii. Zolotoordynskoe obozrenie.* 2023. Vol. 11. No. 2. Pp. 380-396. (In Russian)

Sabitov Zh.M. *Retsenziya na knigu Karibaeva B.B. «Kazak khandygynyn kysheyui (XV g. songy – XVI g. algashky shirekteri)»* (Ukreplenie Kazakhskogo khanstva (poslednyaya chetvert XV – pervaya chetvert XVI vv.)). Srednevekovye tyurko-tatarskie gosudarstva. 2017, No. 9, pp. 241-244. (In Russian)

Temirgaliev R.D. *Ak-Orda. Istoriya Kazakhskogo khanstva.* Almaty. 2019. 424 p. (In Russian)

Trepavlov V. V. *Istoriya Nogajskoj Ordy. 3-e 3rd edition, corrected and supplemented.* Moscow: Kvadriga. 2020. 1040 p. (In Russian)

Chuloshnikov A.P. *Kazakhskii soiuz i Moskovskoe gosudarstvo v kontse XVII v. (materialy).* Izvestiya AN SSSR. Otdelenie obshchestvennykh nauk. 1936. No 3. Pp. 525-529. (In Russian)

Epistolyarnoe nasledie kazakhskoj pravyashchej elity 1675-1821 gg. Vol. I. Letters of Kazakh Rulers. 1675-1780. Collection of historical documents in 2 volumes. Author of the project, introduction, biographies of the khans, and scholarly commentary; compiler and editor-in-chief: I.V. Erofeeva. Almaty: JSC «ABDI Kompani», 2014. 696 p. (In Russian)

Information about the author

Nikolay S. Lapin – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. Head of the Department for the Study of the History of the Kazakh Khanate, "Research Institute for Jochi Ulus Studies", 15B Aleksandr Pushkin Street, Astana, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0001-6459-7676, lapin.79@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет

Николай Сергеевич Лапин – тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент). «Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институты» Қазақ хандығының тарихын зерттеу бөлімінің меңгерушісі, А. Пушкин көшесі, 15Б үй. Астана, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0001-6459-7676, lapin.79@mail.ru

Сведения об авторах

Николай Сергеевич Лапин – кандидат исторических наук, ассоциированный профессор (доцент), руководитель Отдела по изучению истории Казахского ханства Научного института изучения Улуса Джучи, 010000, ул. Пушкина, 15 Б, г. Астана, Казахстан, https://orcid.org/0000-0001-6459-7676, lapin.79@mail.ru

Disclosure of conflict of interest information. The author claims no conflict of interest / ***Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.*** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. / ***Раскрытие информации о конфликте интересов.*** Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов. /

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.
Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 11.06.2026
Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами: 01.08.2026.
Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 30.09.2026

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН ЕРЕЖЕ
SUBMISSIONS – ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

Авторлар үшін мақалаларды беруге, оларды қарау тәртібіне, рецензиялауға, материалдарды рәсімдеу бойынша нұсқаулықтар мен ұсынымдарға, автор мен баспагердің өзара қарым-қатынасын реттейтін сұрақтарға қатысты барлық мәліметтер журналдың сайтында көрсетілген: https://kazhistorians.kz

Ресімделуі көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін қолжазбаларды редакциялық алқа қарастырмайды!
Осы ереже журналда және журналдың сайтында жарияланған сәттен бастап күшіне енеді.

***

All information for authors regarding the submission of articles, the procedure for their consideration, review, instructions and recommendations for the design of materials, issues governing the relationship between the author and publisher are presented on the journal's website at: https://kazhistorians.kz

Manuscripts whose design does not meet the specified requirements are not considered by the editorial board!
These rules come into force from the moment of publication in the journal and on the website of the journal.

***

Все сведения для авторов, касающиеся подачи статей, порядка их рассмотрения, рецензирования, инструкций и рекомендаций по оформлению материалов, вопросов, регулирующих взаимоотношения автора и издателя, представлены на сайте журнала по адресу: https://kazhistorians.kz

Рукописи, оформление которых не соответствует указанным требованиям, редакционной коллегией не рассматриваются!

Настоящие правила вступают в действие с момента опубликования в журнале и на сайте журнала.

Д. Нурушева – компьютерлік беттеу және дизайн
Қ. Байтанасова – қазақ тіліне мәтіндерді аудару және редакциялау
Ж. Кузар – ағылшын тіліндегі мәтіндерді редакциялау және ағылшын тіліне аудару
М. Амалбекова – орыс тіліне мәтіндерді аудару және редакциялау

Computer layout and design – D. Nurusheva
Kazakh translation and editing – K. Baitanasova
English translation and editing – Zh. Kuzar
Russian translation and editing – M. Amalbekova

Компьютерная вёрстка и дизайн – Д. Нурушева
Перевод на казахский язык и редактура текстов – К. Байтанасова
Перевод и редактура текстов на английском языке – Ж. Кузар
Перевод и редактура текстов на русском языке – М. Амалбекова

Түпнұсқа макет "Тарихшылардың Ұлттық Конгресі" қоғамдық бірлестігі дайындалды
Жариялану күні 30.09.2026 жылы. Пішім 84×108 1/16
Шартты б. т. 6,68. Cambria гарнитурасы

Original layout prepared at the National Congress of Historians Public Association
Publication date 30.09.2026. Format 84×108 1/16
Printed sheet 6,68. Cambria headset

Оригинал-макет подготовлен в Общественном объединении
"Национальный Конгресс историков"
Дата выхода в свет 30.09.2026 г. Формат 84×108 1/16
Усл. п. л. 6,68. Гарнитура Cambria

Редакция, баспа-құрылтайшының мекен жайы: 010008,
Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1.
Editorial office, publishing house, address of the founder: 010008,
Kazakhstan, Astana, Kazhimukhan str. 13/1.
Редакция, издательство-адрес учредителя: 010008, Казахстан, Астана, ул. Кажимукана 13/1